

SPOŁECZEŃSTWO I KULTURA UKRAINY Ćwierćwiecze przemian (1991-2016)

ACTA HUMANISTICA GNESENSIA

Katarzyna Jędraszczyk, Orest Krasiwski,
Oleksandr Bezludny, Roman Czmelyk, Bogdan Durniak,
Roman Jaciw, Wiktor Kotyhorenko,
Henryk Stroński, Jarosław Uhryn

SPOŁECZEŃSTWO I KULTURA UKRAINY

Ćwierćwiecze przemian (1991-2016)

XIV

INSTYTUT
KULTURY EUROPEJSKIEJ
GNIEZNO

SPOŁECZEŃSTWO
I KULTURA UKRAINY

Ćwierćwiecze przemian (1991 – 2016)

Katarzyna Jędraszczyk, Orest Krasiwski,
Oleksandr Bezludny, Roman Czmelyk, Bogdan Durniak,
Roman Jaciw, Wiktor Kotyhorenko,
Henryk Stroński, Jarosław Uhryn

SPOŁECZEŃSTWO I KULTURA UKRAINY

Ćwierćwiecze przemian (1991 – 2016)

Redaktor tomu
Katarzyna Jędraszczyk

Gniezno 2016

INSTYTUT KULTURY EUROPEJSKIEJ
UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

INSTITUTE OF EUROPEAN CULTURE
ADAM MICKIEWICZ UNIVERSITY IN POZNAŃ

Gnieźnieńskie Prace Humanistyczne
Tom XIV

Redaktor serii

Leszek Mrozewicz

Recenzent

Marek Figura

Tłumaczenie

Ryszard Kupidura

Korekta

Magdalena Górna
Katarzyna Jędraszczyk

Projekt okładki

Władysław Kondej

Na okładce budynek nr 37, ul. Franka we Lwowie
<https://commons.wikimedia.org>

Copyright © by IKE, Gniezno 2016

ISBN 978-83-65287-33-5

Adres redakcji

ul. Kostrzewskiego 5-7, 62-200 Gniezno
tel. 61 829 4800 faks 61 829 4802

Skład, druk i oprawa
Wydawnictwo Naukowe CONTACT / ABC
ul. Marcelińska 18, 60-801 Poznań

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
Rozdział 1 TRANSFORMACJA SYSTEMU POLITYCZNEGO UKRAINY (1991 – 2016)	11
Rozdział 2 PRZEMIANY RELIGIJNE I RELACJE PAŃSTWO – CERKIEW PO 1991 ROKU	29
Rozdział 3 WSPÓŁCZESNY NARÓD UKRAIŃSKI: DYNAMIKA ROZWOJU OD POCZĄTKU LAT 90. XX WIEKU	57
Rozdział 4 WSPÓŁCZESNE POLSKO-UKRAIŃSKIE POGRANICZE PAŃSTWOWE: PROCES FORMOWANIA ORAZ TOŻSAMOŚĆ MIESZKAŃCÓW	77
Rozdział 5 KULTURA POLITYCZNA I UDZIAŁ OBCOKRAJOWCÓW W RZĄDACH NA UKRAINIE W LATACH 2014 – 2016	101
Rozdział 6 TRANSFORMACJA MEDIÓW NA UKRANIE – ANALIZA JAKOŚCIOWA I ILOŚCIOWA	131
Rozdział 7 WYCHOWANIE I SYSTEM OŚWIATY NA UKRAINIE W LATACH TRANSFORMACJI USTROJOWEJ	149
Rozdział 8 SZTUKA UKRAIŃSKA NA PRZEŁOMIE XX/XXI WIEKU. POLE POSZUKIWAŃ KONCEPTUALNYCH	167
BIBLIOGRAFIA	187

WSTĘP

Na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia rozpadł się system instytucjonalny i społeczny w Europie Środkowej i Wschodniej. Należało szybko poszukać alternatywy dla poprzedniego „ładu”. Nie wszystkie kraje miały jednak wizję, którą można byłoby sprawnie wcielić w życie.

Z perspektywy ćwierćwiecza funkcjonowania niepodległej Ukrainy i ponad 25 lat transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej oceny, którym krajom udało się przejść tę drogę z sukcesem, wciąż są niejednoznaczne. Ćwierć wieku temu wydawało się, że wszystkie państwa startują z podobnego punktu i mają równe szanse na sukces gospodarczy, udane reformy społeczne i dobre przemiany polityczne. Rzeczywistość była jednak dużo bardziej skomplikowana. Nieprzygotowanie elit, uzależniające powiązania ekonomiczne i polityczne, brak wizji i idei spajających państwu spowodowały, że zmiany miały różne prędkości i efekty.

Dlaczego Europa Wschodnia nie cieszy się dziś tak samo jak Środkowa efektami reform? Odpowiedzi być może szukać trzeba na samym starcie. Ukrainie, ale także Białorusi, Mołdawii, Rosji i innym krajom obszaru poradzieckiego, było, jak się wydaje, trudniej. System był tam bardziej opresyjny, brutalniejszy i miał za sobą więcej pokoleń zniewolenia. Wieś w Europie Środkowej, bez kolektywizacji właściwej Europie Wschodniej, cechowała większa podmiotowość, samodzielność ekonomiczna i mentalność człowieka samodzielnego (nie tylko pracownika kołchozu czy sowchozu).

Nie bez znaczenia było upaństwowienie więzi społecznych. Człowiek w Europie Wschodniej był bardziej bezradny, mentalnie słabiej przygotowany to zarządzania sobą i otoczeniem, pozbawiony oparcia w religii i strukturach kościelnych, które nauczyłyby go społecznego samoorganizowania się. Wiara była *de facto* sumą wiar zatomizowanych jednostek. Cerkiew nie sprostała, jak się wydaje, wyzwaniom transformacji. Uległa podziałom, nie stanowi klarownej reprezentacji słabszych i wykluczonych, wręcz przeciwnie – nierzadko wchodzi w niejasne powiązania z władzą i reprezentuje jej interesy.

Przemiany, które obserwujemy na Ukrainie, są pod wieloma względami niezadowolające. Ocena sytuacji wiąże się bowiem z możliwością dokonywania porównań z sąsiadami z Europy Środkowej, które niestety niemal zawsze

wychodzą na niekorzyść Ukrainy. Zwykli obywatele Ukrainy niekoniecznie muszą zastanawiać się na co dzień, jaki ustrój polityczny i jakie instytucje są najważniejsze dla sprawnego funkcjonowania państwa. Dla nich ważne są wymierne efekty procesu przemian, a te wyraźnie widać podczas podróży do krajów, które uczestniczyły ćwierć wieku wcześniej w podobnym modelu społecznym, politycznym i ekonomicznym, a obecnie są członkami Unii Europejskiej.

Sfera polityczna i ekonomiczna nie stanowi jedynego aspektu przekształcania rzeczywistości. Można nawet postawić tezę, że impuls do zmian w tej części Europy przyszedł ze świata wartości. Właśnie wartości poddane zostały wielkim próbom, a jednocześnie stanowiły element społeczny na tyle słabo uchwytny i bagatelizowany w obliczu wyzwań ekonomicznych i społecznych, że polityka niechętnie zwracała na nie uwagę. Tymczasem sukces przemian należy bodaj najbardziej od „jakości społeczeństwa”. Nowe społeczeństwo miało szybko wyzwolić w sobie cechy, które zatraciło bądź w sobie utaiło w ciągu trwania przez trzy generacje systemu promującego zupełnie inne wartości (niechęć do indywidualizmu i kreatywności jednostki, „urawniłowkę”).

Przed wyzwaniem stanął też świat artystyczny. Paradoksalnie, poprzedni system gwarantował obywatelom dostęp do kultury i promował określonych twórców. Przemiany lat dziewięćdziesiątych zmusiły stare i nowe pokolenia twórców do weryfikowania wyborów twórczych i życiowych. Otworzyły się wprawdzie nowe możliwości twórcze, ale państwo w obliczu kłopotów ekonomicznych także dokonywało swoich wyborów, rezygnując ze sfer wykraczających poza podstawowe i „egzystencjalne” zadania.

Przeformatowanie społeczne dotyczyło także sfery tożsamości. W wypadku Ukrainy należało najpierw odpowiedzieć sobie na pytanie, kim ma być obywatel nowej Ukrainy, jaki ma mieć stosunek do przeszłości, wartości, jak ma być wyedukowany, czy wspólnota ma się opierać na modelu etnicznym czy obywatelskim.

Po latach wiadomo, że popełniono wiele błędów i zaniechano ważnych reform w dziedzinach społecznych. Władza i społeczeństwo w przypadku Ukrainy uległy rozszczepieniu i podążają od kryzysu do kryzysu. Trzy przesilenia (1991, 2004, 2014) ujawniły z jednej strony dużą aktywność społeczną, umiejętność mobilizacji, a z drugiej – brak dojrzałości elit, nieumiejętność podążania za społecznymi ambicjami. Społeczeństwo zdaje się dojrzałe od swych elit, a władza nie nadąża za obywatelami. Oferta, jaką daje z punktu widzenia rozwoju gospodarczego Unia Europejska, jest atrakcyjna dla obywateli Ukrainy, ale znacznie mniej pożądana przez władzę i oligarchów.

Oznacza dla tych drugich kryzys i wyzbycie się swoich wpływów. Przed wydarzeniami tzw. rewolucji godności władza była „samowystarczalna”, obecnie doświadcza silnego nacisku społecznego, który zmusza ją bądź do refleksyjowania nad swoimi czynami bądź większej finezji w oszukiwaniu. Społeczeństwo przekroczyło już bowiem pewną barierę mentalną – doświadczenie śmierci obywateli w walkach ulicznych i wojnie wewnętrznej. To czyni je odważniejszym, a władzę ostrożniejszą w swej nonszalancji. Czy przyszłość przemian jest w związku z tym dla Ukrainy optymistyczna? Na to pytanie odpowiada szczegółowo osiem kolejnych rozdziałów dotyczących konkretnych aspektów przemian kulturalnych i społecznych na Ukrainie.

Autorzy

Rozdział 1

TRANSFORMACJA SYSTEMU POLITYCZNEGO UKRAINY (1991-2016)

Transformacja systemu politycznego obejmuje cały szereg elementów, które odpowiadają za reformowanie stosunków politycznych w społeczeństwie. Właściwą jej cechą jest dyferencjacja struktury politycznej (instytucjonalizacja), czyli tworzenie rozbudowanej sieci gospodarczych i politycznych instytucji społecznych, które mają za zadanie zapewnienie stabilności i porządku społecznego. Do transformacji systemu politycznego należeć będą zatem zmiany w ustawodawstwie, przekształcenia sceny politycznej, zmiany zastanych relacji społeczno-gospodarczych i ustroju politycznego, a także zmiany w obrębie norm i zasad regulujących stosunki pomiędzy organami państwowymi oraz między państwem a obywatelem w celu zapewnienia cywilizowanych warunków rozwoju społeczeństwa¹. Transformacja odbywa się drogą tworzenia nowych lub też udoskonalania (uwspółcześniania) starych instytucji społecznych, które w procesie modernizacji istotnie zmieniają swoje funkcje i charakter działalności.

Transformacje systemów politycznych w państwach „nowych” demokracji, które powstały po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 roku, charakteryzują się przede wszystkim instytucjonalnym ukierunkowaniem. Głównym momentem tego procesu stały się właśnie przełom instytucjonalny oraz budowa nowych, demokratycznych instytucji bez naruszania obowiązującego prawa. Procesowi temu towarzyszył wzrost liczby aktywnych uczestników życia politycznego, a partycypacja polityczna stała się zjawiskiem powszechnym². Trudno byłoby znaleźć na świecie państwo, które nie przechodziłoby

¹ Transformacja systemów politycznych państw byłego Związku Radzieckiego, R. Herbut, W. Bałuk (red.), Wrocław 2010, s. 38.

² Transformacja ustrojowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Płaszczyzny – wymiary – kierunki, S. Wróbel (red.), Warszawa 2010, s. 24.

podobnego procesu, dlatego też właściwie wszystkie współczesne wspólnoty polityczne możemy uważać za tranzycyjne. Tymczasem instrumentarium pojęciowe (transformacja, tranzycja, okres przejściowy itd.) stosuje się jedynie do tych krajów, które zerwały z komunistyczną przeszłością i weszły na drogę budowy demokracji liberalnej i gospodarki rynkowej. W ten sposób do tej samej kategorii trafiły zarówno Polska i Węgry, jak i Ukraina, Mołdawia oraz wszystkie inne państwa radzieckiej strefy wpływów w Europie. Biorąc pod uwagę zjawisko recesji, korupcji, tendencji autorytarnych oraz tradycji narodowych, niemożliwe staje się znalezienie wspólnych kryteriów dla oceny procesów społecznych we wszystkich tych krajach i mierzenia poziomu ich „udemokratyzowania”³. Można natomiast wyznaczyć pewne prawidłowości w tym procesie. Szybkie tempo transformacji społecznych obserwujemy bowiem w tych krajach, w których współgrały czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, gdzie zapewniono udział szerokich sił społecznych i politycznych w reformowaniu społeczeństwa, a instytucjonalne uwarunkowania nałożyły się na historycznie ugruntowane tradycje demokratyczne, gdzie w końcu jednocześnie odbywały się zmiany zarówno w sferze politycznej, jak i gospodarczej. Wszędzie tam zaczęły się tworzyć zasady państwowości narodowej, a transformacja demokratyczna nabrała charakteru konsekwentnego i dającego się wymierzyć pewnymi etapami. Nieco inaczej proces transformacji odbywa się w krajach, w których brakuje do tego odpowiednich przesłanek gospodarczych i społeczno-kulturowych, a proces demokratyzacji jest wynikiem walki sił politycznych o władzę. Bardzo często sytuacja w tych krajach uwarunkowana jest odmiennym doświadczeniem historycznym i panującą w nich kulturą polityczną⁴.

Analizując w oparciu o dostępne przykłady transformację systemów politycznych w krajach „nowej” demokracji, możemy zauważyć pewne właściwości badanych procesów:

1. Szybkie tempo transformacji społecznych obserwujemy w tych krajach, gdzie współistniały czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, zapewniono udział szerokich sił społecznych i politycznych w reformowaniu społeczeństwa oraz gdzie instytucjonalne uwarunkowania nałożyły się na historycznie ugruntowane tradycje demokratyczne.

³ O. Radczenko, Politycznyj reżym w Ukraini ta teoriji modernizaciji: wybir szlachu demokratyzaciji, Aktualni Problemy Derżawnoho Uprawlinnia 1 (29), 2007, s. 59-64.

⁴ W. Łeszczenko, Transformacija politycznoji systemy ta rol politycznych elitu rozwytku suspilstwa, Wicze 11, 2009, s.

2. W państwach, w których jednocześnie odbywały się zmiany zarówno w sferze politycznej, jak i gospodarczej, zaczęły się tworzyć zręby państwowości narodowej, a transformacja demokratyczna nabrała charakteru konsekwentnego i dającego się wymierzyć pewnymi etapami.

3. Powolne tempo i niejednoznaczne wyniki transformacji w niektórych krajach spowodowane są zazwyczaj brakiem przesłanek gospodarczych i społeczno-kulturowych, a proces demokratyzacji staje się wynikiem walki sił politycznych o władzę.

4. Proces demokratyzacji w państwach posttotalitarnych ma swoją specyfikę i uwarunkowany jest przez doświadczenie historyczne, tradycje i kulturę polityczną.

5. Aby mówić o demokracji, konieczna jest obecność ustabilizowanego rynku oraz instytucji własności prywatnej, która zapewnia z kolei istnienie klasy średniej. Nieodzowne jest również istnienie niezależnych od państwa grup interesów i partii politycznych. Ważne są także autonomia jednostki i jej ochrona przed totalitarnymi zakusami państwa, co pozwala na budowę nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego⁵.

Oprócz tego transformacja to również zmiana stosunków społeczno-politycznych w celu zapewnienia cywilizowanych warunków rozwoju społeczeństwa, a także kompromis polityczny pomiędzy władzą a jej oponentami, ukierunkowany na utrzymanie całości systemu społeczno-politycznego przy zmianie jego pewnych fragmentów.

Na Ukrainie w ciągu trzeciej dekady jej niepodległości wciąż trwa proces transformacji prawno-politycznej społeczeństwa od deklaracji konstytucyjnych w stronę praktycznej realizacji idei społeczeństwa obywatelskiego i państwa prawa.

To przejście jest procesem złożonym i długotrwałym, a jedną z jego najważniejszych części składowych jest prawne zagwarantowanie funkcjonowania demokratycznego systemu politycznego. Jednocześnie ważnym warunkiem tego, by reformy nie miały jedynie deklaratywnego charakteru i nie wygasły wskutek braku mechanizmów praktycznego wdrażania pożądaných norm, jest pełne zrozumienie procesów realizacji władzy przez społeczeństwo, poznania tych systemów i instytucji, dzięki którym władza może być sprawowana bezpośrednio.

⁵ Suczasna uprawlinśka elita w Ukraini: jakisni charakterystyky, szlachy ta metody pidhotowky, Kyjiw 2003.

Droga reform systemu politycznego na Ukrainie rozpoczęła się w latach 90. XX wieku wraz z przyjęciem Deklaracji o suwerenności państwowej. Centralną kwestią stało się wówczas nadanie Ukrainie – będącej wciąż jeszcze częścią ZSRR – statusu niepodległego państwa. Realizacja tego historycznego zadania odbywała się w procesie zmian systemów politycznych i gospodarczych, które zostały zapoczątkowane jeszcze w epoce pierestrojki. Popularne hasła jawności i demokracji, które spotkały się z dużym poparciem społecznym, okazały się dla rządzącej wówczas partii komunistycznej i istniejącego systemu totalitarnego siłą destrukcyjną, stwarzając grunt dla ostatecznego krachu reżimu sowieckiego w sierpniu 1991 roku. Bezpośrednio wywołało go utworzenie 19 sierpnia Państwowego Komitetu ds. Stanu Wyjątkowego, na którego czele stanął wiceprezydent ZSRR Gienadij Janajew⁶. Po nieudanym zamachu stanu 24 sierpnia 1991 roku, w atmosferze nadzwyczajnego napięcia i uniesienia uchwalono w Kijowie Akt niepodległości Ukrainy, a po przeprowadzeniu ogólnonarodowego referendum 1 grudnia tego roku, kraj znalazł się na trudnej drodze transformacji starego systemu politycznego. W ten sposób rozpoczął się proces zmian porządku politycznego – od radzieckiego modelu rządzenia w stronę demokracji.

Istotą tego okresu historii Ukrainy było jej przejście ze stanu republiki związkowej, która była zależna od centrum i miała jedynie nominalne atrybuty państwowości, do stanu niepodległego państwa jako pełnoprawnego członka wspólnoty międzynarodowej. Rzeczywisty status Ukrainy w składzie ZSRR nie zezwalał na jej funkcjonowanie na suwerennych zasadach. Oprócz tego Ukraina, podobnie jak pozostałe republiki ZSRR, odziedziczyła w spadku po poprzednim ustroju specyficzny system polityczny – nierozwinięty w pewnych sferach, w innych natomiast hipertroficzny. Długotrwałe przebywanie w składzie państwa radzieckiego uniemożliwiało błyskawiczne pozbycie się tego dziedzictwa. Niektórzy twierdzili nawet, że Ukraina wręcz odtworzyła w swym nowym systemie politycznym kluczowe cechy systemu radzieckiego. Chodzi tu o ustanowienie dwóch gałęzi władzy – urzędu prezydenta (na wzór pierwszego sekretarza KC Partii Komunistycznej Ukrainy) i Rady Najwyższej Ukrainy. Podobieństwo było jednak pozorne, gdyż prezydenta Ukrainy wybrano w głosowaniu powszechnym⁷.

Podobne trudności towarzyszyły adaptacji systemu politycznego Ukrainy do warunków funkcjonowania w społeczeństwie demokratycznym. Odejsicie

⁶ Polityczna istorija Ukrainy XX stolittia. U szesty tomach, I. Kuras (red.), 6, Wid totalitaryzmu dodemokratiji (1945-2002), Kyjiw 2003, s. 523.

⁷ Ibidem, s. 524.

od totalitaryzmu i wprowadzenie demokracji zakłada bowiem stopniową zmianę nie tylko systemu instytucji politycznych, ale również jakości samego systemu, co powinno doprowadzić do powstania społeczeństwa obywatelskiego.

Proces transformacji systemu politycznego na Ukrainie został dodatkowo utrudniony brakiem tak zwanych struktur mediacyjnych (przejściowych, tranzycyjnych), utworzonych na bazie organizacji opozycyjnych w stosunku do byłego reżimu, które wzięłyby na siebie pewne funkcje kontrolne i organizacyjne, tak jak to odbyło się w Polsce („Solidarność”), w Czechach („Forum Obywatelskie”) czy na Węgrzech („Forum Demokratyczne”). Oprócz tego kraje te były mentalnie lepiej przygotowane do przyjęcia demokracji niż kraje byłego ZSRR⁸. Właśnie dlatego reformy na Ukrainie rozpoczęło samo państwo bez kontroli społecznej, co dopuszczało możliwość wyboru przez samych polityków modelu rozwoju społeczeństwa w stronę autorytarnego lub nawet totalitarnego porządku. Na liście palących kwestii pojawił się problem demokratycznej kontroli władzy, gwarancji demokratycznych zasad jej sprawowania i przekazywania, problem wolności słowa i funkcjonowania mediów, w końcu zaś problem zapewnienia efektywnego funkcjonowania systemu wielopartyjnego. Tym samym dwa główne zadania, przed którymi stanęła Ukraina, można było sformułować w następujący sposób: budowa społeczeństwa obywatelskiego oraz budowa pluralistycznego systemu politycznego.

Zmiany systemu politycznego na Ukrainie polegały na stworzeniu nowych instytucji politycznych, które dotychczas nie istniały. Powstały nie tylko nowe partie polityczne, ale też struktury wyższego rządu – urząd prezydenta, Sąd Konstytucyjny itd. To właśnie tych instytucji politycznych brakowało na Radzieckiej Ukrainie ze względu na niedorozwinięcie jej systemu politycznego oraz delegowanie szeregu prerogatyw państwowych strukturom na poziomie związkowym. Po ogłoszeniu niepodległości pojawiła się potrzeba bezzwłocznego utworzenia podobnych instytucji.

Ważnym warunkiem stopniowego rozwoju procesu budowy państwa na Ukrainie było nie tylko stworzenie od nowa wspomnianych ogniw systemu politycznego, ale również nadanie istniejącym już instytucjom odpowiedniego statusu właściwego dla ich funkcjonowania w warunkach niepodległego państwa. Chodzi w tym wypadku o tak ważne instytucje systemu politycznego, jak Rada Najwyższa oraz Gabinet Ministrów Ukrainy.

⁸ Transformacja ustrojowa w Europie Środkowo-Wschodniej, s. 56.

Na etapie początkowym tworzenia się systemu politycznego społeczeństwa ukraińskiego w okresie od 1990 do 1991 roku, którego istotą było dążenie do niepodległości drogą pokojową (w odróżnieniu do analogicznych procesów w Rumunii w 1989 r. czy w Rosji w 1993 r.), zmiany konstytucyjne były zatem realizowane w zgodzie ze starym porządkiem prawnym. Parlament samodzielnie podejmował decyzje, które wyznaczały kierunek przemian. Ukraiński scenariusz transformacji systemu politycznego podobny był do „aksamitnych rewolucji” w Europie Środkowo-Wschodniej. W tym czasie Ukraina uzyskała prawne podstawy dla swojej państwowości, znalazła odpowiednie miejsce w gronie wspólnoty międzynarodowej i od momentu ogłoszenia Deklaracji o suwerenności państwowej rozpoczęła konsekwentne tworzenie własnych organów władzy⁹. Istotnym krokiem na drodze transformacji systemu politycznego było stopniowe przestawianie trybu pracy organów zarządzających z republikańskiego (jako część Związku Radzieckiego) na państwowy (jako niepodległego państwa), a oprócz tego ustanowienie najwyższego w kraju urzędu prezydenta jako zwierzchnika władzy wykonawczej¹⁰.

Położono podwaliny pod budowę społeczeństwa obywatelskiego, które wciąż jeszcze znajdowało się w stadium początkowym i nie mogło przejawiać się w pełni. Na jego rozwój i charakter bezpośredni wpływ miał stopień rozwoju samego społeczeństwa, który warunkował specyfikę ukraińskiej sceny politycznej w pierwszych latach niepodległości. Pierwszymi niekomunistycznymi organizacjami partyjnymi na Ukrainie były: Ludowy Ruch Ukrainy (utworzony w 1989 roku); Ukraińska Partia Narodowa (1989 rok), Ogólnoukraińskie Zjednoczenie Polityczne „Państwowa Niepodległość Ukrainy” (DSU), Ukraińska Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna (UChDP) i inne. Na początkowym etapie pojawiło się łącznie prawie 20 partii. Pod koniec sierpnia 1991 roku Rada Najwyższa zakazała działalności na terenie Ukrainy KPZR. Rozpoczęło się tworzenie obozów politycznych z tradycyjnym podziałem na lewicę, prawicę i centrum¹¹. Zaczął się jakościowo nowy etap w rozwoju systemu partyjnego, który charakteryzował się pośpiesznym wypełnianiem ideologicznych nisz na rodzimej scenie politycznej. Wraz z tym

⁹ Problemy modernizacji politycznych systemów suwerenności, O. Danyliana, Ł. Herasinoji (red.), Charkiw 2008.

¹⁰ O. Hryhorjew, Transformacja politycznej systemy Ukrainy: ewolucja konstytucjonalizmu [online]. ONU [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1514/1/Вестник%20ОНУ%20Соц%20г%2014%20вып%2013.497-505%2B.pdf>>.

¹¹ B. Kuchta, O. Krasiwski, A. Lipencew, Politołohija, Lwów 2004, s. 125.

widoczne stało się rozdrobnienie sił politycznych, sztuczność i fasadowość wielu partii, ich wewnętrzna słabość i ogólna niezdolność do wykonywania zadań politycznych. Dawały o sobie znać przede wszystkim niski poziom rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, ale także radykalna zmiana socjalnej struktury ludności, brak artykulacji interesów odrębnych grup społecznych oraz niewykształcenie u większości obywateli nawyku politycznej samoorganizacji czy nawet samej świadomości takiej potrzeby. Większość partii pozostawała niemal nieznaną na poziomie ogólnokrajowym i nie była w stanie wpływać na procesy polityczne. Właściwe dla tego okresu było powstawanie sobowótów partii oraz chybotliwość ideologiczną amorficznych bloków i koalicji partyjnych¹². Według danych ministerstwa sprawiedliwości na dzień 1 kwietnia 2005 roku na Ukrainie było zarejestrowanych 126 partii, które można by usystematyzować według podziału na następujące bloki:

1. Socjalistyczno-komunistyczny – Komunistyczna Partia Ukrainy, Socjalistyczna Partia Ukrainy, Chłopska Partia Ukrainy. Partie te postulowały utrzymanie kolektywnych form własności i zarządzania w gospodarce oraz zacieśnienie współpracy w ramach WNP.

2. Centrowy: reprezentowany przez Partię Ludowo-Demokratyczną Ukrainy, Partię Regionów, Partię Zielonych Ukrainy, Ogólnoukraińskie Stowarzyszenie „Ojczyzna” oraz inne ugrupowania. Partie te skupiały się na problemach rozwoju społeczno-gospodarczego i realizacji praw obywatelskich.

3. Narodowo-demokratyczny – Ludowy Ruch Ukrainy, Republikańska Partia Ukrainy, Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ukrainy, Kongres Ukraińskich Nacjonalistów i inne. Do głównych haseł tych sił politycznych należał postulat budowy państwa narodowego, wyjście kraju ze struktur WNP oraz bazowanie na nastrojach antyrosyjskich¹³.

Transformacja systemu politycznego na Ukrainie uwypukliła problemy kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego i rozszerzenia udziału obywateli w sprawowaniu władzy w różnych sferach życia społecznego. Do niezbędnych przesłanek warunkujących rozwój społeczeństwa obywatelskiego należą: równość wobec prawa, przestrzeganie praw i obowiązków obywatelskich, wolność działalności gospodarczej, istnienie własności prywatnej jako podstawy życia gospodarczego, funkcjonowanie mechanizmów samorozwoju i samoregulacji, tworzenie się relacji wychodzących poza stosunek władzy między jednostkami zdolnymi do realizacji swoich praw naturalnych. Społecz-

¹² Polityczna istorija Ukrainy XX stolittia, s. 549-550.

¹³ Hromadianske suspilstwo w suchasnij Ukraini: specyfika stanowlennia, tendenciji rozwytku, F.M. Rudycza (red.), Kyjiv 2008, s. 34.

czeństwo obywatelskie charakteryzuje się rozdzieleniem kompetencji państwa i społeczeństwa oraz niezależnością instytucji społeczeństwa obywatelskiego w stosunku do państwa w zakresie swoich kompetencji. Inne jego cechy to demokracja i pluralizm w życiu politycznym oraz w sferze ideologii, gospodarka rynkowa, silna klasa średnia, praworządność, wolność słowa i mediów.

W swej konstytucji Ukraina z 1996 roku ogłosiła, że jej celem jest budowa niepodległego i demokratycznego państwa prawa, którego nieodłącznym elementem ma stać się społeczeństwo obywatelskie. W tym kontekście głównym zadaniem państwa staje się realizacja praw i wolności obywatelskich. Tymczasem analizując tę sferę prawa konstytucyjnego współczesnej Ukrainy, można znaleźć dowody na to, że prawa i wolności obywatelskie nie stały się dotąd najwyższą wartością społeczną, czego przyczyn należy upatrywać w totalitarnej przeszłości kraju oraz w złożonych problemach politycznych i społecznych. Państwo i społeczeństwo nie są w stanie na obecnym etapie wypracować efektywnych mechanizmów realizacji i ochrony wspomnianych praw, co z kolei można wyjaśnić brakiem stabilności w okresie przejściowym oraz sytuacją bieżącą, która ma miejsce w państwie. W dalszej kolejności nie bez znaczenia pozostaje niska świadomość prawna obywateli, częsty nihilizm prawny oraz brak perspektyw polepszenia sytuacji życiowej obywateli¹⁴.

Niezdatność ukraińskiej elity polityczno-administracyjnej do przeprowadzenia reform w kraju badacze obszaru postradzieckiego łączą z przynależnością systemu politycznego Ukrainy do kategorii tzw. systemów „hybrydycznych”, „częściowo demokratycznych” lub też „konkurencyjno-autorytarnych”¹⁵.

Należy zaznaczyć, że system polityczny na Ukrainie traci na jakości ze względu na permanentny kryzys polityczny, zaostrzający się podczas każdych kolejnych wyborów parlamentarnych i prezydenckich, którym towarzyszą masowe akcje protestu. Szczyt kryzysu systemowego przypadł na lata 2004 („pomarańczowa rewolucja”) oraz 2014 („rewolucja godności”).

Mówiąc o wyborach na najwyższy urząd Ukrainy, warto odnotować, że chociaż w czasie ukraińskiej niepodległości wybrano w sumie pięciu prezydentów, to formuła rządów zmieniała się w trakcie kadencji aż trzech z nich. Przy obejmowaniu urzędu przez Wiktora Juszczenkę Ukraina zmieniła system z republiki prezydencko-parlamentarnej na parlamentarno-prezydencką, ograniczając możliwości wpływu głowy państwa na zewnętrzną i wewnętrzną

¹⁴ N. Pylhun, D. Powietkin, Stanowлення hromadianskoho suspilstwa w Ukraini w umowach siohodennia, *Jurydycznyj Wisnyk* 2(35), 2015, s. 32-33.

¹⁵ W. Wilson, *The Study of Administration*, *Political Science Quarterly* 2, 1987.

politykę państwa. Kampania prezydencka z 2004 roku oraz następne wybory parlamentarne z lat 2006 i 2007 ujawniły ogromny rozłam tożsamości narodowej na Ukrainie, który wywołany został przede wszystkim przez strukturalny i mentalnościowy rozłam na scenie politycznej. Podział dokonał się zarówno wśród elity politycznej, jak i wśród samych wyborców.

Wybrany na fali masowych protestów nazwanych później „pomarańczową rewolucją” Wiktor Juszczenko posiadał legitymację do reformy istniejącego systemu władzy na Ukrainie, który na tamten czas był już zdecydowanie przestarzały i charakteryzował się skostniałą strukturą oraz radziecką „nomenklaturowością” i jako taki potrzebował głębokiej przebudowy w stronę transparentności i partycypacji obywatelskiej. Zorganizowany przez ukraińskie elity „Majdan” uwolnił energię społeczną, znacząco odbudował autorytet władzy, a przede wszystkim dał szansę na konsolidację społeczeństwa ukraińskiego wokół tak bardzo potrzebnych reform. Tymczasem siły polityczne, które przyszyły wówczas do władzy, szybko podzieliły się. Proprezydencka partia „Nasza Ukraina”, porzuciwszy swoich sojuszników z Bloku Julii Tymoszenko, utworzyła wraz ze swoimi ideologicznymi oponentami „koalicję antykryzysową”, która jednak szybko rozpadła się ze względu na konflikt pomiędzy głoszonymi hasłami a grupowymi i osobistymi interesami jej członków.

W 2009 roku ponownie podjęto kolejną próbę utworzenia koalicji, tym razem między Partią Regionów a Blokiem Julii Tymoszenko. „Nasza Ukraina” miała pozostać na marginesie. W ten sposób permanentne napięcia w sferze politycznej przyczyniły się do spadku możliwości efektywnego zarządzania państwem oraz ogólnie osłabiły system polityczny w kraju. Ze względu na pogłębiającą się dysfunkcyjność polityczna elita nie potrafiła zrealizować koniecznych reform, ograniczając się jedynie do kosmetycznych zmian w postaci obniżenia o 30% składu osobowego aparatu urzędniczego, który jednak po pewnym czasie ponownie został rozbudowany, lub zmiany nazw instytucji (z Administracji Prezydenta na Sekretariat). Pozorowanie reform spowodowało jedynie radykalny spadek popularności władzy wśród społeczeństwa.

Sondaż przeprowadzony w lutym 2009 roku przez Centrum Badań Społecznych „Sofia” ujawnił, że działalność prezydenta Ukrainy Wiktora Juszczenki pozytywnie oceniało jedynie 7,2% obywateli. Rząd, na czele którego stała wówczas Julia Tymoszenko, cieszył się poparciem na poziomie 12,8%, natomiast Radę Najwyższą popierało jedynie 7,8% społeczeństwa. Wliczając liczbę niezdecydowanych (wahającą się od 3,1% do 4%), poziom nieufności w stosunku do działań prezydenta wynosił 89,7%, rządu – 83,5%, a parla-

mentu – 83,2%¹⁶. Partiom politycznym nie ufało 84% obywateli, natomiast Narodowemu Bankowi Ukrainy 74,9%¹⁷. Jak widać, elektorat bardzo negatywnie oceniał życie polityczne w kraju. W czasie kadencji prezydenta Wiktorra Juszczenki rządy zmieniały się pięciokrotnie, przy czym często wiązało się to ze zmianami kursu polityki zewnętrznej oraz z głośnymi sprawami wokół reprivatyzacji gigantów przemysłowych.

W 2010 roku odbyły się kolejne wybory prezydenckie, w których zwyciężył Wiktor Janukowycz. Na Ukrainie doszło do kolejnej zmiany ekipy rządzącej. Wreszcie 30 września 2010 roku Sąd Konstytucyjny Ukrainy uznał, że ustawa o wniesieniu zmian do Konstytucji Ukrainy z 8 grudnia 2004 roku nie odpowiada przepisom konstytucyjnym w związku z naruszeniem procedur legislacyjnych. Tym samym Sąd Konstytucyjny Ukrainy przywrócił konstytucję z 1996 roku, a wraz z nią prezydencko-parlamentarny system rządów¹⁸.

W ten sposób Ukraina znowu odeszła od modelu republiki parlamentarno-prezydenckiej w stronę prezydencko-parlamentarnej. Prezydent odzyskał utracone w 2004 roku prerogatywy i utworzył w pełni zależną od niego koalicję z partią rządzącą na czele, dzięki czemu mógł bezpośrednio wpływać na pracę zarówno parlamentu, jak i samego rządu.

Na tym etapie rozwoju państwa stałym elementem był kryzys polityczny. Liczne skandale, które kompromitowały polityczny establishment i całe państwo ukraińskie, spowodowały, że społeczeństwo było skrajnie zniechęcone do polityki i tych, którzy ją tworzą. Liczba akcji protestacyjnych zaczęła dynamicznie wzrastać i kraj stanął przez groźbą otwartego konfliktu społecznego.

Próbując obniżyć napięcia społeczne w kraju, prezydent Wiktor Janukowycz wsparł inicjatywę zwołania Zgromadzenia Konstytucyjnego w celu opracowania zmian do konstytucji, wydając w tym celu specjalny ukaz 21 lutego 2011 roku¹⁹. Kolejny ukaz prezydencki – z 25 stycznia 2012 roku – zatwierdzał Koncepcję powoływania i organizacji działalności Zgromadzenia Konstytucyjnego, która miała zagwarantować udział obywateli w sprawowaniu

¹⁶ CSI „Sofija”: Riezultaty socjologiczeskogo oprosa (3-12 fiewrala 2009 g.) [online]. Sofia [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://sofia.com.ua/page_112.html>.

¹⁷ Centr Razumkova: Dumkahromadian Ukrainy pro władu, politykiw, sytuaciju w krajini ta wpływ ekonomicznoji kryzy (rezultaty opytuwannia 27.02-5.03.2009 r.) [online]. Centr Razumkova [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=82>.

¹⁸ Decyzja Sądu konstytucyjnego Ukrainy w sprawie wniosku 252 parlamentarzystów Ukrainy w kwestii konstytucyjności Ustawy Ukrainy Pro wnesennia zmin do Konstytucji Ukrainy z dnia 8 grudnia 2004 r., nr 2222-IV z dnia 30 września 2010 r., nr 20-rp 2010.

¹⁹ Pro pidtrymku inicjatywy szczodo stworennia Konstytucijnoji asambleji. Ukaz Prezydenta Ukrainy nr 224/2011 z dnia 21 lutego 2011 r.

władzy w państwie, przestrzegać przedstawicielskiego charakteru powoływania ZK opartego na zasadach kompetencyjnych, a także oprzeć działalność tego organu na zasadach kolegialności, transparentności i jawności²⁰. Również na mocy ukazu prezydenta 17 maja 2012 roku jako specjalny organ pomocniczy przy prezydencie Ukrainy utworzono Zgromadzenie Konstytucyjne. Podstawowym zadaniem Zgromadzenia było wypracowanie konsensusu pomiędzy społeczeństwem a elitami politycznymi w sprawie zmian w konstytucji Ukrainy²¹.

Inicjatywa Wiktora Janukowycza w kwestii zmian konstytucyjnych wpływała ze świadomości konieczności przeprowadzenia fundamentalnej reformy istniejącego systemu politycznego na Ukrainie. Do problemów, które określały priorytety przeprowadzanej reformy, należały:

- rozchwianie bieżącego systemu sprawowania władzy, dominująca pozycja w nim interesów grup finansowo-przemysłowych oraz wszechobecna korupcja;

- konieczność gruntownej zmiany organizacji władzy;

- konieczność wprowadzenia nowych modeli powoływania i funkcjonowania organów władzy państwowej oraz władz samorządowych, zagwarantowania transparentności ich działalności i odpowiedzialności przed społeczeństwem;

- kryzys finansowy i gospodarczy, który powodował konieczność podjęcia bezzwłocznych działań antykryzysowych ze strony zarówno władzy centralnej, jak i samorządu w celu usprawnienia gospodarki, stworzenia nowych miejsc pracy i zagwarantowania odpowiedniego poziomu opieki socjalnej;

- wprowadzenie praktyki współpracy pomiędzy gałęziami władzy, która – oparta na zasadach konsensusu i konkurowania idei – pozwoliłaby na zrównoważony rozwój państwa;

- wspieranie idei konsultacji społecznych z udziałem polityków i naukowców, które wypracowałyby rekomendacje w celu rozwiązania najbardziej palących problemów²².

W swoim wystąpieniu z okazji pierwszych stu dni prezydentury Wiktor Janukowycz określił główny cel rozwoju państwa, którym miało być znalezienie się Ukrainy w rankingu dwudziestu wiodących państw na świecie jako

²⁰ Pytania formowania taorhanizaciji dijalnosti Konstytucijnoji asambleji. Ukaz Prezydenta Ukrainy nr 31/2012 z dnia 25 stycznia 2012 r.

²¹ Pro Konstytucijnu assambleju. Ukaz Prezydenta Ukrainy nr 328/2012 z dnia 17 maja 2012 r.

²² N. Moskałec, Doswid iproblemy reformuwannia politycznoji systemy w Ukrajini na suchasnomu etapi, Derżawne upravlinnia: udoskonalennia ta rozwytok 7, 2012.

nowoczesnego kraju z konkurencyjną gospodarką, konsekwentnie realizującego swoje dążenia europejskie. Prezydent obiecał zlikwidowanie wpływu na decyzje państwowe ze strony oligarchów i dużych korporacji, twierdząc, że czasy dzikiego kapitalizmu zakończyły się wraz z wyborami w 2010 roku²³.

Plan działań prezydenta został zatytułowany Zamożne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, efektywne państwo²⁴ i na priorytetowym miejscu znalazł się w nim kurs na integrację europejską, a także gruntowna reforma systemu administracyjno-politycznego oraz implementacja miejscowego prawa do *Acquis communautaire*. Plan przewidywał działania reformatorskie na ogromną skalę, jednak z 18 kierunków reform zostały zainicjowane jedynie te, które odpowiadały interesom grup oligarchicznych.

Analizując fiasko reform za czasów prezydentury Janukowycza, można dojść do następujących wniosków:

- reformy odbywały się bez uwzględnienia interesów wszystkich grup społecznych i specyfiki sytuacji w różnych regionach kraju;
- priorytetowe były interesy grup oligarchicznych i lobbystów, które przeważały nad interesami społeczeństwa ukraińskiego;
- brakowało efektywnej kampanii medialnej wyjaśniającej konieczność podjęcia określonych działań reformatorskich;
- brakowało poparcia reform ze strony konkretnych grup społecznych (poza oligarchami aparatem biurokratycznymi);
- nieracjonalnie korzystano ze środków budżetowych, korupcja była obecna we wszystkich sferach życia;
- brak społecznego wsparcia dla reform wzmógł jedynie napięcia społeczne i opór ludzi w stosunku do jakichkolwiek inicjowanych przez władzę zmian.

Tym samym w okresie 2010-2014 polityka ukraińska charakteryzowała się całkowitym brakiem stabilności i efektywności. Opinia społeczna nie była brana pod uwagę podczas podejmowania decyzji politycznych, co powodowało, że nowe regulacje prawne i programy rządowe nie spotykały się z pozytywnym odbiorem społecznym. Umocnił się podział kraju na Wschód i Zachód. Władza narzucała wizerunek mieszkańców Donbasu jako żywiących resztę kraju, obdarzając ten region odpowiednimi przywilejami i kieru-

²³ W. Janukowycz, Posłannia Prezydenta Ukrainy z nahody 100 dniwperebuwanania na posadi [online]. President [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://www.president.gov.ua>>.

²⁴ Program reform gospodarczych na lata 2010-2014 Zamożne suspilstwo, konkurentospromozna ekonomika, efektywna derżawa z dnia 2 czerwca 2010 r. [online]. President [dostęp: 2017--01-28]. Dostępny w Internecie: <http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf>.

jąc tam strumienie finansowe, tym samym pozbawiając inne obwody dostatecznego finansowania²⁵.

Cechą charakterystyczną prezydentury Wiktora Janukowycza była polityka lawirowania pomiędzy UE a Federacją Rosyjską, zwieńczeniem której była odmowa ratyfikowania umowy stowarzyszeniowej z UE w listopadzie 2013 roku. Ta politycznie motywowana decyzja wywołała falę protestów ze strony Ukraińców i stała się katalizatorem wydarzeń nazwanych później „Euromajdanem” i „rewolucją godności”, które z kolei zaowocowały starciami w centrum Kijowa i licznymi ofiarami po stronie zarówno obywateli, jak i milicji. Finałem tych wydarzeń była ucieczka prezydenta z kraju.

W maju 2014 roku na stanowisko prezydenta Ukrainy w pierwszej turze wybrano Petra Poroszenkę, który został tym samym piątym prezydentem kraju. Wcześniej, bo po przyjęciu ustawy z dnia 21 lutego 2014 roku o przywróceniu obowiązywania wybranych przepisów konstytucji Ukrainy, ponownie zmieniono system rządów – tym razem z prezydencko-parlamentarnego na parlamentarno-prezydencki²⁶. Rozpoczynając swe rządy w obliczu zagrożenia ze strony Rosji, aneksji Krymu i opanowania przez separatystów wschodnich rejonów Ukrainy, Poroszenko zamierzał kontynuować politykę integracji europejskiej, walki z korupcją i oczyszczania władzy poprzez wprowadzenie prawa lustracyjnego.

We wrześniu 2014 roku z inicjatywy prezydenta Poroszenki Rada Najwyższa przyjęła ustawę o oczyszczeniu władzy, która miała za zadanie odbudowanie zaufania do polityków oraz stworzenie nowego systemu organów władzy zgodnie ze standardami europejskimi. Nowa ustawa wprowadziła procedurę weryfikacji zarówno nowych kandydatów na stanowiska państwowe, jak i tych, którzy już te stanowiska zajmują²⁷.

Nowe prawo wywołało niejednoznaczna reakcję ze strony społeczeństwa ukraińskiego oraz wspólnoty europejskiej. Komisja Wenecka na wniosek Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy przeanalizowała jego zgodność z prawem europejskim. Przewodniczący Komisji Weneckiej Gianni Buquicchio poinformował, że komisja uważa ustawę „za złe prawo”, nie do końca zgodne zarówno z obowiązującą na Ukrainie konstytucją, jak i ze standarda-

²⁵ Centr Razumkowa: Dumkahromadian Ukrainy pro władu.

²⁶ Pro widnowlennia diji okremych położeń Konstytuciji Ukrainy, Ustawa Ukrainy nr 742-VII z dnia 21 lutego 2014 r.

²⁷ Pro oczyszczenia władzy Ustawa Ukrainy nr 1682-VII z dnia 16 września 2014 r.

mi europejskimi w tej sferze²⁸. Komisja Wenecka miała również sporo zastrzeżeń w kwestii legalności metod przeprowadzania lustracji oraz ostrzegła, że wykonywanie nowego prawa może być często sabotowane²⁹.

Wątpliwości w kwestii efektywności ustawy o oczyszczaniu władzy były słuszne. Już w styczniu 2015 roku wniesiono poprawkę do ustawy, która pozwalała prezydentowi w porządku jednoosobowym wstrzymywać działania lustracyjne prowadzone przeciwko urzędnikom na wysokich stanowiskach państwowych³⁰.

John Herbst, były ambasador Stanów Zjednoczonych na Ukrainie, a obecnie dyrektor Euroazjatyckiego Centrum Rady Atlantyckiej USA im. Dinu Patriciu, komentując działania lustracyjne, otwarcie powiedział, że „Ukraina ma spore problemy z korupcją dlatego, że znacząca część samej elity jest skorpumpowana... Ci ludzie nauczyli się funkcjonować według starych, ale bardzo korzystnych dla nich zasad”³¹.

Kolejnym krokiem ku reformie systemu politycznego na Ukrainie było przyjęcie ustawy o potępieniu totalitarnego reżimu komunistycznego i narodowo-socjalistycznego (nazistowskiego) na Ukrainie oraz zakazie propagowania ich symboli³². Konsekwencją nowej ustawy stał się zakaz działalności Komunistycznej Partii Ukrainy, która w tym czasie – czyli po aneksji Krymu i proklamowaniu ŁDNR (Ługańsko-Donieckiej Republiki Ludowej) – straciła większość swojego elektoratu i w przedterminowych wyborach parlamentarnych do Rady Najwyższej Ukrainy po raz pierwszy nie przekroczyła 5% progu wyborczego.

W czerwcu 2014 roku prezydent Petro Poroszenko skierował do parlamentu projekt ustawy o wniesieniu zmian do konstytucji Ukrainy (w kwestii kompetencji organów władzy państwowej i samorządowej). Przeważająca większość zaproponowanych zmian odnosiła się do decentralizacji władzy

²⁸ Hołowa Weneckanśkoji komisiji radyt' Poroszenku przyzupynyty lustraciju [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/3/7057345>>.

²⁹ Wniosek Komisji Weneckiej CDL-AD(2014)044 [online]. COE [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)044-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)044-ukr)>.

³⁰ Pro wnesennia zminy do zakonu Ukrainy „Pro oczyszczenia władzy” szczo do dodatkowych zachodiwi z zabezpeczennia oboronozdatnosti derżawy, Ustawa Ukrainy nr 132-VIII.

³¹ Zob. [online]. Vox Ukraine [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://voxukraine.org/2015/05/16/john-herbst-top-level-corruption-in-ukraine-ukr>>.

³² Pro zasudżennia komunistycznoho ta nacional-socialistycznoho (nacystśkooho) totalitarnych reżymiw w Ukraini ta zaboronu propahandy jichnioji symwoliky, Ustawa Ukrainy nr 317-VIII z dnia 9 kwietnia 2015 r.

publicznej na Ukrainie oraz wzmocnienia statusu prawnego samorządu terytorialnego. Prezydent postulował gruntowną zmianę zasad organizacji i funkcjonowania organów samorządu terytorialnego, który miał być rozumiany jako prawo i kompetencja mieszkańców wspólnot lokalnych do decydowania w granicach obowiązującego prawa w ważnych dla siebie kwestiach zarówno bezpośrednio, jak i poprzez organy samorządu lokalnego. Postanowiono, że podział kompetencji w systemie organów samorządu terytorialnego będzie się odbywał w oparciu o zasadę subsydiarności³³. Z konstytucji zniknęły zapisy o administracjach państwowych na poziomie rejonu i obwodu. Najwięcej uprawnień otrzymać miał samorząd na najniższym szczeblu (na poziomie miast i wsi). Przewidywano także utworzenie organów wykonawczych rad obwodowych i rejonowych. Przewodniczący rady obwodowej oraz przewodniczący rady rejonowej mieli być wybierani z listy radnych i stawać na czele ich organów wykonawczych³⁴. Projekt przeszedł pozytywnie pierwsze czytanie, jednak w listopadzie 2014 roku zmiany zostały cofnięte.

W styczniu 2015 roku prezydent złożył w parlamencie kolejny projekt ustawy wnoszącej zmiany do konstytucji – tym razem w kwestii nietykalności parlamentarzystów i sędziów (nr 1776). To druga próba głowy państwa wprowadzenia zmian w ustawie zasadniczej. Jej celem było dostosowanie przepisów konstytucyjnych w kwestii nietykalności parlamentarzystów i sędziów do standardów międzynarodowych³⁵. W opinii społecznej immunitet stanowi jedynie gwarancję bezkarności tych, którzy z niego korzystają, i dawno już przestał być kojarzony z szacunkiem i ochroną reprezentantów narodu.

W lipcu 2015 roku prezydent zainicjował jeszcze jeden projekt reformy konstytucji. Celem ustawy o wniesieniu zmian do konstytucji Ukrainy (w kwestii decentralizacji władzy) było – zgodnie z prezydencką strategią stałego rozwoju „Ukraina – 2020” – odejście od scentralizowanego modelu zarządzania państwem w stronę realizacji założeń Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego oraz budowy efektywnego systemu terytorialnej organizacji

³³ Projekt Zakonu pro wnesennia zmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo pownowaženŃ orhaniu derżawnoji władzy ta miscewoho samowriaduwanŃa, Projekt Ustawy Ukrainy nr 4178a z dnia 26 czerwca 2014 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513>.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Projekt Zakonu pro wnesenniazmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo nedotorkannosti narodnych deputatiw Ukrainy ta suddiw, Projekt Ustawy Ukrainy nr 1776 z dnia 16 stycznia 2015 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53602>.

władzy, opartego na zasadach subsydiarności, powszechności i samowystarczalności finansowej samorządów³⁶.

Ostatnią inicjatywą zmian, która nadeszła ze strony urzędującego prezydenta, była w listopadzie 2015 roku propozycja ustawy o wniesieniu zmian do konstytucji Ukrainy (w kwestii sądownictwa). Jej celem było udoskonalenie konstytucyjnych podstaw prawnych w zakresie sądownictwa, które umożliwiłyby praktyczną realizację zasad praworządności i zagwarantowałyby każdemu obywatelowi prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia jego sprawy przez niezawisły, niezależny i bezstronny sąd³⁷.

Inicjatywy prezydenta Ukrainy sugerują zatem jego chęć przeprowadzenia zakrojonych na szeroką skalę strategicznych reform, jednak z drugiej strony w ciągu bieżącej kadencji nie były podjęte rzeczywiste kroki w celu ich wprowadzenia, co budzi niezadowolenie społeczne. Tymczasem ceny usług komunalnych dla ludności drastycznie wzrosły, powodując gwałtowny spadek notowań prezydenta i rządu na tle masowego zubożenia mieszkańców Ukrainy z perspektywą wywołania kolejnych napięć społecznych.

Podsumowując, transformacji systemu politycznego na Ukrainie towarzyszy szereg istotnych problemów. Większość ważnych decyzji politycznych podejmowana jest bez udziału zainteresowanych grup społecznych oraz bez konsultacji z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego i jako takie stanowią jedynie scentralizowane werdykty, które nie spotykają się z poparciem i zrozumieniem społecznym.

Reformy, które zostały wprowadzone w celu podniesienia efektywności aparatu polityczno-administracyjnego państwa, napotykać na opór i wprowadzane są jedynie kosmetycznie, pozostawiając stary system nietknięty i przesiąknięty charakterystycznym dla elit rządzących populizmem i lobbieniem na rzecz konkretnych grup finansowo-przemysłowych. Tymczasem pierwszorzędnym zadaniem elit politycznych ma być osiągnięcie konsensusu pomiędzy własnymi interesami a interesami Ukraińców, które reprezentują instytucje społeczeństwa obywatelskiego. Ponieważ rozwój społeczeństwa obywatelskiego w warunkach demokratycznego państwa prawa w wielu aspektach zależy od równowagi pomiędzy organami władzy wykonawczej

³⁶ Projekt Zakonu pro wnesenniazmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo decentralizaciji władzy), Projekt Ustawy Ukrainy nr 2217 z dnia 1 lipca 2015 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53602>.

³⁷ Projekt Zakonu pro wnesenniazmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo prawosuddia), Projekt Ustawy Ukrainy nr 3524 z dnia 25 listopada 2015 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209>.

a systemem organów samorządu terytorialnego, należy uznać, że wprowadzenie zbalansowanego systemu zarządzania państwa uwzględniającego lokalne warunki stanowiłoby ważny czynnik w rozwoju demokracji i praworządności.

Rozdział 2

PRZEMIANY RELIGIJNE I RELACJE PAŃSTWO – CERKIEW PO 1991 ROKU

Od 1991 roku, czyli daty ogłoszenia niepodległości Ukrainy, stosunki państwo – Cerkiew przechodziły różne etapy. Pierwsza dekada cechowała się licznymi napięciami wynikającymi m.in. z faktu powstania Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego, zaangażowania politycznego najwyższych duchownych i funkcjonowania na Ukrainie trzech Cerkwi prawosławnych nierzadko będących ze sobą w konflikcie. Na początku XXI wieku stosunki te weszły w fazę równowagi i relacji partnerskich¹. Okres prezydentury Wiktora Juszczenki cechował się licznymi inicjatywami ze strony władz państwowych, zmierzającymi w kierunku przewyższenia rozłamu w Cerkwi i przyznaniu jej autokefaliczności. Prezydentura Wiktora Janukowycza wydała się krokiem wstecz w relacjach państwa i Kościoła. Głowie państwa zarzucano nieprzestrzeganie zasad równego traktowania religii i związków wyznaniowych.

Od 2014 roku Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego notuje spadek liczby wiernych na rzecz niekanonicznej, ale utożsamianej z ideą narodową, Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego.

RELIGIE NA UKRAINIE

Ukraina jest krajem wielowyznaniowym. Około 70% społeczeństwa Ukrainy uważa się za osoby wierzące, 16% za niewierzące lub ateistów, pozostali

¹ Pozytywnym efektem tego stanu był przygotowany w 2004 roku projekt „Koncepcji państwowo-konfesyjnych stosunków”, patrz projekt: Koncepcja derżawno-konfesyjnych widnosyn w Ukraini, patrz: Relihija i włada w Ukraini: problemy wzajemowidnosyn, Informacyjno-analityczni materiały do Kruhłoho stołu na temu: „Derżawno-konfesyjni widnosyn w Ukraini, jich osoblywosti i tendenciji rozwytku”, 8.02.2011, Kyjiw, s. 64-68.

stali mają kłopoty z zakwalifikowaniem się do jednej z grup². Spośród wierzących blisko 41% deklaruje, że należy do konkretnej konfesji. Żadna religia nie obejmuje większości społeczeństwa i każda z wiodących konfesji jest w mniejszości w jakimś regionie. Uznać jednak można, że najsilniejsze wpływy ma Cerkiew prawosławna, pod pojęciem której rozumiemy trzy jej odłamy funkcjonujące obecnie na Ukrainie: Ukrainką Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego (37,8% spośród wierzących)³, Ukrainką Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego (28,7%) oraz Ukrainką Autokefaliczną Cerkiew Prawosławną (1,6%)⁴. Duże znaczenie mają Kościół grekokatolicki (18,6%), wyznania protestanckie (7,8%), muzułmanie (1,8%) i Kościół rzymskokatolicki (1,6%)⁵. Za najsilniejszą instytucjonalnie uznać należy Ukrainką Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego⁶. We-

² Rezultaty zahalnonacionalnoho sociolożicnoho doslidżennia, 5-21.11.2003, Ukrainian Sociology Service na zamówienie Ukrainkiej Cerkwi Grekokatolickiej, na próbie 3007 osób, Relihija ta Cerkwa w suchasnij Ukrajinі [online]. Relihijno-informacijna służba Ukrainy [dostęp: 2008-12-28]. Dostępny w Internecie: <http://old.risu.org.ua/ukr/study/research_conference/churchsocialres>.

³ Często używanym literaturze określeniem jest Ukrainka Cerkiew Prawosławna. Jest to precyzyjna nazwa, gdyż dla kanonicznej ukraińskiej Cerkwi nie ma innego patriarchatu niż moskiewski. Dla przejrzystości wywodu w opisie dotyczącym wydarzeń po 1992 roku na określenie Ukrainkiej Cerkwi Prawosławnej (w jednoci z patriarchatem moskiewskim) używana będzie nazwa Ukrainka Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego.

⁴ Autokefaliczność (kanoniczna samodzielność) ukraińskiego prawosławia ma na Ukrainie swoją tradycję. Wprowadzona z inspiracji działaczy duchownych i świeckich w 1919 roku, przetrwała do 1934 roku, kiedy to Święty Synod podjął decyzję o likwidacji ukraińskiej autokefalii i włączeniu podległych jej parafii w skład Cerkwi Rosyjskiej. Podczas II wojny światowej autokefalia została odtworzona. Hierarchowie Ukrainkiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej zaangażowali się w poparcie okupantów hitlerowskich i po wojnie musieli opuścić Ukrainę. Autokefaliczny odłam zachował się jedynie wśród diaspory ukraińskiej (głównie w Kanadzie i USA). Odrodzenie Ukrainkiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej nastąpiło po Wszuchukraińskim Soborze zwołanym do Kijowa w 1990 roku.

⁵ Pozostałe konfesje to ok. 0,7% wyznawców. W tym sondażu jako wyznanie protestanckie kwalifikowani są świadkowie Jehowy. Badanie dotyczy całego społeczeństwa (także dzieci i młodzieży). W odniesieniu tylko do osób dorosłych badanie przedstawia się następująco: UCP PM 15,4%, UCP PK 11,7%, Kościół grekokatolicki 7,6%. Oznacza to, że żadna z konfesji nie obejmuje nawet 1/6 części dorosłych obywateli Ukrainy. Badanie zlecone przez Kościół grekokatolicki firmie Ukrainian Sociology Service [online]. Relihijno-informacijna służba Ukrainy 5-11.11.2003 [dostęp: 2011-01-15]. Dostępny w Internecie: <http://www.old.risu.org.ua/ukr/study/research_conference/churchsocialres>; wcześniejsze badania – sondaż agencji Sosisa-Gallupa z 1998 roku prezentują inne proporcje: UCP PM 7,5%, UCP PK 20,4%, UACP 1,8%, Kościół grekokatolicki 6,3%; według innego sondażu z 1997 roku: 65,7% społeczności Ukrainy uważa się za osoby wierzące, z czego 12,3% UCP PM (kolejne 11,6% uważa się za członków Cerkwi prawosławnej – po prostu – więc w większości należy ich zaliczyć do wiernych związanych z Patriarchatem Moskiewskim), 43% to wierni UCP PK, 4% UACP, 14,3% grekokatolicy, za: A. Wilson, Ukraińcy, Warszawa 2002, s. 251 i 366.

⁶ Według danych z 1.01.2011 roku: liczba wspólnot (*hromad*) na terenie Ukrainy UCP PM – 11 952, UCP PK – 4371, UACP – 1190, grekokatolicy – 3646; zakonów: UCP PM – 186, UCP PK – 48,

dług badań socjologicznych przeprowadzonych na zamówienie Instytutu Polityki przez Ukraińskie Koło Demokratyczne od 30 stycznia do 5 lutego 2009 roku na pytanie, czy na Ukrainie powinna istnieć jedna Cerkiew, 39% ankietowanych odpowiedziało, że powinna istnieć jedna Cerkiew podporządkowana Kijowskiemu Patriarchatowi, 24% odpowiedziało, że powinna być częścią Rosyjskiej Cerkwi (Ukraińskiej Cerkwi Patriarchatu Moskiewskiego), około 35% miało problem z odpowiedzią na pytanie lub nie rozumiało problemu⁷.

Na Ukrainie wciąż aktualny jest dyskurs na temat roli Cerkwi w konstruowaniu tożsamości narodowej oraz pytanie o wpływ Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego na suwerenność państwa. Problemem dla ukraińskiej władzy jest prawidłowość, że ośrodki związane z Ukraińską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego znajdują się głównie na wschodzie i południu kraju, pozostałe Cerkwie i Kościół grekokatolicki – na zachodzie i w centrum. Ten swoisty regionalizm (wschód – zachód) pokrywa się z wpływami na Cerkwie zagranicznych ośrodków władzy (Ukraińska Cerkiew Prawosławna – jurysdykcja Patriarchatu Moskiewskiego, Cerkiew grekokatolicka – jurysdykcja Watykanu). Nie musi to mieć oczywiście wielkiego wpływu politycznego, powinno być jednak uświadamiane, znajduje bowiem odzwierciedlenie w dyskursie politycznym⁸.

FORMALNOPRAWNE RELACJE PAŃSTWA I KOŚCIOŁÓW W LATACH 1991-2011

W ciągu dwudziestu lat niepodległej Ukrainy udało się stworzyć bazę ustawodawczą gwarantującą swobodę sumienia i wyznania. Ustawodawstwo ukraińskie zapewnia realizację modelu odrębności w relacjach państwo – Kościół⁹. W myśl artykułu 35 Konstytucji Ukrainy z 1996 roku: „Kościół

UACP – 9, grekokatolicy – 115; duchownych: UPC PM – 9680, UPC PK – 3021, UACP – 699, grekokatolicy – 2424. Zob: [online]. Religijno-informacyjna służba Ukrainy [dostęp: 2011-12-12]. Dostępny w Internecie: <<http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2011>>.

⁷ Dane: Instytut religijności swobody m. Kyjiw, M. Basin, Charakterystyka rozwoju miżkonfesyjnych widnósyn w Ukraini u 2009 roci [online]. IRF [dostęp: 2011-11-23]. Dostępny w Internecie: <http://www.irf.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=508%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=uk>.

⁸ Nowa władza i perspektywy religijnego myru w Ukraini [online]. IRF [dostęp: 2011-12-12]. Dostępny w Internecie: <http://www.irf.ua/files/ukr/programs/irf/modernization_final.pdf>, s. 199.

⁹ Z badań przeprowadzonych w latach 2000 i 2007 przez Centrum im. Razumkova w Kijowie wynika, że zwiększa się liczba osób popierających rozdział Kościoła od państwa. W roku 2000 za

i organizacje religijne są oddzielone od państwa, a szkoła od Kościoła. Żadna religia nie może być uznana przez państwo za panującą”. Zgodnie z tym samym artykułem „Każdy ma prawo do swobodnego wyboru światopoglądu i wyznania”.

Kwestie stosunków państwo – Kościół (organizacje religijne) reguluje ustawa o swobodzie sumienia i religijnych organizacjach z 1991 roku¹⁰, później kilkakrotnie modyfikowana¹¹. Ustawa zapewnia swobodę wyznania, równość obywateli bez względu na ich przekonania religijne, odrębność Kościoła i państwa, reguluje sposób rejestracji Kościołów i organizacji religijnych¹².

Procesem trudnym, ale nie zaniechanym, jest praktyka zwrotu majątków cerkiewnych. Stworzono struktury ułatwiające dialog międzykonfesyjny: ze strony Kościołów – Ogólnoukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych Ukrainy (*Wseukrajinska rada cerkow i relihijnych orhanizacij Ukrainy*)¹³; ze strony państwa – państwowe organy ds. religii. Miało to zdecydowanie pozytywny wpływ na relacje państwo – Kościoły i dialog międzykonfesyjny, gwarantując względny ład w wielowyznaniowym społeczeństwie ukraińskim. Wielokrotnie w latach 1991-2011 zmieniały się organy państwowe zajmujące się kwestiami wyznaniowymi. Do 1994 roku była to Państwowa Rada ds. Religii. W związku z rozłamem w Cerkwi prezydent Leonid Kuczma zdecydował o jej rozwiązaniu i kwestie religijne przydzielono Ministerstwu Narodowości, Migracji i Religii. W 1995 roku ze struktury ministerstwa wydzielono Państwowy Komitet Ukrainy ds. Religii (centralny organ administracji w strukturze Rady Ministrów). Zgodnie z zapisami ustawy o wolności sumienia i organizacji religijnych miał to być organ tworzony przez Radę Ministrów Ukrainy. W praktyce jednak powołał go i reorganizował od 1995 roku prezydent. Państwowy Komitet Ukrainy ds. Religii funkcjonował do 20 kwietnia 2005 roku¹⁴. Decyzją prezydenta Wiktora Juszczenki

takim rozwiązaniem opowiadało się 36,4% respondentów, w 2007 roku już 46,9%. Patrz: wyniki badań także w poszczególnych regionach: Nacionalna bezpeka i oborona 8, 2007, s. 38.

¹⁰ Pro swobodu sowisti ta relihijni orhanizaciji, Zakon nr 987-XII wid 23.04.1991.

¹¹ Pro wnesennia dopowneń i zmin do Zakonu Ukrajinskoji RSR Pro swobodu sowisti ta relihijni orhanizaciji, Zakon 3795-XII wid 23.12.1993.

¹² Patrz m.in. artykuł: 1-6, 14, 15 Zakon 987-XII wid 23.04.1991, Pro swobodu sowisti ta relihijni orhanizaciji.

¹³ Powstała w 1996 r. jako organ konsultacyjno-doradczy. Jest w niej reprezentowane 19 wyznań (stan z 2011 r.).

¹⁴ Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Położennia pro Derżawnyj komitet Ukrainy u sprawach relihij (14 lystopada 2000 r. Nr 1229/2000); Ukaz Prezydenta Ukrainy Pytannia Ministerstwa justycji Ukrainy (20 kwitnia 2005 r. Nr 701/2005) – pro likwidaciju Derżawnoho komitetu u sprawach relihij; Postanowa Kabinetu Ministriw Ukrainy Pro utworennia Derżawnoho departamentu u sprawach relihij (26 trawnia 2005 r. Nr 390/2005); Postanowa Kabinetu Ministriw

w 2005 roku kompetencje zlikwidowanego organu w dużej mierze przejął Państwowy Departament ds. Religii działający w ramach Ministerstwa Sprawiedliwości Ukrainy¹⁵. Zwolennicy tej reorganizacji podkreślają znaczenie uporządkowania prawnego i bezcelowość istnienia struktury strzegącej zasad, które powinny być standardem demokracji. Przeciwnicy wskazują na niebezpieczeństwo przejścia departamentu do roli organu administracyjnego wpływu na środowisko religijne i silniejszego upolityczniania tej struktury.

W listopadzie 2006 roku Państwowy Departament Ukrainy ds. Religii został zlikwidowany. Zreorganizowano Państwowy Komitet Ukrainy ds. Narodowości i Migracji – do jego kompetencji weszły sprawy wyznaniowe. W lutym 2007 roku utworzono Państwowy Komitet Ukrainy ds. Narodowości i Religii, którego prace koordynował wicepremier¹⁶. Po blisko czteroletniej działalności komitet został rozwiązany, a jego uprawnienia przekazano Ministerstwu Kultury Ukrainy¹⁷. Prezydent Wiktor Janukowycz powołał Państwowy Komitet Ukrainy ds. Narodowości i Religii.

Oprócz instytucji o charakterze państwowym od grudnia 1996 roku funkcjonuje Ogólnoukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych, która pełni rolę pośredniczącą i opiniującą w kwestiach wyznaniowych oraz pomaga w utrzymaniu właściwych relacji pomiędzy państwem a Kościołami (organizacjami religijnymi)¹⁸. Do zadań rady należy m.in. dialog międzyreligijny, przygotowanie wspólnych propozycji udoskonalających ustawodawstwo w zakresie swobody wyznania i religijnych organizacji. W jej skład wchodzi przedstawiciele związków wyznaniowych zarejestrowanych na Ukrainie, a podstawą do włączenia w skład rady jest m.in. pozytywne rozpatrzenie wniosku przez jej członków. Wystąpienie z tej struktury jest dobrowolne. Rada zbiera się nie rzadziej niż raz na kwartał. Prawo głosu doradczego podczas jej obrad mają przedstawiciele organów państwowych, organizacji społecznych i organizacji religijnych, które nie wchodzi w skład rady.

Ukrajiny Pro zatwierdzenia Położenia pro Derżawnyj departament u sprawach religij (18.08.2005 r. Nr 70/2005) [online]. Relijno-informacyjna służba Ukrainy [dostęp: 2006-04-13]. Dostępny w Internecie: <www.risu.org.ua/ukr/resources/govermentsdoc/>.

¹⁵ H. Druzenko, Podija roku 2005 uderżawno-religijnych wzajemynach – jurydycznyj analiz [online]. Relijno-informacyjna służba Ukrainy [dostęp: 2006-03-02]. Dostępny w Internecie: <www.risu.org.ua/religion.and.society/analysis/article8664>.

¹⁶ Patrz: T. Szyszlak, Trony i ołtarze. Polityka i religia na Ukrainie, *Więź* 7 (585), 2007, s. 93.

¹⁷ Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro optymalizaciju systemy centralnych orhaniw wykonawczoji władzy, wid 9.12.2010, Nr 1085/2010.

¹⁸ N. Bielikowa, Miżkonfesijni konflikty w Ukraini ta poszuk szlachiw jich podołannia (90-i roky XX stolittia) [online]. IAI [dostęp: 2006-04-21]. Dostępny w Internecie <http://www.iai.gov.ua/_u/iai/dtp/CONF/7/articles/sec2/s2a1.html>.

Ogólnoukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych podejmuje uchwały na zasadach konsensusu¹⁹ i mają one charakter rekomendacji²⁰. Działa także Komisja ds. Zabezpieczenia Realizacji Praw Religijnych Organizacji przy Radzie Ministrów Ukrainy.

PROBLEM ZWROTU DÓBR KOŚCIELNYCH

Począwszy od roku 1917 władza radziecka wydała szereg dokumentów uniemożliwiających lub ograniczających możliwość korzystania przez Kościoły i związki wyznaniowe z majątku, którym dysponowały, pozbawiając je zaplecza ekonomicznego. Jednym z pierwszych dokumentów dotyczących zwrotu majątków kościelnych było postanowienie Rady Ministrów USRR O wykazie zabytków architektury, które nie podlegają stałemu użytkowaniu przez organizacje religijne²¹ z 5 kwietnia 1991 roku. Wyznaczono w nim 46 dawnych budynków i cerkiewnych kompleksów, które z powodu swojego znaczenia dla kultury nie mogły być oddane organizacjom religijnym. Na liście tej znalazł się m.in. Sobór Sofijski, Sobór Michajłowski, Ławra Kijowsko-Pieczerska, Cerkiew św. Andrzeja w Kijowie.

Przyjęta przez Radę Najwyższą USRR w 1991 roku ustawa o wolności sumienia i religijnych organizacji²² w artykule 17 gwarantowała zwrot należących do państwa budynków i majątków lub ich udostępnienie na zasadach bezpłatnego użytkowania. Przekazanie następowało decyzją obwodowej administracji, a w wypadku Krymu – rządu republiki Krym, w Kijowie i Sewastopolu – decyzją miejskiej administracji. Do połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku proces przekazywania majątku postępował, ale przyspieszeniu uległ w 1995 roku, kiedy to Ukraina wstąpiła do Rady Europy i dobrowolnie zobowiązała się do lepszego wykonania obowiązującego w tym zakresie prawa. Co jakiś czas rząd wydawał rozporządzenia nakazujące stopniowy zwrot mienia kościelnego i sprawozdawczości w tym zakresie. Zwrot mienia będącego własnością komunalną był trudniejszy niż państwowego, gdyż leżał w kompetencji miejscowej władzy. W takich wypadkach decyzja o zwrocie

¹⁹ Uchwałę uznaje się za przyjętą, jeśli zaakceptują ją wszyscy członkowie rady.

²⁰ Zob. [online]. Reliżijno-informacyjna służba Ukrainy [dostęp: 2006-04-20]. Dostępny w Internecie: <<http://www.risu.org.ua/ukr/major.religions/auccro>>.

²¹ Pro perefik pamjatok architektury, jaki ne pidlahajut' peredaczi u postijne korystuwannia relihijnym orhanizaciji, wid 5.04.1991, Nr 83.

²² Werchowna Rada URSR; Zakon wid 23.04.1991 Nr 987-XII, Pro swobodu sowisti ta relihijni orhanizaciji.

mienia była często wynikiem konfesyjnych preferencji czy sympatii miejscowych władz lub politycznej koniunktury. We wschodnich i południowych obwodach częściej podejmowano decyzje na korzyść Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, a w zachodnich – na korzyść Cerkwi greckokatolickiej²³.

Zwrot dóbr kościelnych wymaga szeregu uregulowań. Podstawowe trudności dotyczą sporów o mechanizm procesu dowodzenia prawa do przejęcia, kwestii własności ziemi, która należała do Kościołów oraz budynków innych niż związane z kultem, np. instytucji prowadzonych przez Kościoły (np. sierocińce, szpitale, szkoły), kwestii, komu przekazać majątek, jeśli nie ma wspólnoty zainteresowanej jego przejęciem, jak rozstrzygać spory, zwłaszcza w wypadkach, gdy majątek przejęły osoby prywatne. Ostatnia z kwestii jest trudna do rozwiązania, bo bezprawne prywatyzacje dawnych budynków należących do Kościołów były zjawiskiem dość częstym, a ich skutki są trudno odwracalne. Istotnym problemem jest funkcjonowanie muzeów, galerii i innych instytucji użyteczności publicznej w budynkach należących niegdyś do Kościołów²⁴. Kolejnym dylematem jest brak możliwości finansowych wspólnot religijnych, by przeprowadzać remonty budynków, często zabytkowych, wymagających specjalistycznego nadzoru i konserwacji. Państwo także staje przed dylematem, jak ratować przekazane zabytki, by jednocześnie nie zostać posądzonym o sprzyjanie określonej konfesji. Poważnym problemem jest finansowanie przebudowy budynków, które w okresie władzy radzieckiej zostały zaadoptowane na zupełnie inne potrzeby (np. magazynów, hal targowych).

Ukazem prezydenta Kuczmy z 21 marca 2002 r. o nieodkładaniu działań zmierzających do ostatecznego przezwyciężenia negatywnych następstw totalitarnej polityki dawnego ZSRR odnośnie do religii oraz naruszeń praw Kościołów i religijnych organizacji²⁵ powołano specjalną komisję zajmującą się opracowaniem mechanizmów zwrotu majątków oraz przygotowaniem planu działań, przywracających prawa Kościołów naruszone przez poprzedni

²³ Ju. Reszetnikow, Pytannia prawowoho zabezpečennia procesu prawennennia kołyszniho cerkownoho majna w Ukraini, 3.11.2017 [online]. Relihijno-informacijna služba Ukrainy [dostęp: 2007-11-03]. Dostępny w Internecie: <http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/18877>.

²⁴ Prezydent Juszczenko w czerwcu 2005 roku zaznaczył podczas spotkania z przedstawicielami Kościołów i organizacji religijnych, iż w takich wypadkach konieczna jest daleko idąca ostrożność, gdyż „nie może być nowej niesprawiedliwości w imię sprawiedliwości”. Zob.: Ju. Reszetnikow, Pytannia prawowoho zabezpečennia.

²⁵ Ukaz Pro newidkładni zachody szczodo ostatecznoho podołannia nehatywnych naslidkiw totalitarnoji polityky kołyszniho Sojuzu RSR stosowno rehiji ta widnowłennia poruszenych praw cerkow i rehijnych orhanizacij, Nr 279, 21.03.2002.

system władzy. Prezydent w ukazie wskazywał także konieczność zabezpieczenia finansowego tych działań w budżecie państwa. Według danych statystycznych z 1 stycznia 2011 roku przekazano na własność 10 840 budynków kultu, w tym 3947 zabytkowych, udostępniono do korzystania 4601, w tym do użytkowania wspólnie dla więcej niż jednej konfesji – 561 (prawie 400 budynków przekazanych do wspólnego użytkowania znajduje się na terenie obwodu lwowskiego)²⁶.

PREZYDENTURA LEONIDA KRAWCZUKA – AUTOKEFALIA A POLITYKA

W styczniu 1990 roku Rosyjska Cerkiew Prawosławna przyjęła postanowienie o samorządności Cerkwi ukraińskiej. Ukraiński odłam Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w październiku 1990 roku przemianowano na Ukraińską Cerkiew Prawosławną. Na początku 1991 roku Sobór Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej w Kijowie przyjął postanowienie o pełnej niezależności (autokefalii)²⁷ i zgodnie z zasadą, że zgodę na autokefalię wyraża „Cerkiew-matka”, poprosił w tej sprawie o zgodę Cerkiew rosyjską. Utrata metropolii kijowskiej oprócz utraty źródeł dochodu i pomniejszenia tzw. terytorium kanonicznego, jest równoznaczna z umniejszeniem prestiżu (związanego np. z prawem do sukcesji po Cerkwi Rusi Kijowskiej i statusem najstarszej Cerkwi w świecie słowiańskim), dlatego Rosyjska Cerkiew Prawosławna sprzeciwiła się tej decyzji.

Sytuację komplikowali sam prezydent Leonid Krawczuk oraz politycy orientacji demokratycznej²⁸, sprzyjający tworzeniu „kościół narodowy”. Na czele Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej stał wówczas metropolita Fiłaret. Prezydent Krawczuk wspierał koncepcję, w myśl której Cerkiew prawosławna powinna ulec „unarodowieniu”, a następnie połączyć się z Ukraińską Autokefaliczną Cerkwią Prawosławną. Taki Kościół miał być narzędziem

²⁶ Szczegółowe statystyki z poszczególnych obwodów oraz wg konfesji – patrz: *Zwist pro zabezpechenist' cerkow i religijnych orhanizacij Ukrainy kultowymi budiwlamy ta prymiszczenniam, prystosowanymy pid mołytowni stanom na 1 sicznia 2011 roku*, Instytut religijnoji swobody, m. Kyjiw [online]. IRS [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <http://www.irs.in.ua/files/statistic/2011.01.01_zvit_f2.pdf>.

²⁷ Uzyskanie statusu cerkwi autokefalicznej w przypadku Ukrainy powinno się odbyć w określonym trybie: ogłoszenie tego faktu przez Sobór Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i uznanie przez wszystkie autokefaliczne Cerkwie prawosławne z Patriarchatem Konstantynopolskim i Moskiewskim na czele. Patrz: W. Sereda, *W poszukiwaniu pojednania*, Biuletyn Ukraiński 7/8 (19/20), 1995, s. 13-15.

²⁸ M.in.: I. Dracz, D. Pawłyčko, Ł. Skoryk.

pomocnym w szybszej ukrainizacji społeczeństwa i służyć konsolidacji młodego państwa. Stanowisko to coraz silniej popierał metropolita Fiłaret. Kolejna prośba o przyznanie ukraińskiej Cerkwi autokefalii, złożona na początku 1992 roku, stała się przyczyną rozłamu w Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej. Część biskupów wykorzystała prawo do wypowiedzenia posłuszeństwa Fiłaretowi. Przeciwnicy Fiłareta i uniezależniania się Cerkwi ukraińskiej od Moskwy spotkali się w kwietniu 1992 roku w Żytomierzu, uzyskując poparcie Cerkwi rosyjskiej, a w maju 1992 roku w Charkowie odbył się Sobór Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, który zdjął metropolitę Fiłareta z funkcji głowy Cerkwi ukraińskiej i mianował na to miejsce metropolitę rostowskiego i nowoczerkaskiego Wołodymyra (Sabodana)²⁹. W trakcie soboru prezydent Krawczuk poprzez swoją administrację czynił naciski, by Fiłaret pozostał metropolitą³⁰. Fiłareta pozbawiono jednak wszystkich godności i święceń, ale nadal cieszył się poparciem władz państwowych. Sobór Charkowski stał się wydarzeniem, które zdeterminowało relację państwo – Cerkiew na Ukrainie w dalszych latach. Prezydium Rady Najwyższej 16 czerwca 1992 roku potępiło postanowienia soboru. Nastąpiło symboliczne starcie się władzy świeckiej i duchowej. Dokument z 1992 roku był jawną próbą ingerencji w wewnętrzne sprawy Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, a poparcie Fiłareta przez instytucje państwowe spowodowało pogłębienie się konfliktu, symboliczny początek Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchat Kijowski i rozłamu w Cerkwi na Ukrainie³¹.

W czerwcu 1992 roku przeprowadzono sobór mający zjednoczyć zwolenników autokefalii skupionych wokół Fiłatera oraz Ukraińską Autokefaliczną Cerkiew Prawosławną. Do całkowitego zjednoczenia Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego z Ukraińską Autokefaliczną Cerkwią Prawosławną jednak nie doszło. Część kleru i związanych z nim parafii opowiedziała się po

²⁹ W. Pawluczuk, *Ukraina. Polityka i mistyka*, Kraków 1998, s. 131-132.

³⁰ Na dwie godziny przez wyborem nowego metropolity, jak pisze w swej dysertacji Ołeksandr Drabynko (sekretarz metropolity Wołodymyra), do władcy Nikodema telefonował Kolesnikow (przewodniczący Komitetu ds. Religii) ze słowami: „Leonod Makarowicz kazał powiedzieć wam jeszcze raz: jeśli wy nie poprzecie Fiłareta, władza nie będzie popierać waszej Cerkwi”. Patrz: A. Drabenko, *Prawosławie w posttotalitarnej Ukrainie (wiechi historii)*, dysertacja doktorska na stopień doktora teologii obroniona w Kijowskiej Akademii Duchownej w 2002 roku.

³¹ Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego w czasie prezydentury Kuczmy dążyła do likwidacji skutków polityki religijnej Leonida Krawczuka. Episkopat Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej zwrócił się do Rady Najwyższej Ukrainy z prośbą unieważnienia decyzji Prezydium Rady z roku o nieuznaniu postanowień Charkowskiego Soboru Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej. Rada Najwyższa przyznała, iż było to posunięcie niewłaściwe, ale nie podjęła się powrotu do tematu podczas obrad.

stronie Filareta, pozostali wraz z patriarchą Mstysławem (głową Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej) nie zaakceptowali zjednoczenia wymuszonego przez Filareta i władze świeckie. Znaczna część „autokefalistów” uznała autorytet patriarchy Mstysława i utrzymała odrębność swej Cerkwi. W 1992 roku utworzono niezależną od Patriarchatu Moskiewskiego, Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego. W efekcie więc zamiast jednej Cerkwi narodowej do dziś funkcjonują trzy konfesje prawosławne, którym wciąż trudno się porozumieć³².

Idea powstania Cerkwi „narodowej”, czyli Kościoła o orientacji proukraińskiej, pojawiła się w kampanii wyborczej Leonida Krawczuka. Taki punkt widzenia opierał się na tezie, iż duchowo-kulturową składową narodu jest patriotycznie zorientowana Cerkiew, a proces kształtowania narodu ukraińskiego powinien być połączony z odrodzeniem religijnym. Przeszkody, jakie stawiała „Cerkiew-matka” w procesie uzyskania statusu autokefaliczności przez Cerkiew ukraińską, pozwalały podawać w wątpliwość intencje Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i pytać o jej rolę ograniczaniu suwerenności państwa ukraińskiego, wpływaniu przez rosyjskie władze państwowe za pośrednictwem Cerkwi na sytuację społeczną na Ukrainie. W retoryce politycznej pojawiał się podział na Cerkwie „narodowe” (Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka i Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego) oraz „antynarodowe”, za jakie część polityków uznawała Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego. Jak twierdził metropolita Wołodymyr: „Krawczuk prosto w oczy mówił nam, że nas nienawidzi, walczy z nami i walczyć będzie, i chciałby widzieć niepodległą Cerkiew w niepodległym państwie”³³. Prezydent Krawczuk osobiście wystosował listy do patriarchy w Moskwie (1992) i Konstantynopolu (1993), wzywając do ustanowienia autokefalii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej. Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego otwarcie popierała Leonida Krawczuka w kampanii wyborczej w 1994 roku. Spowodowało to zazębiecie się sporu religijnego związanego z kanonicznością Cerkwi z kwestiami politycznymi, światopoglądowymi, a nawet geopolitycznymi.

Stosunki władzy państwowej i Cerkwi w pierwszych latach niepodległości zdeterminowane były dążeniem władzy państwowej do uzyskania przez

³² A. Wilson, *Ukraińcy*, Warszawa 2002, s. 249.

³³ Je. Grigorjanc, *O niekotorych woprosach gosudarstwiennno-cerkownych otnoszenij w Ukrainie i ARK*, [w:] *Rehionalni proekciji derżawnoji polityky*, zbirnyk naukowych prac Krymskoho fiłatu NISD, 1, Simferopl 2003, s. 50.

Ukraińską Cerkiew Prawosławną statusu Cerkwi autokefalicznej. W procesie tym zarówno władza, jak i przedstawiciele Cerkwi popełnili liczne błędy, które zaowocowały kolejnym rozłamem i sporami międzykonfesyjnymi. Dla ówczesnej władzy państwowej autokefaliczna ukraińska Cerkiew stała się symbolem suwerenności państwowej. Błędem było ponaglanie hierarchów i naciskanie na gwałtowne zmiany w środowisku z natury konserwatywnym. Należy pamiętać, iż Cerkiew była w tym czasie tak samo niepewna kierunku przemian w krajach byłego Związku Radzieckiego, jak obserwatorzy polityczni, a z racji swojej roli „społecznej ostoji” nie mogła sobie pozwolić na pochopne decyzje. Przyczyną nieudanych relacji był też wpływ radzieckiego modelu relacji państwo – Kościół oraz konieczność szybkiego wypracowania nowego modelu tych stosunków w zmieniającej się sytuacji politycznej i społecznej. Władze państwowe wybrały też niewłaściwą osobę na rzecznika interesów państwowych w Cerkwi. Metropolita Fiłaret nie cieszył się szacunkiem wśród hierarchów, w wątpliwość podawano jego moralność i czystość intencji³⁴. W pierwszych latach niepodległości (1992-1994) władze państwowe dążyły do wypracowania modelu państwa, w którym będzie funkcjonować jedna niezależna Cerkiew „narodowa” o statusie Cerkwi „państwowej” lub przynajmniej silnie z państwem związanej. W warunkach zróżnicowania religijnego Ukrainy była to koncepcja prowadząca do ostrych konfliktów i rozłamów w łonie Cerkwi, wywołująca sprzeciw wiernych i duchowieństwa innych Kościołów, raczej krótkowzroczna i bardziej wykluczająca niż łącząca obywateli młodego państwa. Trzeba pamiętać, iż Kościoły inne niż Cerkiew prawosławna także miały niemały wpływ na kształt myśli narodowej, dotyczy to choćby grekokatolików czy wyznawców islamu – Tatarów Krymskich, którzy silnie poparli niepodległość Ukrainy.

³⁴ Metropolitę Fiłareta posądzano o tajną współpracę z KGB. Hierarchowie Cerkwi zarzucali mu, iż otwarcie łamał zasadę celibatu mnichów, prowadząc życie rodzinne z Eugenią Rodionową (zm. 1998). Działając na terytorium Ukraińskiej SRR, metropolita Fiłaret pozostawał w dobrych relacjach z władzami republiki. Zdecydowanie zwalczał zwolenników nadania Kościołowi prawosławnemu na Ukrainie oblicza związanego z kulturą ukraińską, promując tradycję rosyjską. Po śmierci patriarchy Pimena pełnił przez miesiąc funkcję *locum tenens* patriarchy Moskwy. Potępił w tym okresie powstanie niekanonicznego Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Metropolita Fiłaret – obok metropolitów Aleksiego i Włodzimierza – był jednym z kandydatów do godności patriarchy Moskwy i Wschrusi. Fiłaret był pewien swojego zwycięstwa, jednak w tajnym głosowaniu uzyskał najmniejszą liczbę głosów. Jeszcze w listopadzie 1990 roku metropolita Fiłaret bronił jedności Kościoła prawosławnego na Ukrainie i w Rosji, potępiał ideę autokefalii Cerkwi ukraińskiej jako polityczną, niezwiązaną z religią (*sic!*) Bronił również jedności ZSRR. Stanowisko to porzucił po ogłoszeniu przez Ukrainę niepodległości, stając się zwolennikiem autokefalii. Patrz szerzej: W. Pawluczuk, Ukraina. Polityka i mistyka, s. 130-150.

PREZYDENTURA LEONIDA KUCZMY – POLITYKA STABILIZACJI?

W okresie prezydentury Leonida Kuczmy sytuacja Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego uległa polepszeniu, głównie dzięki dostępności do mediów oraz bardziej neutralnej postawie samego prezydenta. Premiera Kuczmy w czasie tej kampanii oceniano jako skłonnego do współpracy raczej z Ukraińską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego, a on sam deklarował dla niej poparcie, nazywając nawet w jednym z wywiadów Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego „Cerkwią aparatu”. Już kilka dni po wyborach metropolita kijowski Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego Wołodymyr (Sabodan) na pierwszym kanale telewizji ukraińskiej wzywał wiernych, by powstrzymali się od religijnych sporów i poparli nowego prezydenta. Wkrótce okazało się, że Leonid Kuczma nie jest zwolennikiem koncepcji swojego poprzednika, ale nie jest też zwolennikiem „Kościoła moskiewskiego”³⁵. Ukraińska Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego uległa wyraźnemu osłabieniu, gdy w wyborach prezydenckich i parlamentarnych kandydaci wspierający ten odłam Cerkwi ponieśli porażkę. Leonid Kuczma początkowo bardzo chłodno traktował Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego, np. odmawiając Wołodymyrowi (Romaniukowi) spotkania, ale Cerkiew ta dość szybko dostosowała się do nowej sytuacji. W 1996 roku Leonid Kuczma spotkał się z Filaretem, a na Światowym Forum Ukraińców w sierpniu 1997 roku prezydent stwierdził, że powstanie jednej prawosławnej Cerkwi na Ukrainie jest marzeniem Ukraińców³⁶.

Rozpoczynając swoją pierwszą kadencję, Leonid Kuczma raczej sprzyjał zjednoczeniu ukraińskiej Cerkwi pod zwierzchnictwem patriarchatu w Moskwie. Z czasem, wobec wyrównanych sił zwolenników utworzenia Kościoła „narodowego” i Kościoła „moskiewskiego”, prezydent Kuczma prowadził bardziej wyważoną politykę. Na zmianę postawy prezydenta wpłynęła z pewnością manifestacja siły Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego podczas pogrzebu Wołodymyra (Romaniuka) w lipcu 1995 roku. Było to kolejne wydarzenie o charakterze symbolicznym, które zdeterminowało relacje państwa i Cerkwi na kolejne lata. Po śmierci patriarchy Woło-

³⁵ Określenie używane przez Tadeusza A. Olszańskiego, patrz: T. Olszański, *Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci*, Kraków 2003, s. 154.

³⁶ W.Je. Grigorjanc, *O niektórych woprosach gosudarstwienno-cerkownych otnoszenij*, s. 51.

dymyra (Romaniuka), wieloletniego więźnia łagrów sowieckich, wierni chcieli pochować go na terenie Soboru Sofijskiego w Kijowie. Wobec faktu, iż jest to muzeum, w dodatku widniejące na liście UNESCO, władze nie zgodziły się na pochówek i wyznaczyły ku temu kwaterę na Cmentarzu Bajkowym w Kijowie, gdzie spoczywa wielu zasłużonych. Uczestnicy konduktu pogrzebowego z inicjatywy polityków (w pogrzebie uczestniczyli m.in. były prezydent Leonid Krawczuk i lider Ludowego Ruchu Ukrainy Wiaczesław Czornowił) zdecydowali jednak, że patriarcha zostanie pochowany w Soborze Sofijskim. Doszło do zamieszek i walk ulicznych. Wołodymyra pochowano ostatecznie pod murem, przed wejściem na teren obiektu, gdzie spoczywa do dzisiaj, a jego nagrobek stanowi swoiste *memento* – symbol trudnych relacji państwa i Cerkwi na Ukrainie w pierwszych latach jej niepodległości.

Zamieszki w czasie pogrzebu metropolity Wołodymyra (Romaniuka) spowodowały widoczne zmiany w polityce religijnej. Konstytucyjnie zagwarantowano wolność sumienia i wyznania (artykuł 35 Konstytucji Ukrainy z 1996 roku). W 1996 roku powstała też Ogólnoukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych. W lipcu 1997 roku prezydent Kuczma podpisał „Memorandum chrześcijańskich wyznań na Ukrainie o odrzuceniu siłowych rozwiązań w stosunkach międzykonfesyjnych”³⁷. Dokument ten został przyjęty przez Cerkwie niejednoznacznie – Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego przyjęła go z zadowoleniem, Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego z obawą, jako ostateczną utratę poparcia władz. Dokument nie odniósł oczekiwanego skutku, ponieważ jego inicjatorem nie było duchowieństwo, ale władza państwowa.

Prezydent nagradzał wielokrotnie najwyższymi orderami hierarchów Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, np. metropolitę Wołodymyra (Sabodana) orderem Jarosława Mądrego V stopnia. Normalizacji stosunków sprzyjało także Oświadczenie prezydenta o moralno-politycznej rehabilitacji Cerkwi z 11 czerwca 1999 roku³⁸. Władze ukraińskie poczyniły także gesty w stronę Kościoła greckokatolickiego i rzymskokatolickiego, prowadząc aktywną politykę na linii Kijów – Watykan (spotkanie prezydenta z nuncjuszem papieskim Antonio Franko, papieżem Janem Pawłem II w Gnieźnie z okazji 1000-lecia Zjazdu Gnieźnieńskiego, wizyta premiera Pustowoitki w Watykanie, zaproszenie papieża na Ukrainę, otwarcie katedry greckokatolickiej w Kijowie).

³⁷ Memorandum chrześcijańskich konfesij Ukrainy pro nespryjniattia syłowych dij u miżkonfesijnich widnosynach, Uriadowyj kurjer, 23.07.1997.

³⁸ Zajawa Prezydenta Ukrainy pro moralno-politycznu rehabilitaciju Cerkwy.

W grudniu 1997 roku na Soborze Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej 37 biskupów (episkopów) debatowało na temat autokefalii. Pojawiły się wówczas rozbieżności, które potwierdzały różnice regionalne na Ukrainie. Hierarchowie z zachodniej części kraju opowiedzieli się za autokefalią Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, widząc w tym metodę przeciwdziałania dalszemu rozłamowi i możliwość zjednoczenia podzielonej Cerkwi. Władze wschodnich i południowych eparchii kategorycznie sprzeciwiały się zmianom. Ostatecznie podjęto decyzję, iż na ogłoszenie autokefaliczności Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej jest jeszcze za wcześnie z uwagi na trwający rozłam i niebezpieczeństwo dalszego podziału Cerkwi, zwłaszcza w regionach wschodnich i południowych, pragnących zachować zwierzchność Patriarchatu Moskiewskiego.

Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego liczyła na poparcie władz w kwestii odstąpienia od zmian wniesionych do ustawy o wolności sumienia z 1993 roku, które regulowały spory wynikające z użytkowania świątyń przez różne konfesje. Zapis ten dawał możliwość korzystania według ustalonej kolejności z miejsc kultu wszystkim konfesjom roszcującym sobie do nich prawo. Dotyczyło to nie tylko unitów i Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej, ale także Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego. Przewodniczący specjalnej komisji Rady Najwyższej odmówił rozpatrzenia tej sprawy, powołując się na prawo obywateli do manifestowania swoich przekonań zwłaszcza przez wiernych konfesji niesprawiedliwie potraktowanych w przeszłości przez system i władzę. Administracja prezydenta i sam prezydent Kuczma przestali popierać Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego, przyjmując równocześnie neutralny stosunek do kwestii wyznaniowych i licząc na naturalne uspokojenie sporów międzykonfesyjnych.

W kampanii prezydenckiej w 1999 roku kwestia religii prawosławnej była wykorzystana przez obu najsilniejszych kandydatów – Leonida Kuczmy i Petra Symonenkę. O ile w przypadku Leonida Kuczmy sięgnięcie po elektorat związany z Ukraińską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego nie było szczególnie zaskakujące, o tyle przejście od programowego ateizmu komunisty Perto Symonenki ku przyjaznym gestom skierowanym do wiernych i hierarchii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego było zjawiskiem interesującym. Jako lider Komunistycznej Partii Ukrainy przeprosił pisemnie za prześladowania Cerkwi w okresie władzy radzieckiej, wnioskował do prokuratury w sprawie niekonstytucyjności rejestracji Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego.

W 2004 roku w Radzie Najwyższej Ukrainy sformowała się grupa „Ukrainie miejscowa prawosławna Cerkiew”, która przygotowała materiał analityczny pod nazwą „Koncepcja miejscowej Cerkwi prawosławnej na Ukrainie”, która zakładała zorganizowanie ogólnoukraińskiego soboru prawosławnego, prowadzącego do zjednoczenia i utworzenia Cerkwi z kanonicznie uznanym autokefalicznym statusem. Projekt szedł dalej – następnym etapem miało być zjednoczenie Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej i grekokatolików³⁹. Taki pomysł wzbudził ostre kontrowersje w parlamencie, głos przeciw autokefalii zabrali komuniści – ich lider stwierdził, że za autokefalicznością pójdzie unia, do czego dopuścić nie można.

Okres obu kadencji Leonida Kuczmy charakteryzował się bardziej wyważoną polityką względem Cerkwi, jednak podziały w miarę upływu czasu raczej okrzepły, a zjednoczenie ukraińskiej Cerkwi wcale nie stawało się bardziej realne.

PREZYDENTURY WIKTORA JUSZCZENKI I WIKTORA JANUKOWYCZA – EWOLUCJA MODELU RELACJI PAŃSTWO – KOŚCIÓŁ?

W latach prezydentury Juszczenki Ogólnoukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych oraz różne organy państwowe powołane dla dialogu z religiami odegrały znaczącą rolę w utrzymaniu równowagi pomiędzy państwem a Kościołami. W latach 2005-2009 odbyło się kilka spotkań Ogólnoukraińskiej Rady z prezydentem (czerwiec 2005 i marzec 2006 roku), premierem (kwiecień 2008 i lipiec 2009 roku), Przewodniczącym Rady Najwyższej Ukrainy (październik 2006 roku). Stworzono także struktury na szczeblu administracji państwowej w obwodach. W czerwcu 2008 roku przy Gabinetzie Ministrów stworzono Komisję ds. Zabezpieczenia Realizacji Praw Organizacji Religijnych, na czele z wiceministrem ds. problemów humanitarnych. W latach 2008-2009 powstały także specjalne komórki – rady obywatelskie – przy kilku ministerstwach, które poprzez swoją działalność stykały się z problemami wolności sumienia i wyznania, np. Ministerstwo Oświaty i Nauki (edukacja religijna), Ministerstwo Ochrony Zdrowia, Ministerstwo Obrony Narodowej (kwestie duszpasterstwa żołnierzy). Prezydent Juszczenko starał się przy pomocy Sekretariatu, który zastąpił aparat Administracji Prezydenta, wpływać

³⁹ Hołos Ukrainy, 9.04.2004.

na dialog pomiędzy Cerkwiami, by doprowadzić do utworzenia miejscowej Cerkwi. Dla nikogo nie było tajemnicą, iż sympatyzował z Ukraińską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego.

Analiza programów czołowych partii politycznych wskazuje, że najwięcej uwagi kwestiom religijnym poświęcała „Nasza Ukraina (potem pod nazwą „Nasza Ukraina – Ludowa Samoobrona”). Partia wprost deklarowała poparcie dla idei utworzenia jednej Cerkwi o statusie autokefalicznym, równocześnie podkreślając konieczność zagwarantowania obywatelom wolności sumienia i równego traktowania przez państwo wszystkich konfesji. Sam prezydent Juszczenko związany z „Naszą Ukrainą” 7 lipca 2007 roku na zjeździe delegatów bloku określił jedną prawosławną autokefaliczną Cerkiew jako istotny element ukraińskiej idei narodowej⁴⁰.

W drugiej turze wyborów prezydenckich w 2010 roku spotkali się Wiktor Janukowycz i Julia Tymoszenko. Analitycy porównywali programy obu kandydatów, podkreślając, iż fakt sprawowania urzędu premiera przez podobny okres podczas prezydentury Juszczenki, jest wystarczającym testem dla obu liderów, jak poradzili sobie w dialogu z Cerkwiami⁴¹. Zdecydowanie większe szanse na rzeczowy dialog i zachowanie neutralności w relacjach państwo – Kościoły przewidywano w wypadku wygranej Julii Tymoszenko. Argumentem na poparcie tej tezy było zwłaszcza zróżnicowanie religijne w szeregach Bloku Julii Tymoszenko. Pamiętano doskonale postawę Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego podczas wyborów 2004 roku

⁴⁰ Ju. Resznetnikow, Podalszi perspektywy harmonizacji derżawno-konfesijnych widnosyn w Ukraini [online]. Relihijno-informacijna służba Ukrainy [dostęp: 2007-11-03]. Dostępny w Internecie: <http://old.risu.org.ua/ukr/study/research_conference/harmonization_yresh_07106> (Dopowid' na konferencji „Tolerantnist' miżkonfesijnych widnosyn”, Zaporizka derżawna inżenerna akademija, 26.10.2007 r.).

⁴¹ Janukowycz i Tymoszenko w latach prezydentury Juszczenki byli równie długo u władzy, jak i w opozycji. Janukowycz był premierem od sierpnia 2006 do listopada 2007 roku, Tymoszenko sprawowała tę funkcję od lutego do września 2005 roku i od grudnia 2007 do stycznia 2010 roku. W tym czasie Janukowycz spotkał się raz z Ogólnoukraińską Radą Kościołów (w październiku 2004 roku). Jesienią 2006 roku Rada zwracała się z prośbą o spotkanie, jednak nie otrzymała odpowiedzi. Rząd Janukowycza obiecał w styczniu 2007 roku uporządkować kwestię majątków cerkiewnych. Powołano specjalną komisję przy Radzie Ministrów, która stworzyła „Wykaz budowli i innego majątku kościelnego, do którego pretendują organizacje religijne” (Perelik kultowych budiwel, inszych cerkownych sporud, na jaki pretendujut' religijni orhanizaciji). Do spisu weszły 264 obiekty. Stałym problemem była kwestia cen za gaz. Julia Tymoszenko w latach 2006-2009 jako premier odbyła trzy spotkania z Radą, a rezultatem tych rozmów było rozwiązanie kilku istotnych problemów z zakresu tzw. moralności publicznej (hazard, sprzedaż i palnie papierosów i spożywanie alkoholu w miejscach publicznych). Patrz szerzej: O. Zajec, Prezydencki wybory 2010: derżawno-cerkownyj aspekt, 2.02.2010 [online]. UARS [dostęp: 2015-10-12]. Dostępny w Internecie: <<http://uars.org.ua/article.php?id=331>>.

i pomarańczowej rewolucji. Wówczas Cerkiew ta poparła Janukowycza. W czasie zjazdu ukraińskiej diaspory w Moskwie jesienią 2004 roku Janukowycz spotkał się z patriarchą Aleksiejem II⁴². Patriarcha wyraził nadzieję, że Janukowycz, gdy zostanie prezydentem, poradzi sobie z rozłamem w Cerkwi na Ukrainie. Powiedział: „Mam nadzieję, że naród poprze was w wyborach”⁴³.

Analitycy monitorujący kwestie wolności sumienia i wyznania na Ukrainie już w styczniu 2011 roku wyrażali zaniepokojenie polityką państwa od czasu objęcia władzy przez prezydenta Wiktora Janukowycza, wskazując, że model rozdziału państwa od Kościoła, jaki gwarantuje konstytucja, nie jest przestrzegany, a prezydent wyraźnie faworyzuje Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego⁴⁴.

Do połowy 2011 roku Janukowycz był zdecydowanie mniej aktywny w działaniach na rzecz dialogu państwo – religie. Pomimo deklaracji złożonej podczas przemówienia na posiedzeniu Obywatelskiej Rady Humanitarnej w maju 2010 roku o równym traktowaniu wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych przez państwo prezydent Janukowycz nie uczynił w tym kierunku odpowiednich gestów⁴⁵.

Pierwszym powodem krytyki były uroczysta inauguracja prezydentury i związane z nią wyjście poza ramy tworzącej się tradycji⁴⁶. Wydarzenie to stało się symbolem faworyzowana przez władzę państwo jednej konfesji i – jak się spodziewano – zapowiadało nowy typ relacji państwo – Cerkiew w okresie prezydentury Wiktora Janukowycza.

Ukraińska Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego nie kryła sympatii i nadziei, jakie pokładała w prezydencie Janukowyczu. Jeszcze nie

⁴² P. Pospielow, Rossijskije Ukraincy za Janukowicza, Krieml – toże, Niezawisimaja gazeta, 13.10.2004.

⁴³ O. Dmitriczewa, Priezident Ukrainy w Rossii – Wiktor Jaanukowicz, Zierkało niedili, 42 (517), 16-22.10.2004.

⁴⁴ Nowa władza i perspektywy religijnego myru w Ukraini, s. 199.

⁴⁵ Wystup Prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza na zasadni Hromadškoji humanitarnej rady [online]. President [dostęp: 2010-05-13]. Dostępny w Internecie: <<http://www.president.gov.ua/news>>.

⁴⁶ W 1999 roku Leonid Kuczma na uroczystość zaprzysiężenia na drugą kadencję zaprosił przedstawicieli różnych konfesji, od których otrzymywał błogosławieństwo. Stanowiło to symboliczny wyraz szacunku władzy do wielowyznaniowości obywateli Ukrainy, otwartego stosunku i równego traktowania wszystkich wyznań przez państwo, ale i dążenia władzy do przewyższania podziałów religijnych, jakich doświadczyła Cerkiew w latach 90. XX wieku. Oficjalnie ten zwyczaj wprowadzono ukazem prezydenta Kuczmy z 2002 roku do państwowego protokołu i ceremoniału. Według tej formuły przeprowadzono w Soborze Sofijskim w Kijowie ceremonię inauguracji prezydentury Wiktora Juszczenki w 2005 roku.

umilkły krytyczne głosy dotyczące inauguracji prezydentury⁴⁷, a Wiktor Janukowycz spotkał się z nową falą krytyki w związku z kolejną wizytą patriarchy Cyryła. Pod wieloma względami potwierdzała ona wcześniejsze głosy przeciwników manifestowania religijnych sympatii przez prezydenta. W lipcu 2010 roku podczas kilkudniowej wizyty na Ukrainie patriarchy Cyryła prezydent Janukowycz otrzymał z okazji 60. urodzin odznaczenie I stopnia Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej order Kniazia Włodzimierza za „uwagę i trud w umacnianiu na Ukrainie prawosławia”⁴⁸. Bardzo emocjonalnie na gesty patriarchy Cyryła zareagował zwierzchnik Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego Fiłaret, który stwierdził:

Patriarcha Cyryl chce zbudować nowe rosyjskie imperium, ale takie, którego centrum będzie Patriarchat Moskiewski, który będzie stać ponad państwem i prezydentem. W tym celu musi zwiększyć wpływ Rosji na Ukrainę. W tym popiera go rosyjska władza państwowa, która jest zainteresowana integracją Ukrainy i Rosji⁴⁹.

Niepokój zwolenników utworzenia autokefalicznej Cerkwi ukraińskiej budziły wypowiedzi patriarchy Cyryła, jako zwierzchnika Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, zwłaszcza koncepcja „ruskiego mira” („ruskiego świata”). Idea ta przedstawiona w listopadzie 2009 roku jest rodzajem doktryny mówiącej o dążeniu do stworzenia jednej cywilizacyjnej (prawosławnej) przestrzeni, której jądrem będą Rosja, Ukraina i Białoruś (tzw. Święta Ruś), zdolna przeciwstawić się zachodniej, zsekularyzowanej cywilizacji. Celem „doktryny” jest wzmocnienie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w relacjach ze światowym prawosławiem⁵⁰. Analitycy wskazują, że

⁴⁷ Inauguracja prezydentury Janukowycza odbyła się 25 lutego 2010 roku. Do Kijowa specjalnie przybył patriarcha Moskwy i Wszechrusi Cyryl (intronizowany 1 lutego 2009 roku), który wziął udział w nabożeństwie dziękczynnym w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej w Kijowie. Miejsce nie było wybrane przypadkowo. Ławra należy formalnie do Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, jest centrum tego Kościoła na Ukrainie, a także symbolem kultury i idei jedności ruskiej. Była to druga wizyta Cyryła na Ukrainie w charakterze patriarchy. W modlitwach uczestniczyli Wiktor Janukowycz i przedstawiciele Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Patriarcha Cyryl, błogosławiąc nowego prezydenta, apelował o zrozumienie idei „zjednoczonej Świętej Rusi”, patrz: A. Czerniajew, Patriarch Kiriłł kak nowyj Nikon [online]. Niezawisimaja gazeta, 3.02.2010 [dostęp: 2012-02-12]. Dostępny w Internecie: <<http://religion.ng.ru/printed/236488>>.

⁴⁸ Patriarch Kiriłł nagradił Priezidenta Ordienom za ukriepienije prawosławija [online]. Polemika [dostęp: 2010-07-03]. Dostępny w Internecie: <<http://polemika.com.ua/news-74187.html>>.

⁴⁹ Bitwa patriarchow. Fiłariet zapodozrił Kiriłła w żelanii postroit' impieriju, Politikaw Ukrainie, Obszczesto [online]. Polemika [dostęp: 2010-07-26]. Dostępny w Internecie: <<http://polemika.com.ua/news-74236.html>>.

⁵⁰ Warto wspomnieć o szczególnej konkurencyjności Patriarchatu Konstantynopola i Patriarchatu Moskiewskiego. Pierwszy dysponuje przede wszystkim historycznym autorytetem, drugi obszarem jurysdykcji. Pod jurysdykcją Patriarchatu Moskiewskiego znajduje się ponad połowa

„doktryna” ta koresponduje z koncepcją wzmocnienia Federacji Rosyjskiej w relacjach z Zachodem, a politycy rosyjscy są skłonni do współpracy z Cerkwią w ramach takiej koncepcji. Na początku 2011 roku minister spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej Sergiej Ławrow powiedział: „Działalność Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej organicznie wpisana jest w naszą⁵¹ pracę z rodakami za granicą. W ścisłej współpracy z Cerkwią rozwiązujemy liczne problemy międzynarodowe⁵²” oraz „Uzgodniliśmy z naszymi kolegami z Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej plany dalszego rozszerzenia naszej współpracy w interesie wzmocnienia pozycji i autorytetu Rosji na arenie światowej”⁵³.

Również niektórzy deputowani widzieli w patriarsze Cyrylu zagrożenie dla suwerenności Ukrainy. Deputowany Rady Najwyższej Ukrainy Oleś Donnyj wskazywał, że patriarchat w Moskwie odnosi się z pogardą do ukraińskiej kultury i języka, a więc i do ukraińskiej państwowości⁵⁴. Z inicjatywy pięćdziesięciu opozycyjnych deputowanych Rady Najwyższej powstało oświadczenie, w którym parlamentarzyści z liderem partii „Za Ukrainę!” Wiaczesławem Kyrylenką zwracali się do prezydenta z prośbą, by zaniechał faworyzowania Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego kosztem innych konfesji. Deputowany wspominał o utrudnieniach, jakie ze strony Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego spotkają wierznych Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego, próbach wywierania nacisku na duchownych, problemach w sprawowaniu nabo-

wspólnot prawosławnych, z czego mniej więcej połowa to gminy na terenie Ukrainy. Patriarchat Konstantynopolski, by się wzmocnić, potrzebuje nowych terenów pod swoją jurysdykcją, a Ukraina w tej rywalizacji jest kluczowa. Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna w Kanadzie i USA jest już pod jurysdykcją Patriarchatu Konstantynopolskiego. Przed uznaniem kanoniczności Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego przez Patriarchat Konstantynopola patriarchę powstrzymuje obawa o konflikt z Patriarchatem Moskiewskim oraz ryzyko, jakie niesie uznanie dotychczas nieuznawanej Cerkwi (obawa o jakość życia duchowieństwa, stan oświaty cerkiewnej).

⁵¹ „Naszą”, czyli Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej.

⁵² Patrz: wystąpienia polityków rosyjskich podczas 19. Bożonarodzeniowych Naukowych Spotkań (19 Miedzunarodnyje rozdiestwienskije obrazowatielnyje cztienija), które poświęcone były współpracy rosyjskiej Cerkwi z państwem rosyjskim, Ławrow: Sotrudnicestwo MID i RPC raz-wiwajetsia „po narastajuszczej” [online]. RIA [dostęp: 2011-01-24]. Dostępny w Internecie: <<http://ria.ru/religion/20110124/325672605.html>>; Miedwediew: sotrudnicestwo gosudarstwa i Cerkwi konsolidirujet obszczestwo [online]. RIA [dostęp: 2011-01-24]. Dostępny w Internecie: <<http://ria.ru/religion/20110124/325633227.html>>; Putin przizwał RPC wyrabotat' riekomiendacyi poobjedineniju obszczestwa [online]. RIA [dostęp: 2011-01-24]. Dostępny w Internecie: <<http://ria.ru/religion/20110124/325680012.html>>.

⁵³ Cyt. za: Nowa władza i perspektywy religijnego myru w Ukraini, s. 203.

⁵⁴ Stuknutyj Donij objawił Moskowskij patriarchat wrogom Ukrainy, Politika w Ukrainie, Obszczestwo [online]. Polemika [dostęp: 2010-07-29]. Dostępny w Internecie: <<http://polemika.com.ua/news-74423.html>>.

żeństw w świątyniach, próbie przejęcia Soboru Sofijskiego przez Ukrainką Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego⁵⁵.

Prezydentowi Janukowyczowi zarzucano także, że przez cały 2010 rok nie spotkał się członkami z Ogólnoukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych oraz innymi instytucjami tego typu pomimo oficjalnych próśb do niego wystosowanych. Nie odbyło się także żadne posiedzenie Komisji ds. Zabezpieczenia Realizacji Praw Religijnych Organizacji przy Radzie Ministrów. W lipcu 2010 roku zlikwidowano stanowisko ministra ds. problemów humanitarnych, który przewodniczył komisji, przekazując jego kompetencje wicepremierowi ds. Euro 2012 Borysowi Kolesnikowowi. Krytykę wywołała także niekonsultowana ze środowiskami likwidacja Państwowego Komitetu Ukrainy ds. Narodowości i Religii. Kwestie realizacji polityki państwa wobec religii przejęło Ministerstwo Kultury, a kwestie rejestracji religijnych organizacji – państwowe służby przy Ministerstwie Sprawiedliwości⁵⁶.

Kontrowersje wywołał projekt nowej redakcji ustawy Pro swobodu sowista ta relihijni orhanizaciji. Prezydent Janukowycz ponaglał odpowiednim ukazem⁵⁷ Ministerstwo Kultury, któremu wówczas podlegały te kwestie, by do 1 lutego 2011 roku przedstawić na forum Gabinetu Ministrów projekt nowej redakcji ustawy. Dokument wnosił zmiany w kwestii statusu prawnego religijnych organizacji oraz podstaw do zakazu działalności organizacji religijnych przez sąd. Napotkało to znaczny opór ze strony Ogólnoukraińskiej Rady Kościołów, która zarzucała brak konsultacji z zainteresowanymi kręgami i pośpieszne przyjmowanie rozwiązań osłabiających pozycję niektórych Kościołów i burzących zasadę równego traktowania przez państwo wszystkich konfesji. Stanowisko to poparła oficjalnie partia Julii Tymoszeko Batkiwyszczyna⁵⁸. Sprzeciw Ogólnoukraińskiej Rady wywołał też projekt przegłosowania przez Radę Najwyższą deklaracji „O godności, wolności i prawach człowieka” („Pro hidnist', swobodu i prawa ludyny”) opartej na dokumentach i oświadczeniach w tej sprawie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Autorem projektu

⁵⁵ Narodni deputaty wymahajut' wid Prezydenta prypynyty polityku dyskryminaciji ukrainińskich Cerkow [online]. Relihijno-informacijna służba Ukrainy [dostęp: 2011-12-12]. Dostępny w Internecie: <http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/40211>.

⁵⁶ Nowa władza i perspektywy religijnego myru w Ukraini, s. 202.

⁵⁷ Pro Plan zachodiw iz wykonannia obowjazkiw ta zobowjazań Ukrainy, szczo wypływajut' z jiji członstwa w Radi Jewropy, Nr 24 wid 12 stycznia 2011 p. Podobne dokumenty wydawał trzykrotnie także Juszczenko (Nr 39 wid, 20.01.2006 oraz z 2009-2010).

⁵⁸ „Bat'kiwyszczyna” wymahaje skasuwaty dyskryminacijniszennia Janukowycza-Azarowa, bo Cerkwy – ce ne komercji, 28.01.2011 [online]. Relihijno-informacijna służba Ukrainy [dostęp: 2011-12-12]. Dostępny w Internecie: <http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/40437>.

był P. Bortnik, który szefował ruchowi społecznemu Rosyjskojęzyczna Ukraina. Ogólnoukraińska Rada Kościołów wypowiedziała się 4 listopada 2010 roku przeciw tej deklaracji, uznając ją za zbyt „wąską konfesyjnie” i dającą wyraźne preferencje jednemu światopoglądowi⁵⁹.

W 2011 roku trwały przygotowania do wprowadzenia w klasach 1-11 przedmiotu etyka chrześcijańska. Przedmiot ma zostać wprowadzony w szkołach całej Ukrainy i co do tego zgadzają się prawosławni, grekokatolicy, protestanci i katolicy przedstawiciele Ogólnoukraińskiej Rady Cerkwi. Proces wprowadzania nowego przedmiotu musiał jednak zostać poprzedzony odpowiednim przygotowaniem kadr. Przygotowywano uczelnie do stworzenia naukowych standardów nowej specjalności. Odrębnym problemem z dziedziny oświaty były prace nad zmianą ustawy o oświacie, która wprowadzić miała prawo Kościołów do tworzenia szkół i przedszkoli⁶⁰.

Gesty, które wykonały władze Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego w ostatnich latach prezydentury Juszczenki, mogły sugerować, iż postępowały pewne zmiany, które miały ocieplić wizerunek Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego w oczach Ukraińców i uczynić ją bardziej „ukraińską”. W 2008 roku pojawiały się oświadczenia dotyczące głodu na Ukrainie jako ludobójstwa, rozmowy o zrehabilitowaniu Mazepy obłożonego przez Cerkiew anatamą. Prawdopodobnie to zwolennicy autokefalii, występujący w szeregach Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, wystąpili z inicjatywą rozmów z Ukraińską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego i Ukraińską Autokefaliczną Cerkwią Prawosławną o przezwycięzeniu rozłamu. W styczniu 2009 roku poczyniono także próby, by podczas wyboru ukraińskiej delegacji na sobór w Moskwie (przed elekcją Cyryla na Patriarchę Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej) postawić na porządku dnia problem autokefalii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej i wystosować prośbę do innych kanonicznych cerkwi prawosławnych o pomoc w przezwycięzeniu religijnego podziału na Ukrainie. Burzliwa dyskusja doprowadziła do zdjęcia z porządku dnia tych kwestii.

⁵⁹ Archywjepyskop UPC zakłykaw deputatiw perehlanuty rozuminnia praw ludyny, wychodiaczy z Koncepciji RPC, 21.01.2010 [online]. Relihijno-informacijna służba Ukrainy [dostęp: 2011-12-12]. Dostępny w Internecie: <http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/33920>.

⁶⁰ Swiaszczennoślužyteli wysoko ocinyły robotu Hromadśkoji rady pry Minoswity, 15.12.2011 [online]. Relihijno-informacijna służba Ukrainy [dostęp: 2011-12-12]. Dostępny w Internecie: <http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/church_and_school/45952>.

Po wyborze Janukowycza na prezydenta obserwowano zmianę w polityce Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego względem „rozłamowców”. Powróciła retoryka połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku, kiedy to nawoływano „raskolników” do pokajania się i powrotu na łono jedynej kanonicznej cerkwi⁶¹.

Metropolita Wołodymyr ze względu na stan zdrowia pod koniec życia nie był w stanie sam sprawować swojej funkcji. Wiele miesięcy zadawano sobie pytanie, kto po nim obejmie stanowisko metropolity i jaki będzie kurs patriarchatu w Moskwie i Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego względem zjednoczenia Cerkwi na Ukrainie i autokefalii. Spekulowano, że największe szanse na tron metropolity kijowskiego ma metropolita doniecki i mariupolski Hilarion. Sądzone, że jego związki z obwodem bliskim Jaunkowyczowi mogą mieć kluczowe znaczenie dla wyboru metropolity na następcę Wołodymyra. Dynamika procesu politycznego, Majdan, ucieczka Janukowycza, a potem tendencje separatystyczne we wschodnich obwodach zdeaktualizowały tę kandydaturę.

Na kilkanaście miesięcy przed Majdanem publicyści wskazywali na funkcjonowanie w ramach Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego grupy zwanej potocznie „partią antyautokefalistów promoskiewskich”, do których zaliczali wysokich duchownych, na czele z ówczesnym metropolitą kijowskim Wołodymyrem oraz gorącym orędownikiem tej idei, metropolitą odeskim i izmaelskim Ahafanhelem. Sprzeciwiali się oni wyłączeniu Cerkwi ukraińskiej spod zwierzchności Cerkwi rosyjskiej. Ten punkt widzenia popierały także monastypy, w tym trzy ławy: Kijowsko-Peczerska, Poczajowska i Swiatogorska. „Przeciwnikami” opisanej tu nieformalnej grupy byli zwolennicy istnienia Cerkwi niezależnej od Moskwy. Druga grupa, znacznie mniej liczna (ok. 15%), której nieformalnym liderem był metropolita czerkasko-kaniewski Sofronij, publicznie wypowiadała się na temat konieczności istnienia niezależnej Cerkwi w niepodległej Ukrainie. Wyodrębniła się także grupa młodych duchownych, na czele z biskupem perejesławskochmielnickim Ołeksandrem (Drabyńko). Nazywano ich czasem „pomarańczowymi popami”, gdyż poparli oni pomarańczową rewolucję w 2004 roku. Grupa ta z racji swojej niższej pozycji w hierarchii nie artykułowała swoich poglądów tak otwarcie jak metropolita Sofronij. Biskup Ołeksandr Drabyńko pełni ważną funkcję sekretarza i prawej ręki metropolity Wołodymyra, który

⁶¹ T. Danyluk, Ideologiju wizytu Kirilla formuwały w administraciji prezydenta. Rozmowa z religioznawcą Andrijem Juraszem, Lwiwska hazeta 29 (574), 2010.

przyczynił się szybkiej „kariery” duchownej młodego (urodzonego w 1977 roku) duchownego. W komentarzach pojawiają się sugestie, iż silna pozycja i sympatia, jaką metropolita Wołodymyr darzy biskupa Ołeksandra, jest bardziej skuteczną metodą walki o autokefalię niż polityka Sofronija⁶². Oprócz wymienionych „frakcji” publicyści wskazywali na istnienie grupy nazywanej „błotem”. W ten sposób obrazowo określano część duchowieństwa w Ukrainńskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego o „miękkiej” postawie względem autokefalii, z pozoru neutralnej, ale w rzeczywistości zależnej od koniunktury politycznej. W momencie zmiany na stanowisku patriarchy w Moskwie i objęcia funkcji przez Cyryła oraz objęcia prezydentury przez Janukowycza, który nigdy nie krył, że sympatyzuje z Ukrainką Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego, „błoto” przeszło na pozycje anty-autokefalisów. Jak się można było spodziewać, nie była to ostateczna zmiana poglądów; ewoluowała ona wraz ze zmianami we władzach państwa⁶³.

Wołodymyr zmarł 5 lipca 2014 roku. Wybór metropolity czerniowieckiego i bukowińskiego Onufrego na metropolitę kijowskiego i zwierzchnika Ukrainńskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego nie był oczywistością. Uzyskał on 48 głosów z 74. Wprawdzie kilka miesięcy wcześniej został mianowany *locum tenens* metropolii kijowskiej, ale miał poważnego konkurenta w osobie metropolity boryspolskiego i browarskiego – Antonija⁶⁴.

CERKIEW A KONFLIKT ROSYJSKO-UKRAIŃSKI

Po powrocie Władimira Putina na stanowisko prezydenta i objęciu tronu patriarszego w Moskwie przez Cyryła państwowa (geopolityczna) i cerkiewna koncepcja „ruskiego mira” nałożyły się na siebie. Konflikt rosyjsko-ukraiński pokazał, jak wielką pułapką jest ta koncepcja dla całego prawosławia. Wydaje się, że jest ona narzędziem raczej w rękach władzy świeckiej, a nie duchow-

⁶² Geopoliticeskije wojny w ukraińskiej cerkwi [online]. UT [dostęp: 2010-07-13]. Dostępny w Internecie: <<http://www.ut.net.ua/Publication/3127>>, oraz A. Czalenko, Geopoliticeskije wojny w ukraińskiej cerkwi, W UPC boriutsia storonniki sojuza s Moskwoj i niezawisimosti ot nieje [online]. Segodnya [dostęp: 2010-07-13]. Dostępny w Internecie: <<http://www.segodnya.ua/print/news/14152962.html>>; idem, Ukrainkaja cerkow'. Geopoliticeskij faktor [online]. Polemika [dostęp: 2010-07-28]. Dostępny w Internecie: <<http://polemika.com.ua/news-74356.html>>.

⁶³ A. Czalenko, Ukrainkaja cerkow'. Geopoliticeskij faktor.

⁶⁴ Antonij otrzymał w I turze 24 głosy, Onufry – 36. Trzeci był metropolita winnicki i barski – Symeon – z 9 głosami. Zob.: [online]. Church.ua [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://news.church.ua/2014/08/13/sobor-jepiskopiv-upc-obrav-predstoyatelem-upc-misceblyustitelya-kijivskoj-mitropolichoji-kafedri-mitropolita-chniveckogo-i-bukovinskogo-onufriya>>.

nej. Bliskość „tronu i ołtarza” (zależności finansowe, wizerunkowe i idea „ruskiego mira”) pozwala komentatorom na uproszczenie schematu relacji państwo – Cerkiew i sprowadzenie duchownych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (RCP) do roli podległej i koniunkturalnej względem władzy prezydenta. Od 2014 roku RCP, ale i UCP PM znalazły się w swego rodzaju potrzasku. Cerkiew nie chce rezygnować z uprzywilejowanej pozycji i profitów płynących z symbiozy z władzą świecką, ale coraz bardziej zdaje sobie sprawę z długofalowych konsekwencji tej zależności. Moskiewscy dostojnicy cerkiewni próbują lawirować pomiędzy tym, co mogą, i tym, co muszą. W szczególnie trudnym położeniu zostali postawieni w sytuacji aneksji Krymu i konfliktu zbrojnego na Ukrainie.

Ukraińscy duchowni, zarówno UCP PK, jak i UCP PM, w zdecydowanej większości prezentują patriotyczne postawy względem ukraińskiego państwa. Pojawiały się oczywiście liczne przypadki, gdy Cerkiew wspierała separatystów, ale przeważała negatywna ocena moralna polityki władz rosyjskich i apele o zaniechanie eskalacji konfliktu. RCP PM zdaje sobie sprawę, że pogłębiająca się destabilizacja Ukrainy i agresywna polityka Rosji sprzyjać będą wzrostowi niechęci do Patriarchatu Moskiewskiego, a idea „rosyjskiego mira” w wydaniu geopolitycznej strategii władz Rosji prowadzi do sporów i rozłamów religijnych. Polityka Kremla jawnie szkodzi wizerunkowi i interesowi Cerkwi, jednak jedyne, co w tej sytuacji Cerkiew moskiewska może uczynić, to próbować łagodzić swój wizerunek poprzez lawirowanie między deklaracjami. Rosja traci formalne i nieformalne wpływy na Ukrainie, przedstawiciele RCP są niechętnie przyjmowani nawet przez wiernych UCP PM, np. Cyryl nie przyjechał na pogrzeb metropolity UCP PM Wołodymyra w lipcu 2014 roku w obawie przed protestami wiernych, na obchody rocznicy chrztu Rusi nie został wpuszczony metropolita Hilarion, nie przybył także patriarcha Cyryl. Notowano także przypadki przechodzenia całych parafii pod jurysdykcję UCP PK. Rosyjska Cerkiew definitywnie przestaje być postrzegana jako instytucja neutralna, której celem jest dobro wspólnoty religijnej. Proces ten może także prowadzić do stopniowej emancypacji UCP PM⁶⁵.

Cyryl podejmuje próby dystansowania się od polityki Kremla, wydaje się jednak w tych próbach niekonsekwentny i niewiarygodny. Konflikt rosyjsko-ukraiński wpłynął na spadek deklarowanej przynależności do UCP PM

⁶⁵ K. Jarzyńska, Ukraińska gra patriarchy Cyryla [online]. Komentarze OSW, nr 144 [dostęp: 2014-08-14]. Dostępny w Internecie: <<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukrainska-gra-patriarchy-cyryla>>.

(porównaj w tabeli lata 2013-2016). Systematyczny wzrost liczby wiernych w analogicznym okresie zanotowała natomiast UCP PK⁶⁶.

Tabela 1. Wyniki badań ankietowych

Z jaką cerkwią prawosławną się identyfikujesz? (%)					
	UCP PM	UCP PK	UACP	Po prostu prawosławny	Nie wiem
2000	9,2	12,1	1,3	38,6	4,6
2005	10,6	14	0,8	33,4	1,9
2010	23,6	15,1	0,9	25,9	1,6
2013	19,6	18,3	0,8	28,8	2,5
2014	17,4	22,4	0,7	28,1	1,4
2016	15	25	1,8	21,2	2

Źródło: Badania Centrum Razumkova.

PODSUMOWANIE

W świecie praktykuje się trzy zasadnicze modele relacji państwo – Kościół⁶⁷. Pierwszy model, tzw. separatystyczny, dąży do całkowitego rozdzielania państwa i religii we wszelkich sferach życia społecznego. Drugi model – kooperacyjny (partnerski) – przewiduje współpracę Kościoła i państwa w sprawach kultury, oświaty, programów socjalnych (dotyczy to kwestii organizacyjnych, ale i finansowania niektórych działań). W trzecim modelu – paternalistycznym (protekcyjnym) – państwo wyraźnie obejmuje patronatem Kościół jako podmiot kulturotwórczy i narodotwórczy. W tym modelu Kościół często staje się narzędziem w rękach polityków. Państwo ukraińskie konstytucyjnie gwarantuje obywatelom realizację modelu separatystycznego, jednak w praktyce realizowany był model zbliżony do paternalistycznego. Jak się wydaje, najbardziej pożądane społecznie byłoby realizowanie modelu kooperacji z różnymi Kościołami w niektórych dziedzinach życia społecznego⁶⁸. Badania przeprowadzone w 2007 roku przez Centrum Razumkova wskazują, że społeczeństwo sprzeciwia się modelowi paternalistycznemu: 37,2% respondentów uważa, że Kościół i państwo nie powinny wzajemnie wtrącać się

⁶⁶ Badania Centrum Razumkova [online]. Razumkov [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1122>.

⁶⁷ Porównaj: Kościoły w Unii Europejskiej [online]. Opoka [dostęp: 2011-12-11]. Dostępny w Internecie: <<http://www.opoka.org.pl/biblioteka/X/XU/kosciolwobecue.html>>.

⁶⁸ Nacionalna безпеka i oborona 10, 2002, s. 5.

do swoich spraw, ale powinny być partnerami w rozwiązywaniu problemów społecznych (model partnerski) – najwięcej zwolenników na zachodzie i południu kraju; 29,2% popierało całkowity rozdział Kościoła i państwa (separatystyczny) – najwięcej zwolenników na wschodzie kraju; 12,2% uważa, że Kościół nie powinien się wtrącać do spraw państwa, ale państwo może ingerować w sprawy Kościoła (model paternalistyczny); 7,1% twierdzi, że państwo i Kościół powinny być nierozdzielne, 4,4% sądzi, że Kościół powinien kontrolować państwo, a 9,9% preferuje inne opcje lub nie potrafi sprecyzować swojej opinii⁶⁹.

Jak wskazuje sondaż przeprowadzony w listopadzie 2010 roku przez Centrum Razumkova, 29,4% obywateli Ukrainy uważa, że władza jednakowo odnosi się do wszystkich religii, 24,3% ma poczucie, że istnieją Kościoły, które ukraińska władza traktuje lepiej niż inne, 11,3% sądzi, że państwo traktuje lepiej jedną z Cerkwi jako przeciwwagę dla innych, a 35% nie ma zdania w tej sprawie. Tendencja jest czytelna – przedstawiciele Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego zdecydowanie lepiej oceniają neutralność religijną władzy niż np. grekokatolicy czy zwolennicy Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego. Na ten obraz nakłada się także regionalny charakter. Na wschodzie, południu i w centrum kraju, gdzie przeważa Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, ale też występuje większa obojętność religijna, tezę o jednakowym stosunku władzy do wszystkich Kościołów na Ukrainie popiera 33-34% respondentów, na zachodzie kraju – tylko 14%⁷⁰.

Przewyciężenie podziałów w ramach Cerkwi funkcjonujących na Ukrainie będzie niewątpliwie procesem trudnym i długotrwałym. Odległa wydaje się perspektywa stworzenia „kościół narodowego”. Aspirująca do tego miana Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego wciąż ma problemy związane z usankcjonowaniem swojego powstania i działania. Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna ma zbyt słabą pozycję. Do miana tego chce aspirować także Kościół grekokatolicki.

Najważniejszymi zadaniami stojącymi przed państwem jest wypracowanie koncepcji relacji państwo – Kościoły, a następnie przygotowanie nowej redakcji ustawy o wolności sumienia i organizacji religijnych oraz opracowanie

⁶⁹ Nacionalna безпеka i oborona 8, 2007, s. 39.

⁷⁰ Dane za: Relihija i włada w Ukraini: problemy wzajemowidnosyn, Informacijno-analityczni materialy do Kruhłoho stołu na temu: „Derżawno-konfesijni widnosyny w Ukraini, jich osoblywostii tendenciji rozwytku”, 8.02.2011, Kyjiw, s. 61-62.

i przyjęcie ustawy o zwrocie dóbr religijnym organizacjom⁷¹. Dokument uchwalono w 1991 roku i był wielokrotnie nowelizowany.

Dwadzieścia pięć lat niepodległości Ukrainy to okres poszukiwania formuły funkcjonowania Cerkwi z państwem i państwa z Cerkwią. Każdy z prezydentów Ukrainy stawał przed koniecznością refleksji nad kształtem tych stosunków i swoją rolą w tej wizji oraz ponosił konsekwencje czynów własnych lub swoich poprzedników⁷². Neutralny charakter państwa ukraińskiego względem Kościoła jest pozorny. Jak pokazuje historia ćwierćwiecza, kształt relacji państwa i Cerkwi w znacznej mierze zależał od postawy prezydenta. Wskazać można kilka sytuacji, które miały lub mogą mieć charakter symbolu przemian w tym zakresie. Do takich wydarzeń należy zaliczyć sobór charkowski z 1992 roku, który implikował rozłam w Cerkwi ukraińskiej i spór na linii państwo – Cerkiew. Znaczącym wydarzeniem był też pogrzeb metropolity Wołodymyra (Romaniuka). Do dziś jego grób ma wymiar symbolu sporów religijno-politycznych na Ukrainie w pierwszych latach niepodległości.

Badania wskazują, że społeczeństwo jest zmęczone lub mało zainteresowane tematem sporów konfesyjnych i oczekuje, że konflikty religijne nie będą wkraczać w życie polityczne, a polityka nie będzie ingerowała w życie religijne. Społeczeństwo pragnie harmonii i współpracy państwa i Cerkwi na warunkach partnerskich lub całkowitej neutralności. W dwudziestopięcioletniej praktyce życia społeczno-politycznego niepodległej Ukrainy oba rozwiązania bywały trudne w realizacji.

⁷¹ Закон Украјины Про повнернення мајна культурного призначення релігійним орґанізаціям.

⁷² Призидент і церков' на Україні: спієцифіка отосеніж, Вісник СувНТУ: Сіеріа Філософіа 115, 2011, Сієвастопол 2011.

Rozdział 3

WSPÓŁCZESNY NARÓD UKRAIŃSKI: DYNAMIKA ROZWOJU OD POCZĄTKU LAT 90. XX WIEKU

Naród ukraiński – podobnie jak wszystkie inne narody – stanowi dynamiczny organizm społeczny, który jest jednocześnie zarówno jednorodny, jak i podzielony wewnętrznie. Naród ten formował się i dalej bezustannie się formuje w warunkach ścierania się przeciwstawnych tendencji oraz poprzez aktualizowanie, wzmocnienie lub harmonizację immanentnych sprzeczności, a także poprzez zaostrzanie, rozwiązywanie lub „zamrażanie” sztucznie skonstruowanych – czy też sprowokowanych – przeciwstawieństw. Podstawą tej dynamiki są sprzeczności w indywidualnych i grupowych interesach i wartościach oraz powiązanych z nimi tożsamościach – etnicznych, kulturowych, językowych, religijnych, politycznych i geopolitycznych, regionalnych, społecznych, wiekowych i wielu innych. Dynamikę tę odzwierciedlają dyskusje naukowe i społeczne dotyczące tego, czym jest fenomen ukraińskiego narodu, czy sformował się on już ostatecznie, czy też nie; a jeśli sformułował – to kiedy i jakie są jego perspektywy i potencjał oraz czy potencjał ten odpowiada obecnym wyzwaniom. Spośród ukraińskich naukowców aktywny udział w tych dyskusjach brali: O. Antoniuk, W. Horbatenko, W. Jewtuch, P. Kononenko, O. Kartunow, O. Kopylenko, W. Kotyhorenko, I. Kresina, W. Kryszczenko, I. Kuras, J. Łeweneć, M. Łytwyn, O. Majboroda, S. Makarczuk, Ł. Nahorna, M. Obusznyj, I. Oniszczenko, M. Panczuk, J. Rymarenko, M. Riabczuk, M. Skyba, W. Troszczyński, J. Szemszczenko, Ł. Szklar, M. Szulha oraz inni.

Jak wszędzie na świecie również na Ukrainie polemika wokół podobnych kwestii zaostrza się w sytuacjach granicznych i w dobie nieoczekiwanych przemian społecznych. W momentach, kiedy mają miejsce wydarzenia zmieniające ustalone i relatywnie ustabilizowane stosunki społeczne na relacje kryzysowe, naród przechodzi przez kolejne fazy bifurkacji (od łac. *bifurkus* –

rozdwójony). Po kryzysie społecznym naród wcześniej czy później powraca do stanu równowagi i stabilizacji, jednak parametry procesu powrotu nie do końca dają się przewidzieć i bezbłędnie opisać. Można je jedynie modelować i prognozować na podstawie analizy widocznych i ukrytych tendencji w stosunkach społecznych oraz zachowania podmiotów społecznych – przywódców politycznych, partyjnych, władzy centralnej i samorządowej, społeczeństwa obywatelskiego, instytucji międzynarodowych, obcych państw i innych.

W procesie rozpadu oraz po rozpadzie Związku Radzieckiego Ukraina i naród ukraiński przechodziły fazy bifurkacji w latach 1990-1991 oraz 2004-2005. Obecnie przechodzą je po raz kolejny, poczynając od jesieni 2013 roku. Za każdym razem naród ukraiński wybierał jedną z dwóch możliwości. Z jednej strony było to zrzeczenie się narodowo-państwowych wartości i ambicji narodowo-obywatelskich, z drugiej zaś – konsolidacja w imię obrony narodowo-państwowej suwerenności kraju oraz godności obywatelskiej.

Jednak oczywistość tego, która z alternatyw okazała się bardziej atrakcyjna, nie mieści w sobie odpowiedzi co do związku między dokonaniem wyborem a procesem budowania narodu. Aby te odpowiedzi sformułować i uzasadnić, trzeba znaleźć odpowiedź na inne pytania: czym jest fenomen narodu ukraińskiego, czy sformułował się on już ostatecznie, a jeśli tak, to kiedy, jakie są jego ilościowe i jakościowe parametry, perspektywy i potencjał? Nie jest to łatwe. Badacze społeczeństw proponują różne teorie, koncepcje i definicje, zarówno samego narodu, jak i jego genezy. Każda z tych propozycji stara się uchwycić w tym fenomenie coś ważnego i istotnego, dlatego każda zasługuje na uwzględnienie i realizację tkwiącego w niej potencjału heurystycznego i poznawczego. Potencjał taki tkwi jednak jedynie w tych pracach badawczych, które, po pierwsze, są systematyczne i wewnętrznie spójne, po drugie bazują na konkretnym doświadczeniu historycznym, a po trzecie – odnoszą się do zbadanych wypadków „bytu narodowego” w określonym czasie i przestrzeni i świadomie nie uwzględniają wszystkich aspektów. Im większa jest uniwersalność, do jakiej pretenduje każda osobno wzięta koncepcja narodu, tym więcej wyjątków można znaleźć w realnym życiu, zarówno w dynamicznej przeszłości, jak i tym bardziej dynamicznej teraźniejszości. Dla przykładu: wspólnoty krajów nieeuropejskich trudno wpisać w „prokrustowe łoże” teorii tworzenia narodu, które zostały zbudowane w oparciu o doświadczenie europejskie. Zresztą już samo to doświadczenie pokazuje, że narody Europy mają nie tylko wspólne, ale również przeciwstawne cechy. Do tego każdy z narodów europejskich zmieniał się w wraz z upływem czasu i ewoluował w róż-

nych okresach historycznych. Ta uwaga odnosi się w pewnym stopniu także do narodu ukraińskiego.

WSPÓŁCZESNY NARÓD UKRAIŃSKI: TERMINY I REALIA

Procesy społeczne końca lat 80. i początku lat 90. XX wieku weszły do historii jako ukraińskie odrodzenie narodowe, którego kulminacją było uzyskanie przez Ukrainę suwerenności państwowej. Właśnie wówczas w literaturze naukowej i publicystycznej oraz w praktycznym dyskursie politycznym popularne stało się określanie narodu ukraińskiego jako wspólnoty etnicznych Ukraińców, która realizowała swoje prawo do samostanowienia. Etniczne podejście do koncepcji narodu ukraińskiego przejawia się w terminach „tytularny ukraiński etnos”, „tytularny naród ukraiński”, „ukraiński naród etniczny”. Dwa ostatnie, jeśli zastosować je do współczesnej dynamiki etnopolitycznej, są logicznie niespójne. Przecież ich stosowanie skłania do uznania rzekomej obecności na Ukrainie wraz z „tytularnym” etnicznym narodem ukraińskim jeszcze jakiegoś innego również ukraińskiego, ale już nie „tytularnego” narodu. Również przymiotnik „tytularny” nie jest precyzyjny.

Nie wszyscy zwolennicy etnicznego postrzegania narodu ukraińskiego zgodzą się z czysto logicznymi argumentami. Być może bardziej przekonujące będą dla nich rezultaty badań monitoringowych społeczeństwa ukraińskiego, które od 1992 roku prowadzi Instytut Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy na reprezentatywnej grupie dorosłych mieszkańców Ukrainy. Właściwie również te wyniki można by podać w wątpliwość, gdyby pokazywały one sytuację aktualną jedynie w momencie przeprowadzenia jednego lub kilku masowych sondaży. Rezultaty takich sondaży odzwierciedlają nastroje, motywacje, oceny oraz te lub inne preferencje respondentów jedynie w momencie, w którym wypełniają oni ankiety z pytaniami. Tymczasem doświadczenie pokazuje, że w wielu wypadkach odpowiedzi mogą się zmieniać, czasem nawet kardynalnie, w zależności od zmiany sytuacji, warunków życia, wpływu mediów itd. Jednak w przypadku wielokrotnej powtarzalności jednej i tej samej odpowiedzi na tak samo wielokrotnie powtarzane jedno i to samo pytanie można wykluczyć przypadkowość. Tutaj bowiem chodzi o powtarzalność, czyli tendencję, trend, prawidłowość – każdy może wybrać odpowiadający mu termin. Jednak niezależnie od terminologicznych preferencji niepodważalny jest fakt, że w latach 1992-2015 na pytanie: „Z jakim określeniem przede wszystkim pan/pani się identyfikuje?” z siedmiu możliwych

wariantów odpowiedź „Przedstawiciel swojego etnosu, narodu” wybrało od 1,8 do 3,1% respondentów¹ (patrz: Tablica 2).

Oczywiste jest zatem, że każdy, kto określa naród ukraiński przede wszystkim albo wyłącznie jako ukraińską wspólnotę etniczną, mimo woli i na przekór własnym przekonaniom ogranicza jej liczebność do 1,8-3,1% z ogółu obywateli. Możliwe, że liczba ta jest jeszcze mniejsza, o ile wybór respondentów odbywa się z uwzględnieniem wieloetniczności mieszkańców kraju. Dla przeważającej większości ludzi bardziej priorytetowe są inne warianty samookreślenia, o tym jednak powiemy dalej. Tymczasem należałoby powiedzieć jeszcze kilka słów o „tytularności”.

Nazwa (albo inaczej „tytuł” – od łac. *titulus* – napis) „Państwo Ukraińskie” pochodzi nie od etnonimu „Ukraińcy”, ale od toponimu „Ukraina”. Właśnie to znane z pradawnych czasów określenie terytorium:

a) stanowiło wyróżnik endonimów organizmów państwowych pierwszej połowy XX wieku (Ukraińska Republika Ludowa, Zachodnioukraińska Republika Ludowa, Państwo Ukraińskie, Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka, Karpacka Ukraina), a potem dało nazwę współczesnemu państwu – Ukrainie;

b) stało się etymologicznym źródłem stopniowego rozpowszechniania się od końca XIX wieku endonimu „Ukraińcy” wśród spokrewnionej etnicznie autochtonicznej ludności odpowiednich terytoriów.

Dopiero w XX wieku etnonim „Ukraińcy” utwierdził się ostatecznie i albo w pełni zamienił inne ogólne i lokalne nazwy i endonimy, albo stał się integralny w stosunku do innych, takich jak: „Rus’ki”, „Rusini”, „Rusnacy”, „Małorosi”, „Czerkasi”, „Litwini”, „Poleszczucy”, „Łemkowie”, „Huculi”, „Bojkowie”, „Werchowycy” i pozostałe.

Określanie Ukraińców „tytularnym etnosem” może być zatem uznane za właściwe jedynie w takim sensie, że od początku XX wieku pradawny topo-

¹ Tutaj i dalej w tekście, w tabelach i na rysunkach rezultaty badań Instytutu Socjologii NAN Ukrainy przedstawiono wg następujących źródeł: Ukraińskie społeczeństwo 1992-2006. Monitoring socjologiczny, Instytut Socjologii NAN Ukrainy, Kijów 2006, s. 485. Ukraińskie społeczeństwo: monitoring zmian społecznych nr 1(15), Instytut Socjologii NAN Ukrainy, Kijów 2015, s. 16; Na Dzień Niepodległości: co Ukraińcy myślą o Ukrainie. Ogólnonarodowy sondaż mieszkańców Ukrainy przeprowadzony przez Instytut Socjologii NAN Ukrainy we współpracy z Fundacją Charytatywną „Perspektywa intelektualna” w dniach od 26 czerwca do 18 lipca 2015 roku na reprezentatywnej grupie 1802 dorosłych badanych z szacowanym błędem statystycznym nieprzekraczającym 2,3% dla wszystkich obwodów Ukrainy z wyjątkiem AR Krymu oraz okupowanych terytoriów obwodu donieckiego i Łużańskiego (Fundacja „Inicjatywy demokratyczne” im. Ilka Kuczeriwa) [online]. DIF [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/do-dnja-nezalezhnosti-sho-ukrainci-dumayut-pro-ukrainu__1440150573.htm>.

nim „Ukraina” niezmiennie był wybierany w celu tytułowania wszystkich nowych tworów państwowych na określonych terytoriach oraz sprzyjał utwierdzeniu się i rozpowszechnieniu etnonimu „Ukraińcy”.

W procesie dziejowym oraz po państwowej emancypacji współczesnej Ukrainy wykorzystywaniu nazwy i endonimu „Ukraińcy” w tradycyjnym etnicznym rozumieniu coraz częściej towarzyszyło jego wykorzystywanie również w cywilnym rozumieniu – jako określenie i samookreślenie (samoidentyfikacja) nie tylko etnicznych Ukraińców, ale i innych obywateli kraju o innej przynależności etnicznej. Taka ambiwalentność zawiera w sobie wewnętrzną sprzeczność. Przejawia się ona w różny sposób, m.in. poprzez: konflikt, zrzeczenie się lub harmonizację owej wewnętrznej sprzeczności pomiędzy samoidentyfikacją ze „swoją” grupą etniczną z jednej strony oraz – z drugiej strony – uznaniem swojej przynależności do wspólnoty obywateli państwa, którego nazwa zbiega się z nazwą własną jego najliczniejszej grupy etnicznej.

Ta sprzeczność przejawia się w indywidualnej oraz grupowej świadomości, a także w społecznym zachowaniu ludzi w sytuacjach, kiedy mogą i (lub) muszą dokonywać pewnego ważnego dla ogółu wyboru. Można zaobserwować przynajmniej trzy segmenty takiego wyboru. 1. Segment pierwszy: przyjęcie lub odrzucenie faktu, że właśnie ukraiński etnos historycznie pełni rolę dośrodkowego jądra społecznego integracji obywatelsko-politycznej wieloetnicznej ludności Ukrainy, która powstała wskutek realizacji przez tę ludność prawa do państwowego samostanowienia. Segment drugi: realizacja lub odrzucenie prawa i możliwości świadomej i dobrowolnej lub też wymuszonej podwójnej samoidentyfikacji – jako Ukraińców w sensie obywatelskim i jednocześnie jako osoby z pewną narodowością w sensie etnicznego pochodzenia i przynależności. Segment trzeci: w określonych wypadkach osoby o nieukraińsko-etnicznym pochodzeniu albo uznają siebie za Ukraińców zarówno w obywatelskich, jak i etnokulturowych aspektach, albo obstają przy swojej odmiennej niż ukraińska tożsamości etnicznej i przyjmują obywatelstwo ukraińskie jako przynależność cywilną, spowodowaną okolicznościami ich sytuacji życiowej, stojącymi w sprzeczności z ich obywatelsko-politycznymi sympatiami i preferencjami.

Poszukiwanie sposobów neutralizacji opisanej wyżej sprzeczności spowodowało wprowadzenie do naukowego i społecznego dyskursu terminów „ukraiński naród polityczny” oraz „ukraiński wieloetniczny naród polityczny”. W ten sposób uznawany był fakt wspólnego udziału mieszkańców Ukrainy różnej narodowości w procesach stanowienia i rozwoju państwo-

wości, a państwo ukraińskie zapewniało równość praw swoim obywatelom, niezależnie od ich etnicznej samoidentyfikacji.

Z drugiej jednak strony wątpliwe jest, by termin „naród” wymagał jakichś dodatkowych określeń przymiotnikowych, również wtedy, kiedy termin ten stosuje się do opisywania ukraińskich realiów oraz perspektyw. Wspomniane wyżej wieloczłonowe konstrukcje („ukraiński naród polityczny” i inne) stosuje się zazwyczaj w pracach naukowych i publicystycznych czy w deklaracjach politycznych, by łatwiej wyjaśnić istotę tego fenomenu społecznego. Jednak wydaje się, że obciążanie tym terminem wewnętrznego dyskursu politycznego oraz prawnego mija się z celem, tym bardziej że w przypadku wprowadzenia tych terminów należałoby szukać nie tyle teoretycznej, ile polityczno-prawnej odpowiedzi na szereg kwestii. Są to między takie zagadnienia, jak to, czy naród może być niepolityczny, a jeśli tak, to trzeba by było przeanalizować i wyjaśnić istotę fenomenu „niepolitycznego narodu”. Czy istnieje w Ukrainie niepolityczny naród? Które grupy ukraińskich obywateli uosabiają „ukraiński naród polityczny”, a które „ukraiński naród niepolityczny” czy też „ukraiński naród etniczny”, o którym wspomniano wyżej, itd.? Sprowadzi się to wszystko jedynie do scholastyki z tendencją do mnożenia i wzmacniania i tak już znaczących sprzeczności politycznych i prawnych w stosunkach międzyetnicznych i porządku prawnym.

Ani w Konstytucji Ukrainy, ani w żadnych innych obecnych przepisach prawnych nie stosuje się terminu „naród ukraiński” w znaczeniu etnicznym. Dokładniej mówiąc, dopuszcza się jego podwójne rozumienie. Z jednej strony może to być rozumienie narodu ukraińskiego w sensie etnicznym, jako wspólnoty osób („narodowość ukraińska”), z drugiej natomiast może być to postrzeganie go jako wspólnoty obywateli wszystkich narodowości, których łączy wspólnota interesów i wyznawanych wartości. W środku tej wspólnoty znalazłoby się miejsce dla przeróżnych indywidualnych i zbiorowych różnic identyfikacyjnych: etnicznych, kulturowych, językowych, regionalnych, politycznych i innych. Takie pojmowanie narodu ukraińskiego dopuszcza część III preambuły Konstytucji Ukrainy. Identyczne pojmowanie narodu proponuje również Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy (PACE) 1735 (2006) z dnia 26 stycznia 2006 roku. Zgodnie z tą rekomendacją kraje członkowskie PACE powinny dostosować swoje konstytucje zgodnie z obowiązującymi standardami europejskimi, które z kolei wymagają, by każde państwo integrowało swoich obywateli niezależnie od ich pochodzenia etnicznego i kulturowego w ramach jednego obywatelskiego organizmu wie-

lokulturowego i nie określało się wyłącznie przez pryzmat etniczny lub obywatelski.

Zgodnie z Rekomendacją PACE oraz tekstem preambuły Ustawy Zasadniczej Ukrainy terminy „naród ukraiński” oraz „lud ukraiński” w krajowym dyskursie naukowym i polityczno-prawnym warto traktować jak synonimy (w przypadku ich zastosowania do współczesnych realiów społecznych) i określać nimi obywateli kraju wszystkich narodowości (tożsamości etnicznych), które kontynuują wielowiekową historię ukraińskiego procesu państwowotwórczego oraz pragną rozwijać i umacniać niepodległe, demokratyczne, socjalne, a także prawne Państwo Ukraińskie.

Przekonującym argumentem na korzyść takiego pojmowania ukraińskiego narodu i jednocześnie wskaźnikiem etapu jego rozwoju były wyniki referendum, które odbyło się na Ukrainie 1 grudnia 1991 roku.

SUWERENNOŚĆ UKRAINY JAKO REZULTAT NARODOWO-OBYWATELSKIEJ SAMOŚWIADOMOŚCI

Referendum położyło kres pierwszemu bifurkacyjnemu kryzysowi w najnowszej ukraińskiej historii: pozostać w składzie ZSRR czy stworzyć niepodległe państwo? Wyniki głosowania przyniosły nie tylko odpowiedź na to pytanie, ale także ukazały ogólnoukraińskie i regionalne parametry ilościowe narodu ukraińskiego w tamtym czasie.

Tabela 1. Wyniki ogólnoukraińskiego referendum z 1 grudnia 1991 roku. Pytanie na karcie do głosowania: „Czy zgadza się Pan/Pani z Aktem ogłoszenia niepodległości Ukrainy?”*

Nr	Republika autonomiczna, obwody i miasta	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „Tak, zgadzam się”		Ilość obywateli, którzy odpowiedzieli „Nie, nie zgadzam się”	
		abs.	%	abs.	%
1	Krymska ASRR	561 498	54,19	437 505	42,22
2	Winnicki	1 242 244	95,43	39 387	3,03
3	Wołyński	684 834	96,32	16 299	2,29
4	Dniepropietrowski	2 127 089	90,36	181 529	7,71
5	Doniecki	2 481 157	83,90	372 157	12,58
6	Żytomierski	950 976	95,06	35 798	3,58
7	Zakarpacki	657 678	92,59	31 891	4,49
8	Zaporoski	1 135 271	90,66	91 929	7,34
9	Iwano-Frankowski	960 281	98,42	10 028	1,03

10	Kijowski	1 202 773	95,52	36 086	2,87
11	Kirowogradzki	764 053	93,88	35 613	4,38
12	Ługański	1 410 894	83,86	225 589	13,41
13	Lwowski	1 866 921	97,46	35 671	1,86
14	Mikojałowski	732 179	89,45	66 858	8,17
15	Odeski	1 205 755	85,38	163 831	11,60
16	Połtawski	1 145 639	94,93	44 308	3,67
17	Rówieński	726 575	95,96	19 369	2,56
18	Sumski	878 198	92,61	46 479	4,90
19	Tarnopolski	825 526	98,67	6 565	0,78
20	Charkowski	1 553 065	86,33	187 631	10,43
21	Chersoński	679 451	90,13	54 248	7,20
22	Chmielnicki	1 019 813	96,30	27 743	2,62
23	Czerkaski	999 603	96,03	28 703	2,76
24	Czerniowiecki	544 022	92,78	24 226	4,13
25	Czernihowski	908 904	93,74	39 774	4,10
26	m. Kijów	1 428 001	92,88	81 246	5,28
27	m. Sewastopol	111 671	57,07	77 091	39,39
	Łącznie	28 804 071	90,32	2 417 554	7,58

Źródło: Na podstawie danych Centralnego Państwowego Archiwum Wyższych Organów Władzy i Urzędów Ukrainy [online]. Archives [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://www.archives.gov.ua/Sections/15r-V_Ref/index.php?11#photo>.

W referendum wzięły udział 31 891 742 osoby, czyli 84,18% uprawnionych do głosowania mieszkańców Ukrainy. Spośród nich 28 804 071 (90,32%) zagłosowało na „Tak”. Oczywiście jest, że – jak to bywa zawsze i wszędzie – nie zagłosowały osoby obojętne w stosunku do polityki i aktywnego w niej udziału. Odnośnie do innych – można przypuścić, że głosy tych, którzy ostatecznie się nie określili lub z jakichkolwiek obiektywnych przyczyn nie mogli wziąć udziału w głosowaniu, rozłożyłyby się w takim samym stosunku jak wśród biorących udział w referendum. Podstawy do takich przypuszczeń dają wieloletnie badania socjologiczne zachowań wyborczych obywateli. Można więc z całą pewnością stwierdzić, że część zwolenników niepodległości państwowej Ukrainy łącznie, tj. w AR Krym, w obwodach i miastach Kijów i Sewastopol przewyższała znacząco część etnicznych Ukraińców spośród wszystkich, którzy mieli prawo głosu oraz chęć i możliwość, by z tego prawa skorzystać. Wystarczy jedynie porównanie wyników głosowania z wynikami spisu powszechnego z 1989 roku. Wówczas osoby, które określiły swą etniczną przynależność jako inną niż ukraińska, stanowiły 27,3%, w tym 22,1% mieszkańców ówczesnej USRR uznało siebie za Rosjan².

² Narodowy skład ludności Ukrainy oraz jego charakterystyka językowa. Według danych Ogólnoukraińskiego spisu ludności 2001 roku, Państwowy Urząd Statystyczny Ukrainy, Kijów 2003, s. 14-15.

Referendum udowodniło zatem, że na początku lat 90. XX wieku niepodległość państwa stała się wspólną integrującą, narodowo-obywatelską wartością dla ponad 90% politycznie aktywnych mieszkańców Ukrainy różnych narodowości. Regionalne dyferencjacje w stosunku do średniej krajowej dały zorientowanym proukraińsko urzędnikom, politykom oraz aktywistom społeczeństwa obywatelskiego, a także ich oponentom wiarygodną wiedzę oraz dane ilościowe dotyczące regionalnych preferencji polityczno-państwowych oraz stanu narodowo-obywatelskiej samoświadomości.

Na ile efektywnie zwolennicy i oponenty suwerenności potrafili wykorzystać tę wiedzę do swoich celów nie tylko politycznych, ujawniły ich późniejsze wyborcze i społeczno-polityczne postawy oraz konsekwencje tych postaw. Pierwsi zazwyczaj deklarowali wsparcie i apelowali o umocnienie państwowej niepodległości, a część z nich dodatkowo nakłaniała do integracji europejskiej, drudzy natomiast, wprost lub pośrednio, głosili i próbowali realizować ideę połączenia z Rosją oraz innymi państwami postradzieckimi, których władze również zainteresowane były ściślejszą integracją z Federacją Rosyjską.

Postreferendalny rozwój narodu ukraińskiego odbywał się jako proces pełen sprzeczności, fluktuacyjny i zróżnicowany regionalnie. O takich cechach rozwoju świadczą:

1) zmiany stosunku obywateli do niepodległości państwowej Ukrainy oraz czynniki tych zmian,

2) dynamika wskaźników ilościowych obywatelskiej samoidentyfikacji wśród dorosłych mieszkańców kraju.

Od 1992 roku są one przedmiotem naukowej refleksji.

ZMIANY STOSUNKU OBYWATELI DO NIEPODLEGŁOŚCI PAŃSTWOWEJ UKRAINY JAKO WSKAŹNIK DYNAMIKI ROZWOJU NARODU UKRAIŃSKIEGO

Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii (KMIS) w latach 1992-1993 przeprowadził ankietę wśród reprezentatywnej grupy uprawnionych do głosowania mieszkańców Ukrainy z zapytaniem, jak zagłosowaliby oni w czasie referendum niepodległościowego, gdyby odbyło się ono w momencie przeprowadzenia sondażu. Począwszy od 1994 roku, stosunek ludności do niepodległości państwowej Ukrainy określany był poprzez uzyskiwane odpowiedzi na pytanie „Jakie powinny być stosunki Ukrainy z Rosją?”; z trzema możliwymi wariantami do wyboru:

- 1) Ukraina i Rosja powinny połączyć się w jedno państwo;
- 2) relacje powinny być takie same jak z innymi państwami, tzn. z zamkniętymi granicami, wizami, kontrolą celną itd.;
- 3) Ukraina i Rosja powinny pozostać niepodległymi, ale zaprzyjaźnionymi państwami, z otwartymi granicami, bezwizowym reżimem wjazdu na swoje terytoria i ze zniesioną kontrolą celną.

Tak postawione pytanie i wariant odpowiedzi dawały możliwość opowiedzenia się za ukraińską niepodległością zarówno tym, którzy byli zwolennikami całkowitego odgródzenia się Ukrainy od Rosji, jak i tym, którzy byli zwolennikami zachowania bliskich relacji z północnym sąsiadem. Dynamikę ilościowych zmian zwolenników niepodległości państwowej przedstawia rysunek 1.

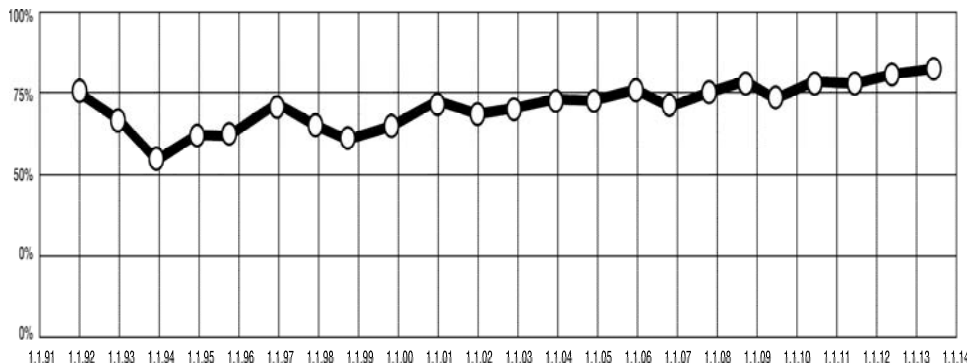
Jednocześnie badano relacje dynamiki stosunku ukraińskich obywateli do niepodległości państwowej ze zmianami w sytuacji gospodarczej oraz działaniami wojennymi i przejawami agresywnej polityki Kremla. Wnioski dotyczące tej ostatniej kwestii można wyciągnąć na podstawie informacji przedstawionej na rysunku 2.

Wśród głównych konstatacji należy wymienić następujące:

- 1) dominującą tendencją w pierwszych dziesięcioleciach niepodległości był wzrost znaczenia suwerenności państwowej dzięki rozszerzeniu się pozytywnego stosunku ludności do tej kwestii oraz umocnienie stabilności tego procesu;
- 2) zmiany procentowego poparcia dla idei niepodległości państwowej Ukrainy w ciągu pierwszych dwóch dekad suwerenności w znacznym stopniu uzależnione były od zmian w dochodach najbiedniejszej części społeczeństwa oraz (przynajmniej w ciągu drugiej dekady) zmian w liczebności rodzin średniozamożnych, podczas gdy w przeciwnym kierunku działały zmiany liczebności rodzin o najniższym poziomie możliwości konsumenckich;
- 3) pewien wkład w stopniowy wzrost liczby zwolenników suwerenności państwowej Ukrainy był niezależny od warunków ekonomicznych i należy go wiązać z okresami wojskowej aktywności Federacji Rosyjskiej³.

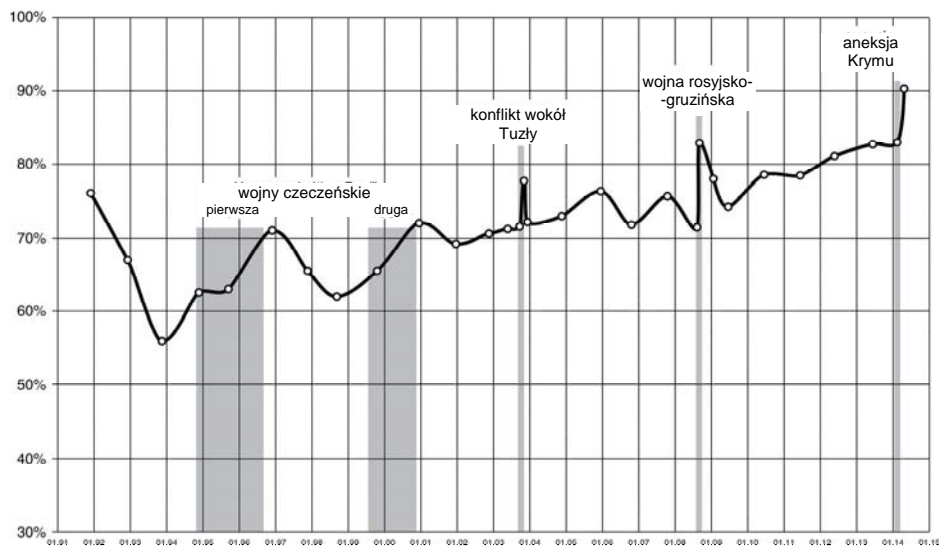
³ Wnioski i informacje dotyczące wyników sondaży, które zostały przedstawione na rysunkach 1 i 2, zostały podane na podstawie publikacji: J. Chmelko, Dynamika pidtrymky naselenniam suverenitetu Ukrainy u perszych desiatylittiah jiji derżawnoji nezależnosti (1991-2014 roky), Naukowi zapysky NaUKMA, Sociolohiczni nauky 161, 2014, s. 3-9.

Rys. 1. Zmiany procentowe liczby zwolenników niepodległości Ukrainy wśród osób pełnoletnich od grudnia 1991 roku do końca 2013 roku

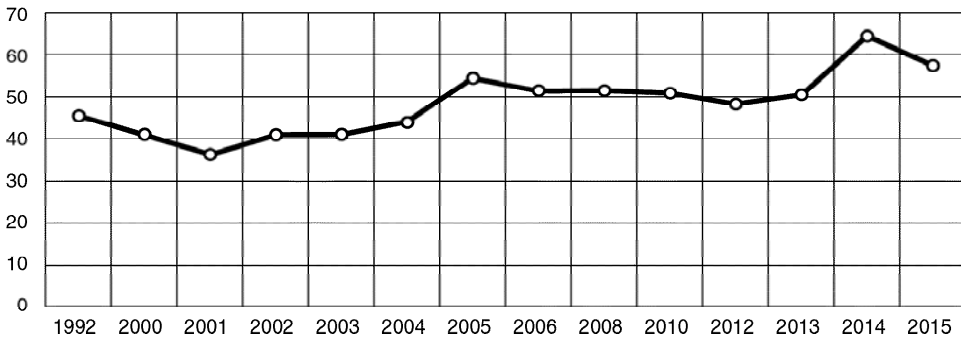
Źródło: Na podstawie danych KMIS; J. Chmelko, Dynamika pidtryмки naselenniam suwerenitetu Ukrainy u perszych desiatylittich jiji derżawnoji nezażnosti (1991-2014 roky), Naukowi zapysky NaUKMA, Sociolożicni nauky 161, 2014, s. 3-9.

Rys. 2. Zmiany procentowe liczby zwolenników niepodległości Ukrainy wśród osób dorosłych w latach 2003, 2008 oraz na początku 2014 roku na tle lat 1992-2013

Źródło: J. Chmelko, Dynamika pidtryмки naselenniam suwerenitetu Ukrainy, s. 3-9.

Rys. 3. Dynamika procentowych zmian w samoidentyfikacji obywatelskiej osób pełnoletnich na Ukrainie w latach 1992-2015 (odpowiedzi „Obywatelem Ukrainy” udzielone na pytanie „Kim Pan/Pani się czuje przede wszystkim?”)

Źródło: Instytut Socjologii NANU.

W maju 2015 roku liczba obywateli Ukrainy, którzy byli jednocześnie zwolennikami jej niepodległości, wyniosła 91%⁴. Te i inne wyniki badań opinii publicznej prowadzonych przez KMIS oparte były na reprezentatywnej grupie 2022 respondentów z wyłączeniem terytoriów znajdujących się poza kontrolą władz ukraińskich, na których przeprowadzenie sondażu było niemożliwe. Jeśli porównać odpowiedzi na to samo pytanie zadane w maju 2013 roku (za suwerennością państwową opowiedziało się wówczas 80% badanych z 2030 przepytanych), to obserwujemy nie tylko ponad dziesięcioprocentowy wzrost zwolenników idei niepodległości. Jeszcze bardziej znamienne zmiany zaszły w odpowiedziach na pytania szczegółowe, dotyczące tego, jakie mają być relacje pomiędzy niepodległą Ukrainą a FR (zob. rysunek 3). W maju 2013 roku 11% ankietowanych opowiedziało się za szczelną granicą, reżimem wizowym oraz kontrolą celną pomiędzy Ukrainą a FR; 69% ankietowanych było zwolennikami rozszczęlenia granic państwowych z FR. Po dwóch latach wskaźniki te wynosiły odpowiednio 45 i 46% (wykres 1).

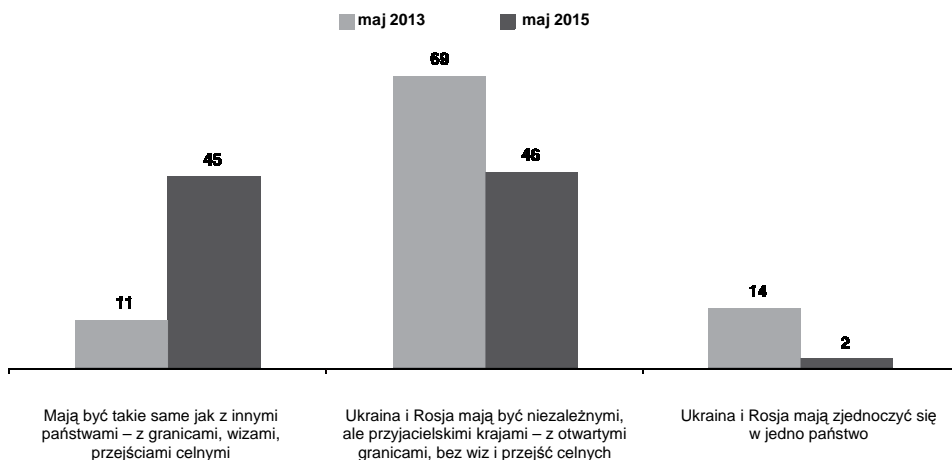
Po aneksji Krymu przez Rosję oraz jej zbrojnej agresji na terenie Donbasu za uszczelnianiem granicy między Ukrainą a Rosją opowiedziało się o 34% więcej Ukraińców niż w 2013 roku. W tym samym czasie liczba zwolenników przyjaznych relacji z FR z otwartymi granicami bez reżimu wizowego i kontroli celnej zmniejszyła się o 23%.

⁴ Tutaj i dalej w tekście i na grafikach przedstawiono wyniki badań KMIS w oparciu o publikację: Ukraińskie suspilstwo (trawień 2015) [online]. KMIS [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=529&page=4>>.

Wykres 1. Stosunek do relacji Ukraina – Rosja

Odpowiedzi na pytanie: „Jak mają wyglądać według Pana/Pani relacje między Ukrainą a Rosją?”

(%)*

Źródło: Ukraińskie suspilstwo (trawen' 2015) [online]. KMIS [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=529&page=4>>.

W maju 2015 roku (w porównaniu do maja 2013 roku) znacząco zmniejszył się udział zwolenników połączenia Ukrainy i Rosji w jeden organizm państwowy, przy czym zmiany te były zauważalne na poziomie całego kraju, jak i regionalnie⁵: w Centrum – z 8% do 1%, na Zachodzie z 3% do 1%, na Południu – od 20% do 2%, na Wschodzie – z 28% do 6% (ankietowani nie byli jedynie mieszkańcy ługańszczyzny, która znalazła się pod kontrolą tzw. „Ługańskiej Republiki Lidowej”). Z oczywistych względów KMIS nie analizował poglądu na relacje rosyjsko-ukraińskie wśród mieszkańców Krymu, jednak warto brać pod uwagę fakt, że krócej niż rok przed przeprowadzeniem

⁵ Ukraińskie ośrodki badań opinii publicznej – w tym te, których wyniki prac zostały wykorzystane w niniejszym tekście – podczas realizacji projektów badawczych grupują jednostki administracyjno-terytorialne Ukrainy w następujące makroregiony: Centrum – Kijów, obwody: kijowski, winnicki, żytomierski, kirowohradzki, połtawski, sumski, czerkaski oraz czernihowski; Zachód – obwody: wołyński, zakarpacki, iwanofrankowski, lwowski, rówieński, tarnopolski, chmielnicki oraz czerniowiecki; Południe – obwody: dnipro-pietrowski, zaporoski, mikołajowski, odeski, chersoński oraz AR Krym; Wschód – obwody: doniecki, ługański oraz charkowski. W ostatnich latach ze regionu wschodniego wyodrębniane są dwa obwody Donbasu, przy czym kategorią podziału jest możliwość przeprowadzania sondaży wśród mieszkańców. Krym ze względu na okupację przestaje być uwzględniany w badaniach.

pseudoreferendum i aneksją Krymu, tj. w 2013 roku, mniej niż jedna czwarta respondentów z Krymu (24%) opowiedziało się za przyłączeniem Ukrainy do Rosji.

DYNAMIKA WSKAŹNIKÓW ILOŚCIOWYCH SAMOIDENTYFIKACJI OBYWATELSKIEJ OSÓB DOROSŁYCH JAKO WSKAŹNIK ROZWOJU I STANU WSPÓŁCZESNEGO NARODU UKRAIŃSKIEGO

Wspomniano już, że Instytut Socjologii NANU od 1992 roku realizuje program badań monitoringowych społeczeństwa ukraińskiego. W jego ramach analizowana jest m.in. samoidentyfikacja osób pełnoletnich na Ukrainie. W tabeli 2 przedstawiono dwudziestotrzyletnią dynamikę zmian udzielanych odpowiedzi na pytanie: „Z jakim określeniem przede wszystkim Pan/Pani się identyfikuje?”. Największa grupa respondentów wybiera odpowiedź: „Obywatel Ukrainy”.

Tabela 2. Dynamika samoidentyfikacji osób pełnoletnich na Ukrainie w %: „Z jakim określeniem przede wszystkim Pan/Pani się identyfikuje?”

	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
1. Mieszkaniec wsi, rejonu lub miasta, w którym Pan/Pani mieszka	24,0	31,3	30,2	31,6	32,3	30,5	24,6	27,7	24,5	27,2	29,8	28,6	16,1	23,0
2. Mieszkaniec regionu (obwodu lub kilku obwodów), w którym Pan/Pani mieszka	6,8	6,9	8,6	5,9	4,8	6,7	6,4	6,6	9,3	6,6	7,6	7,8	8,0	6,4
3. Obywatel Ukrainy	45,6	41,0	34,6	41,0	41,1	44,2	54,6	51,6	51,7	51,2	48,4	50,6	64,6	57,5
4. Przedstawiciel swojej grupy etnicznej, narodu	-	-	-	3,0	2,5	3,1	2,1	1,8	2,6	3,1	1,8	2,0	2,1	3,1
5. Obywatel byłego Związku Radzieckiego	12,7	12,2	17,8	12,7	13,1	10,7	8,1	7,3	9,0	6,9	8,4	6,6	5,5	3,9
6. Obywatel Europy	3,8	2,8	2,8	0,7	0,5	0,7	0,8	1,3	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1	1,3
7. Obywatel świata	6,4	5,6	5,7	2,7	3,6	2,4	2,5	2,9	1,7	3,1	2,4	2,4	2,1	4,2
8. Inne	-	-	-	1,6	2,0	1,4	1,0	0,7	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5	0,6
9. Brak odpowiedzi	0,6	0,2	0,3	0,8	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	16,1	23,0

Źródło: Odpowiedzi na pytanie według lat, podane w % wśród osób uprawnionych do głosowania. Według danych Instytutu Socjologii NAN Ukrainy.

Charakterystyczne jest to, że tendencje zmian ilościowych wskaźnika priorytetowości samoidentyfikacji obywatelskiej są podobne do tendencji zmian w stosunku do niepodległości państwowej Ukrainy.

Tę zależność łatwo prześledzić, porównując wahania krzywych na rysunkach 1 i 3: pewien spadek można zaobserwować po referendum niepodległościowym z 1991 roku; niewielki wzrost i zmniejszenie amplitudy na początku XXI wieku, zauważalny wzrost w latach 2005-2006, potem nieznaczny spadek i relatywny brak wahań, a w końcu znaczący wzrost pod koniec 2013 oraz w 2014 roku.

Niewielkie rozbieżności pojawiły się w 2015 roku, kiedy priorytetowość samoidentyfikacji obywatelskiej nieco zmalała, natomiast znaczenie niepodległości państwowej pozostało niezmiennie, w zasadzie na podobnym poziomie jak w 2014 roku. Rozbieżności te mogły być wynikiem różnicy w czasie przeprowadzanego sondażu lub też odmiennych możliwości przeprowadzania ankiet na Donbasie przez Instytut Socjologii NANU oraz KMIS. Najprawdopodobniej jednak rozbieżności wynikają z coraz większego rozczarowania Ukraińców działaniami postmajdanowskich władz, co nie wpływa jednak na świadomość wagi suwerenności państwowej kraju.

Podobna dynamika, co pokazują wskaźniki na tablicy 2 i krzywe na rysunkach 1 i 3, miała miejsce podczas przesilenia politycznego w latach 2004-2005 i po nim. Pierwszy Majdan jako zwycięski protest pokojowy przeciwko masowemu fałszerstwu w wyborach prezydenckich stymulował wzrost narodowo-obywatelskiej świadomości społeczeństwa. Jednak nadzieje na efektywność nowych władz się nie ziściły. W konsekwencji zmniejszyły się ilościowe wskaźniki samoidentyfikacji obywatelskiej, tym niemniej utrzymały się one na poziomie o 10% wyższym niż przed Majdanem.

Z drugiego w historii niepodległej Ukrainy kryzysu bifurkacyjnego (2004-2005) naród ukraiński wyszedł, zwiększając swój potencjał obywatelski. Kapitał ten został zrealizowany i powiększony 10 lat później. Majdan końca 2013 i początku 2014 roku, nazwany początkowo Euromajdanem, przeobraził się w prawdziwą rewolucję godności. Tak określono masowe protesty przeciwko bezkarności i awanturnictwu władzy oraz stosowaniu siły wobec manifestantów. Zginęły setki ludzi. Zmienili się przywódcy polityczni. Rosja zaczęła okupować Krym, sprowokowała, zorganizowała i stała się bezpośrednim uczestnikiem wojny na Donbasie. W tej sytuacji fala uczuć patriotycznych, bataliony ochotnicze, aktywizacja społeczeństwa obywatelskiego, przywrócenie i modernizacja sił zbrojnych przy bezpośrednim udziale społeczeństwa stały się czynnikami i przejawami wzrostu obywatelskiej świadomości Ukraińców

wszystkich narodowości i wszystkich warstw społecznych oraz ich konsolidacji jako narodu. W 2014 roku jako obywatele Ukrainy identyfikowało się ponad 64% społeczeństwa. Po roku wskaźnik ten zmalał, jednak do poziomu o 7% wyższego w stosunku do tego z połowy 2013 roku. Dynamika i przyczyny tej sytuacji są analogiczne do tych z Majdanu z lat 2004-2005.

W 2015 roku ośrodki badania opinii społecznej, które ankietowały osoby pełnoletnie, notowały stały wzrost liczebności grupy ludzi niezadowolonych z działań obecnych władz i liderów politycznych oraz tych, którzy uważają, że na Ukrainie wzrasta poziom korupcji i bezrobocia, społeczeństwo ubożeje, ceny rosną, a sytuacja gospodarcza kraju podąża w złym kierunku⁶. Negatywne oceny działań władz i rozczarowanie nimi nie zablokowały jednak przejawów solidaryzmu w społeczeństwie. Jego potencjał znacznie wzrósł, świadcząc o ilościowo-jakościowym przyspieszeniu rozwoju ukraińskiego narodu. Podstawy do takich sądów daje krzywa na rysunku 4, opracowana na podstawie badań opinii publicznej, zrealizowanych przez Instytut Socjologii NANU, w których padło pytanie: „W jakim stopniu jest Pan/Pani dumny/dumna z tego, że jest obywatelem Ukrainy” (tablica 3).

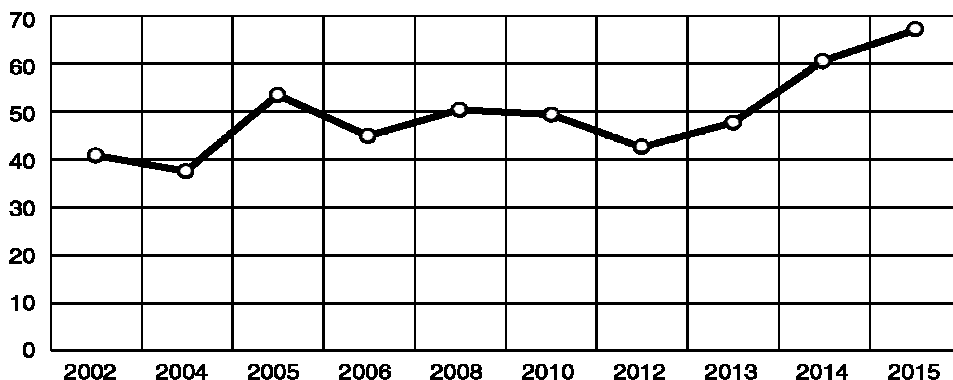
Tabela 3. Emocjonalny stosunek do obywatelstwa ukraińskiego:
„W jakim stopniu jest Pan/Pani dumny/dumna z tego, że jest obywatelem Ukrainy?”

	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
Zupełnie nie jestem dumny/dumna	6,6	8,9	5,2	7,1	7,5	7,2	7,9	9,3	5,1	5,0
Raczej nie jestem dumny/dumna	11,5	15,8	9,7	12,5	11,4	11,9	14,1	15,5	6,0	8,5
Raczej jestem dumny/dumna	30,9	30,0	38,4	33,2	36,6	38,4	35,0	38,1	36,8	50,2
Jestem bardzo dumny/dumna	10,1	7,7	15,3	11,9	13,9	11,1	7,7	9,6	23,9	17,1
Trudno powiedzieć	40,9	37,7	31,4	35,2	30,5	31,4	35,3	27,5	28,2	19,2

Źródło: Według danych Instytutu Socjologii NANU, z podziałem na poszczególne lata. Wyniki są podane w procentach i dotyczą osób pełnoletnich.

⁶ Patrz m.in. wyniki sondażu przeprowadzonego we wrześniu 2015 roku przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii (KMIS) na reprezentatywnej grupie (1558 respondentów) mieszkańców Ukrainy (z wyłączeniem Donbasu i Krymu). Badania zostały zrealizowane z pieniędzy Amerykańskiej Agencji Rozwoju Międzynarodowego (USAID), Dwa rokypisła Majdanu: ukrajnci pidtrzymujut demokratiju, ale rozczarowani newyprawdanymy oczikuwanniamy. Zob. [online]. IFES [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <http://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_public_opinion_in_ukraine_sept_2015_data_slides_ukr_final.pdf>.

Rys. 4. Dynamika liczebności osób, które są bardzo dumne i raczej dumne z tego, że są obywatelami Ukrainy

Źródło: Opracowanie na podstawie danych Instytutu Socjologii NANU. Wyniki podano z podziałem na poszczególne lata, w procentach i dotyczą osób pełnoletnich.

Ten sam monitoring potwierdzał wzmocnienie patriotyzmu jako czynnika konsolidacji narodowo-obywatelskiej. Uczucia patriotyczne są według społeczeństwa główną wartością, która łączy ludzi w społeczeństwie ukraińskim, przy czym znaczenie tego czynnika zdecydowanie wzrosło: w 2013 roku wskazało na niego 8% ankietowanych, a w 2015 roku – 41%. Podobnie jak w badaniach wartości niepodległości państwowej oraz priorytetowości samoidentyfikacji obywatelskiej (tabela 4) znaczenie uczuć patriotycznych jest różne dla mieszkańców różnych regionów kraju. Na zachodzie Ukrainy wskaźnik ten stanowi 46,4%, w centrum – 42,9%, na południu – 39,1%, na wschodzie – 44,2%, na Donbasie natomiast 17,5%⁷. Taka ogromna rozbieżność w nastrojach mieszkańców Donbasu w porównaniu do reszty kraju jest konsekwencją nie tylko obecnej sytuacji. Jej przyczyn należy szukać także w historii regionu⁸.

⁷ Do Dnia Niezależności: szczo ukrajinci dumajut' pro Ukrainu [online]. DIF [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/do-dnja-nezalezhnosti-sho-ukrainci-dumayut-pro-ukrainu__1440150573.htm>.

⁸ Donbas w etnopolitycznym wymi, W. Kotyhorenko i in. (red.), Kyjiw 2014 [online]. IPIEND [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <http://www.ypiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=181>.

Tabela 4. Regionalny podział samoidentyfikacji osób pełnoletnich na Ukrainie w 2015 roku (w %): „Z jakim określeniem przede wszystkim Pan/Pani się identyfikuje?”

	Zachód	Centrum	Południe	Wschód	Donbas
1. Mieszkaniec wsi, rejonu lub miasta, w którym Pan/Pani mieszka	19,2	20,0	36,8	24,0	24,7
2. Mieszkaniec regionu (obwodu lub kilku obwodów), w którym Pan/Pani mieszka	3,7	3,7	5,7	7,9	20,5
3. Obywatel Ukrainy	65,1	63,9	45,1	53,8	38,6
4. Przedstawiciel swojej grupy etnicznej, narodu	3,2	3,5	2,1	3,0	2,4
5. Obywatel byłego Związku Radzieckiego	1,1	3,2	5,7	6,2	5,4
6. Obywatel Europy	2,1	1,4	0,5	1,2	0,6
7. Obywatel świata	4,3	3,7	4,1	4,0	7,2
8. Inne	1,3	0,8	0,0	0,0	0,6

Źródło: Według danych Instytutu Socjologii NANU, z podziałem na poszczególne lata. Wyniki są podane w procentach i dotyczą osób pełnoletnich.

Wymienione różnice regionalne nie są zaskakujące – od dawna pojawiają się w naukowych opracowaniach. Wyniki badań „Z okazji Dnia Niepodległości: co Ukraińcy myślą o Ukrainie” nie tylko po raz kolejny o tym przypomniały, ale również wykazały nowe aspekty. Zasygnalizowały one władzom na różnych szczeblach administracji publicznej znaczenie przewyższania różnic międzyregionalnych, które warunkowane są przez odmienną samoidentyfikację mieszkańców, doświadczenie historyczne, pamięć historyczną oraz geopolityczne preferencje ludności. Do tego należy dodać różnice językowe, kulturowe, gospodarcze, społeczne i inne. Tylko w ten sposób można zagwarantować wspólną przyszłość wszystkich regionów i odpowiedzieć na oczekiwania ludzi, których nadzieje gasną wraz z upływem czasu (49% w 2014 oraz 44% w 2015 roku).

Stosunek ludzi do niepodległości państwowej, uświadomione i emocjonalnie wyrażone znaczenie posiadania ukraińskiego obywatelstwa oraz uczuć patriotycznych jako czynnika, który łączy społeczeństwo to parametry jakościowe, których wielkość wyznacza z kolei ilościowe parametry ukształtowania narodu ukraińskiego w strukturze ukraińskiego społeczeństwa, w tym również w jego regionalnych segmentach.

Parametry te istotnie zwiększały się w okresach przesilen społeczno-politycznych, kiedy to najaktywniejsza część społeczeństwa konsolidowała się w celu przewyższenia wewnętrznych i zewnętrznych niebezpieczeństw

integralności państwa i swobód obywatelskich. Parametry zmniejszały się w okresach pokryzysowych ze względu na brak realizacji interesów społecznych przez instytucje państwowej i ogólne rozczarowanie klasą rządzącą. Ta ostatnia nie przejmowała się problemami kraju i jego obywateli. Zdecydowanie więcej energii poświęcała umacnianiu swojej pozycji w celu osiągnięcia partykularnych lub grupowych celów, w tym poprzez sztuczne generowanie napięć społecznych według maksymy „Dziel i rządź”.

Oczywiste jest, że perspektywa pozytywnego jakościowo-ilościowego rozwoju ukraińskiego narodu będzie zależała od gotowości społeczeństwa obywatelskiego do samoorganizacji, w tym również wpływu na władzę i realizowania kontroli nad nią. Perspektywa ta jest również bezpośrednio związana ze zdolnością państwa, jego instytucji i funkcjonariuszy, a także innych podmiotów społecznych do realizowania polityki pokojowej oraz przywracania ukraińskiego zwierzchnictwa na terytorium całego kraju, dbania o interesy narodowe oraz kultywowania i propagowania narodowych wartości społecznych i kulturowych, uwzględniających również specyficzne interesy różnych grup i jednostek, które nie przeczą jednocześnie prawu ukraińskiemu i ogólnoludzkim kodeksom moralnym. Taka polityka miałaby w założeniu odnosić się do całego społeczeństwa ukraińskiego, łącznie z mieszkańcami okupowanego Krymu oraz Donbasu, który w części kontrolowany jest przez prokremlowskie organizacje terrorystyczne „DNR” i „ŁNR”. Na tych terenach bezzwłocznie należy odtworzyć dostęp do kanałów informacyjnych, opracować i zrealizować programy pomocy gospodarczej, społecznej, prawnej i humanitarnej dla ludności. Dla całej Ukrainy ważne jest natomiast, aby w trybie pilnym zrealizowane zostały szybkie i efektywne reformy we wszystkich sektorach bezpieczeństwa narodowego, gospodarki i innych. Wśród nich należy wymienić efektywną walkę z korupcją, rozwój praworządności, modernizację zakładów przemysłowych, podniesienie poziomu życia obywateli, przezwyciężenie różnic między regionami kraju przy jednoczesnym poszanowaniu politycznych, kulturowych, językowych, religijnych i społeczno-gospodarczych potrzeb ludności, zwiększenie roli społeczeństwa obywatelskiego, w końcu konsolidację obywateli różnych narodowości wokół idei rozwoju Ukrainy jako suwerennego, niepodległego, demokratycznego i socjalnego państwa prawa.

Rozdział 4

WSPÓŁCZESNE POLSKO-UKRAIŃSKIE POGRANICZE PAŃSTWOWE: PROCES FORMOWANIA ORAZ TOŻSAMOŚĆ MIESZKAŃCÓW

Pierwsze 25 lat niepodległości Ukrainy charakteryzowało się znacznymi zmianami w życiu społecznym i kulturowym jej mieszkańców. Proces transformacji narodu ukraińskiego był ściśle związany ze zmianami jego pryncypiów światopoglądowych, systemów wartości, postrzegania faktów historycznych, które miały istotny wpływ na konstruowanie jego tożsamości. Na początku lat 90. XX w. wraz z rozpadem Związku Radzieckiego i Jugosławii zaczęła się tworzyć nowa konstrukcja Europy Środkowo-Wschodniej, która jakościowo była nową formą nie tylko współpracy między suwerennymi państwami, ale także między ich społeczeństwami i kulturami. Powstanie nowych państw nierozłącznie związane jest z eksplozją świadomości społecznej, radykalnym wzrostem poczucia godności narodowej oraz aktywizacją pamięci narodowej.

Długi okres bezpaństwowości lub też niepełnej państwowości państw tego regionu oraz przebywania ich w stanie wasalnej zależności w formie członkostwa w obozie socjalistycznym spowodował powstanie i rozpowszechnienie się wśród większości ludności „tożsamości przetrwania” lub inaczej „tożsamości nostalgicznej”¹. Te formy tożsamościowe bazują na przekonaniu, że zachowanie dawnych tradycji i zwyczajów pozwala przetrwać każdy kryzys i zbudować wyidealizowaną przyszłość. Okazało się, że rzeczywiście jest to warunek zbudowania nowej tożsamości i nowego społeczeństwa, ale choć konieczny, nie jest on wystarczający. Wymienione tożsamości poprzez jawnie

¹ Terminy „tożsamość nostalgiczna”, „tożsamość przetrwania”, „tożsamość budująca” zapożyczono z wystąpienia minister Danuty Hübner, szefowej Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, które zostało ogłoszone na II Międzynarodowej Konferencji „Europa wielu kultur” 26 lipca 2002 roku w Wiśle.

obronny charakter i skierowanie do wewnątrz pozbawione są bowiem siły napędowej.

Od momentu, kiedy Polska jako pierwszy kraj na świecie uznała niepodległość Ukrainy, można mówić o współczesnym państwowym pograniczu polsko-ukraińskim. Właśnie w tamtym czasie zostały stworzone sprzyjające warunki dla aktywacji pamięci historycznej Ukraińców i Polaków po obydwu stronach granicy. Ówczesna rzeczywistość (otwarcie granic, intensyfikacja kontaktów międzyludzkich, rozwój handlu przygranicznego etc.) wymagała konstruktywnego podejścia i zmiany modelu na „tożsamości budującą”.

W poprzednich dziesięcioleciach było to niemożliwe do zrealizowania, ponieważ pogranicze było polsko-radzieckie, a Ukraina i Ukraińcy jako element polskiego życia społecznego zniknęli². Jeśli na Ukrainie mówiono o Polakach lub o Polsce, to jedynie w negatywnym kontekście. Na terenie Zachodniej Ukrainy od początku II wojny światowej według słów profesor Oli Hantiuk:

Potężna machina propagandy sowieckiej z antyburżuazyjnej czy antyfaszystowskiej przestroiła się na *stricte* antypolską, pozostawiając jednak dotychczasowe metody i obrazy. Wpajano nienawiść do Polaków i państwa polskiego, a przynajmniej tak to postrzegало wielu mieszkańców okupowanych ziem³.

„Tożsamość przetrwania”, która polegała na przetrwaniu czy przeżyciu oraz przekazaniu następnym pokoleniom zmitologizowanej wizji przeszłości z zakonserwowanymi tradycjami, w tym także ze stereotypami, należało zmienić na „tożsamość budowniczą”, tworzoną na podstawie istniejących różnic, realiów nowych granic, akceptowalną dla innych i adaptowalną do wyzwań epoki. W odróżnieniu od konstruktywnych kontaktów międzyludzkich Polaków i Ukraińców w życiu codziennym (wymiana handlowa, wspólnota interesów, konsolidacja w celu usprawnienia przekraczania granicy itd.) ultrapatriotyczne organizacje partyjne, społeczne lub religijne po obu stronach granicy przejawiały niekiedy skłonność do wybiórczego traktowania wspólnej historii, przez co zawsze jeden z narodów przedstawiany był jako szczególnie pokrzywdzony. W takich przypadkach „tożsamość przetrwania”, która ściśle powiązana jest z patriotyzmem i nacjonalizmem, w prosty sposób prowadziła do powstania nowych konfliktów, reanimacji stereotypów oraz wzajemnego izolacjonizmu.

² J. Konieczna, *Polszcza-Ukrajina: wzajemny obraz*, Warszawa 2001, s. 82.

³ O. Hnatiuk, *Odwaga i strach*, Wrocław-Wojnowice 2015, s. 267.

Uzyskanie przez Ukrainę niepodległości spowodowało powstanie ściśle wyznaczonego pogranicza państwowego (narodowego), wraz z którym zaczęło się odradzać również pogranicze etniczne. Okazało się wówczas, że nadzwyczajnie ważne świadectwa kulturowo-historyczne na tym terytorium stanowią jednocześnie dziedzictwo obydwu narodów i są istotną częścią ich tradycji narodowych. Z tego względu ukraińsko-polski dialog kończył się niekiedy próbami każdej ze stron zawłaszczenia „prawdy historycznej” albo uzyskania wyłącznego prawa do interpretacji faktów historycznych. W takich wypadkach poczucie dumny ze swojej kultury, tradycji, zwyczajów, jako przejawy „tożsamości nostalgicznej”, stawało się prowokacyjne, protekcyjne i pretensjonalne, a niepełna i jednostronna wiedza na temat własnej i cudzej historii skutkowałą płytką argumentacją i agresją. Taki sposób dyskusji często odbierany był przez współrozmówcę jako roszczenie o część jego tożsamości historycznej i kulturowej, wywoływał negatywną reakcję i naturalny sprzeciw, aktywizował mechanizm „tożsamości przetrwania”, co skutkowało kolejnymi nieporozumieniami i wybuchami nienawiści.

W tym kontekście spory dotyczące sprawiedliwości wytoczonych granic zazwyczaj zawierały w sobie próby przywłaszczenia sobie możliwie większego obszaru terytorium przez każdą ze stron. Taki sposób myślenia, wraz z aktywnym wykorzystywaniem terminu „odwieczne/historyczne terytoria”, można scharakteryzować jako postkolonialny. Bardzo często takie argumenty i określenia spotyka się w badaniach i dyskusjach naukowców z krajów byłego bloku socjalistycznego. Dzieje się tak w sytuacji, kiedy współczesna literatura naukowa na temat granic etnicznych i etnograficznych terytoriów stara się unikać uproszczonych podejść oraz stosowania podobnych sformułowań, które leżą u podstaw teorii o niesprawiedliwych granicach i przywłaszczonych sąsiednich etnicznych lub państwowych terenach. Wykorzystanie tego typu teoretyczno-metodologicznych zasad w analizie naukowej przeważnie nie jest rezultatem nowych odkryć czy też badań terenowych, natomiast uwarunkowane jest potrzebą wzmocnienia procesu budowy tożsamości narodowej i stworzenia nowej, lepszej wersji historii lub mitologii narodowej⁴.

Znaczącym argumentem dla wielu ukraińskich i polskich badaczy było odniesienie do faktu posiadania danego terytorium w przeszłości. Na przykład mieszkający w Polsce ukraiński historyk Jurij Hawryluk, badający ukraińskie terytoria etniczne na pograniczu polsko-ukraińskim, stwierdza:

⁴ R. Czmelyk, L. Mróz, Sąsiedztwo przez drut kolczasty, *Przegląd Wschodni* XII, 3 (47), s. 580-581.

Podczas walki o odrodzenie narodowej państwowości ukraińscy politycy próbowali wyznaczyć jej granicami całe terytorium, o którym na podstawie danych językowych i etnograficznych można było powiedzieć, że zamieszkiwał je naród ukraiński. Właśnie takie idealne granice widzimy na mapie Republiki Ukraińskiej, załączonej do memorandum delegacji na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku⁵.

Badając współczesne polsko-ukraińskie pogranicze państwowe oraz tożsamość ludności, należy pokrótce przeanalizować genezę granicy między dwoma sąsiednimi narodami od czasu zaistnienia ich pierwszych organizmów państwowych. Zgodnie z ukraińską historiografią terytorium państwowe Ukrainy-Rusi zaczęło się formować w IX i X wieku. Według słów profesora Stepana Makarczuka:

Możliwe, że jedynie przez okres 150 lat staroruskiej historii podstawowy masowy terytorium państwa znajdował się pod kontrolą Kijowa: umownie można wyznaczyć go od czasu pochodu Włodzimierza „na Lachów” w 981 roku, po którym do Kijowa przyłączone zostały Grody Czerwieńskie: Czerwień, Przemyśl i inne, do śmierci księcia kijowskiego Mściśława Włodzimierzowicza w 1132 roku⁶.

Wymienione miasta możemy uznać za pierwszą wzmiankowaną linię graniczną między dwoma państwami, czyli za zachodnią granicę delimitacji terytorium z sąsiednią Polską.

Profesor Mychajło Hruszewski, „wyznaczając granice dawnych ziem ruskich” i ich oddzielnych regionów, m.in. Wołynia i Galicji, zwraca uwagę na fakt, że „należy pamiętać o płynności tutejszych granic w czasach staroruskich, podczas walki Polski i Rusi o ziemie przygraniczne”⁷. Po upadku Rusi Kijowskiej w połowie XIII wieku centrum społecznego, politycznego i kulturalnego życia przenosi się do Rusi Halicko-Wołyńskiej, która w pełni kontynuowała stare tradycje i przez następne sto lat wykonywała funkcje państwowe, dopóki nie doszło do „przejścia ziem ukraińsko-ruskich pod władanie Litwy i Polski, ich walki o prawo do ziem halicko-wołyńskich i ostatecznej inkorporacji ziem ukraińskich przez Polskę”⁸.

Profesor Wołodymyr Kubijowycz dodaje:

Kiedy Galicja w drugiej połowie XIV stulecia znalazła się pod polskim panowaniem, na czysto ukraińskie niegdyś terytorium zaczął napływać żywioł polski, a ukraińska elita uległa z czasem polonizacji⁹.

⁵ J. Hawryluk, *Wid Wołodymyrowych pochodniw do linii Kerzona, Toronto-Biłostok 2013*, s. 399.

⁶ S. Makarczuk, *Istoryko-etnograficzni rajony Ukrainy, Lwiw 2012*, s. 14.

⁷ M. Hruszewskij, *Istorija Ukrainy-Rusy, II, Kyjiw 1992*, s. 455.

⁸ M. Hruszewskij, *Istorija Ukrainy-Rusy, III, Kyjiw 1993*, s. 142.

⁹ W. Kubijowycz, *Etniczni hrupy piwdennozachidnoji Ukrainy (Hałyczyny) na 1.1.1939. Nacionalna statystyka Hałyczyny, Wiesbaden 1983*, s. IX.

Jednocześnie zwraca on uwagę na stopniową polonizację Niemców i Ormian w miasteczkach galicyjskich z jednoczesnym napływem Żydów, przez co ludność miast zaczęła nabierać mieszanego „żydowsko-polsko-ukraińskiego” charakteru. Tymczasem dalej na wschód część polskich chłopów uległa ukrajinizacji pod wpływem lokalnego środowiska. Wszystkie te procesy spowodowały, że:

(...) ukraińsko-polska granica etnograficzna przesunęła się z linii rzeki Wisłok o 30-60 kilometrów dalej na wschód na linię Sanu, a na pozostałym terytorium Galicji, głównie zaś w jej środkowej, najbardziej urodzajnej części, zaczęły powstawać polskie „wyspy” etnograficzne¹⁰.

Od tamtego czasu do drugiej połowy XVII wieku proces rozwoju państwowości ukraińskiej był spowolniony przez szereg obiektywnych przyczyn. Po zjednoczeniu części „etnicznie ukraińskich ziem” w ramach państwa pod przywództwem Bohdana Chmielnickiego „ukraińscy hetmani wyznaczali jego granice po Halicz, Lwów, Chocim czy nawet po linię Wisły”¹¹. Jednak ówczesne państwo kozackie, w skład którego nie wchodziły Galicja, Wołyń, Zakarpacie, nie tylko nie zdołało przyłączyć tych terytoriów do swych granic, ale samo straciło suwerenność po zawarciu sojuszu wojskowo-politycznego z Rosją.

Kolejna szansa na stworzenie własnego państwa pojawiła się na początku XX wieku w dobie upadku imperiów po I wojnie światowej. Warto zaznaczyć, że wyznaczenie granicy między Polską a Ukrainą stanowiło jedną z głównych kwestii w ówczesnej polityce międzynarodowej. Austriacki historyk Erich Zöllner słusznie zauważa:

Począwszy od 1916 roku, największe problemy państw centralnych w tworzeniu projektów odnośnie do ładu powojennego były powiązane z tak zwaną „kwestią polską”¹². Nowo powstała granica państwowa między Ukrainą a Polską była wynikiem wojny polsko-ukraińskiej w latach 1918-1919. Ważny wpływ na proces jej kształtowania miały wówczas zarówno stosunki dwustronne, jak i wsparcie na arenie międzynarodowej. Należy pamiętać o tym, że po ukraińskiej stronie nie było pełnego konsensusu w sprawie linii podziału między oboma państwami. Kierownictwo Ukraińskiej Republiki Ludowej, dla którego priorytetem była sytuacja na Wschodzie i walka z bolszewikami, było bardziej elastyczne i gotowe do kompromisu, w którym pokój z Polską miałby zostać zawarty kosztem Zachodnioukraiń-

¹⁰ Ibidem.

¹¹ W. Bojeczko, O. Hanża, B. Zacharczuk, *Kordony Ukrainy: historyczna perspektywa ta aktualny stan*, Kyjów 1994, s. 10.

¹² E. Ciolner, *Istorijska Awstrijski, Lwów 2001*, s. 474.

skiej Republiki Ludowej. Tymczasem Ukraińcy z Galicji wiedli długą i bezkompromisową walkę z Polakami i nie byli gotowi ani do ustępstw, ani do rezygnacji z części terytorium¹³.

Dla Austriaków konflikty polsko-ukraińskie były głównym źródłem ich problemów politycznych w Galicji przez cały okres jej przebywania pod berłem Habsburgów. W tym samym czasie terytorium to stało się miejscem kryształizacji tożsamości polskiej, ukraińskiej oraz żydowskiej¹⁴.

Strategia negocjacji i stanowisko strony ukraińskiej w sprawie granicy polsko-ukraińskiej zmieniały się w zależności od sukcesów i porażek na polu bitwy. Na przykład na naradzie przedstawicieli Dyrektoriatu i rządu we Lwowie 28-29 listopada 1919 roku „podjęto decyzję o przyjęciu polskich warunków (czyli poprowadzenia granicy między URL a Polską wzdłuż Zbrucza, co oznaczało faktyczną rezygnację z ziem zachodnich) w zamian za wsparcie wojskowe”¹⁵. Ciekawe, że kilka dni później, 8 grudnia 1919 roku, Rada Najwyższa Ententy w Deklaracji w sprawie tymczasowej granicy wschodniej Polski przestrzegła Polaków przed posuwaniem się za linię, która „ciągnęła się wzdłuż rzeki Bug na zachód od Rawy Ruskiej i na wschód od Przemyśla po Karpaty”¹⁶. Komisja ekspertów konferencji pokojowej w Paryżu przygotowywała ten dokument, kierując się zasadą „narodowe państwo na narodowym terytorium”. Paradoks sytuacji polegał na tym, że w owym czasie wojsko polskie pod dowództwem Józefa Piłsudskiego stało już nad Zbruczem, ponieważ „już 25 czerwca Polacy otrzymali z Paryża pozwolenie na prowadzenie operacji wojskowej na całym terytorium aż po Zbrucz, co *de facto* stanowiło zgodę państw Ententy na okupację Galicji”¹⁷.

W warunkach bardzo trudnej sytuacji wojskowo-politycznej, 21 kwietnia 1920 roku, rządy Rzeczypospolitej i URL podpisały Umowę warszawską, która wyznaczała granicę ukraińsko-polską na linii Zbrucza i dalej wzdłuż Prypecki ku jej ujściu. Jednocześnie strony zastrzegły możliwość korekty granicy na Wołyniu w przyszłości na korzyść Ukrainy, traktując wołyńską linię gra-

¹³ W. Rasewycz, *Zachidno-Ukrajinska Narodna Respublika 1918-1919 rr.*, [w:] W. Dornik, H. Kasianow, P. Lib, H. Lajdinger, A. Miller, B. Musiał, W. Rasewycz, *Ukrajina miż samowyznaczenniam ta okupacijeu: 1917-1922 roky*, Kyjiw 2015, s. 190.

¹⁴ E. Brix, *Galicja jako „austriacki” mit*, [w:] *Mit Galicji*, J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, M. Rydiger, W.M. Schwarz (red.), Kraków 2014, s. 103.

¹⁵ H. Kasianow, *Ukrajina miż rewolucyjeju, samostijnistiu ta okupacijeu*, [w:] W. Dornik, H. Kasianow, P. Lib, H. Lajdinger, A. Miller, B. Musiał, W. Rasewycz, *Ukrajina*, s. 164.

¹⁶ I. Kozłowskiy, *Wstanowlennia ukrajinsko-polskoho kordonu 1941-1951 rr.*, Lwiv 1998, s. 6.

¹⁷ W. Rasewycz, *Zachidno-Ukrajinska Narodna Respublika*, s. 190.

niczną jako tymczasową¹⁸. W ten sposób całe terytorium Galicji, które znajdowało się pod władzą Austro-Węgier, przechodziło pod polską jurysdykcję. Podpisanie umowy wywołało znaczne niezadowolenie w politycznych i społecznych kołach na Ukrainie, szczególnie w jej zachodnich częściach. Była to nie tylko utrata części ziem i zasobów, ale również pozbawienie się europejskich tradycji państwowotwórczych na terenie, który Mykoła Riabczuk określił jako beznadziejnie zepsuty „zachodnim liberalizmem, katolicyzmem, konstytucjonalizmem i – naturalnie – nacjonalizmem i rusofobią”¹⁹.

Krótkookresowe sukcesy polskiego wojska oraz jego wsparcie dla atamana Symona Petlury w wojnie przeciwko bolszewikom zakończyły się fiaskiem. W sytuacji ofensywy Armii Czerwonej i niedostatecznego wsparcia militarnego ze strony sojuszników Polska zgodziła się przystać na postanowienia Rady Najwyższej Ententy w sprawie Galicji Wschodniej z dnia 21 listopada 1919 roku, na mocy których terytorium to otrzymywało prawo do samostanowienia. Kolejne negocjacje z Moskwą w sprawie granicy między Polską a nowo powstałymi republikami radzieckimi w imieniu sojuszników prowadził rząd brytyjski. W telegramie ministra spraw zagranicznych lorda Curzona z 12 lipca 1920 roku wśród warunków rozejmu pojawia się wschodnia granica Polski „wzdłuż linii Grodno – Jałówka – Niemirów – Brześć – Dorohusk – Uściług – Hrubieszów – Kryłów na zachód od Rawy Ruskiej i dalej na wschód od Przemyśla po Karpaty” jako jej prawowita rubież etnograficzna²⁰. Decyzja w sprawie wyznaczenia przebiegu granicy polsko-ukraińskiej podejmowana była zatem w Londynie i Moskwie, a linia podziału państw na długo przeszła do historii jako linia Curzona. Radziecka Rosja i Radziecka Ukraina rozpoczęły negocjacje pokojowe z Polską, w tym również w sprawie granicy wzdłuż linii Curzona, 17 sierpnia 1920 roku w Mińsku. Polska strona nie zgodziła się jednak na postawione jej warunki, a po zmianie sytuacji na froncie na jej korzyść negocjacje zostały przerwane.

Następny etap rozmów pomiędzy tymi samymi stronami rozpoczął się 21 września 1920 roku w Rydze. Już po trzech dniach strona radziecka zadeklarowała, że w imię podpisania umowy pokojowej gotowa jest na znaczne ustępstwa terytorialne, w tym na rezygnację z roszczeń dotyczących Galicji Wschodniej. Pod koniec września polska delegacja zaproponowała swój pro-

¹⁸ Umowa warszawska [online]. Wikipedia [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Umowa_warszawska_1920>.

¹⁹ Perewynajdennia Hałyczyny [online]. Zbruc [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://zbruc.eu/node/34476>>.

²⁰ W. Bojeczko, O. Hanża, B. Zacharczuk, Kordony Ukrainy, s. 47.

jekt przebiegu granic, który miał być ceną porozumienia – Galicja Wschodnia i część Wołynia pozostawały w obrębie Polski. W ten sposób z nieznacznymi zmianami powrócono do ustaleń Umowy warszawskiej. Moskwa przystała na tę propozycję, ponieważ otrzymywała dzięki niej pokój za cenę ustępstw terytorialnych na Zachodniej Ukrainie przy jednoczesnym odżegnaniu się Polski od wspierania antybolszewickich i niepodległościowych działań Symona Petlury. W tym wypadku polsko-ukraińska granica została wyznaczona na drodze dialogu i kompromisu na linii Warszawa – Moskwa, podczas gdy Kijów był politycznie zależny od tej ostatniej.

Kardynalne zmiany na polsko-ukraińskiej, a w rzeczywistości na polsko-radzieckiej granicy zaszły po podpisaniu paktu o nieagresji pomiędzy Niemcami i Związkiem Radzieckim 23 sierpnia 1939 roku oraz radziecko-niemieckiego układu o przyjaźni i granicy z 28 września 1939 roku, który został podpisany już po wtargnięciu do Polski dwóch mocarstw. W efekcie Polska przestała istnieć jako państwo, natomiast ziemie zachodnioukraińskie przyłączono do Ukrainy Radzieckiej. Rada Najwyższa USRR w swojej uchwale z 15 listopada 1939 roku nazwała to Aktem Zjednoczenia. Granica ponownie przesunęła się na zachód z linii rzeki Zbrucz na linię rzeki San. Nowy podział, czyli granica między Niemcami a ZSRR po ich zawładnięciu terenami RP we wrześniu 1939 roku, ciągnęła się wzdłuż Sanu, terenów powiatów przemyskiego i jarosławskiego, nieco bardziej na zachód niż obecna granica polsko-ukraińska²¹.

Przebieg wydarzeń podczas II wojny światowej spowodował, że na konferencji w Teheranie 1 grudnia 1943 roku liderzy ZSRR, Wielkiej Brytanii oraz Stanów Zjednoczonych podjęli decyzję o przyszłym terytorium Polski ze wschodnią granicą na linii Curzona. 27 lipca 1944 roku stworzony kilka dni wcześniej w Moskwie Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) podpisał z rządem ZSRR porozumienie o polsko-radzieckiej granicy państwowej. Dokument składał się z sześciu punktów, z których trzy pierwsze odnosiły się do granicy wschodniej, dla której wzorcem była linia Curzona. Jak uważa polska badaczka Dorota Sula, z punktu widzenia prawa międzynarodowego umowa ta nie mogła być wiążąca, ponieważ PKWN nie miał prawa do podpisywania umów, które należały do kompetencji rządu²². Niemniej jednak obydwa państwa przestrzegały wyznaczonej granicy, która przetrwała w niezmiennym kształcie przez ponad rok.

²¹ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994, s. 160.

²² D. Sula, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944-1951*, Lublin 2002, s. 58.

W tym czasie Moskwa, mając przyzwolenie Londynu i Waszyngtonu, sama ustalała swoje granice zachodnie i podejmowała wygodne dla siebie decyzje, które później w negocjacjach narzucane były drugiej stronie. Polski rząd emigracyjny na czele ze Stanisławem Mikołajczykiem nie godził się z takim stanem rzeczy i apelował w pierwszej kolejności do Wielkiej Brytanii, która przed wojną była gwarantką nienaruszalności terytorium RP, ale także do USA, a nawet do ZSRR. Stalin pozostał jednak niewzruszony w sprawie polskiej granicy wschodnich na linii Curzona. Churchill i Roosevelt starali się przede wszystkim nie pogorszyć stosunków ze Związkiem Radzieckim, ponieważ – jak twierdzi polski historyk Włodzimierz Tadeusz Kowalski – nie postrzegali sprawy polskiej jako problemu najwyższej wagi²³.

Po udanej ofensywie Związku Radzieckiego „latem 1944 roku Nikita Chruszczow, który stał na czele KC KP(b)U i Rady Komisarzy Ludowych USRR, przeprowadził próbę przyłączenia do terytorium Ukrainy Podlasia, Chełmszczyzny oraz Nadsania. Została nawet stworzona mapa obwodu chełmskiego”²⁴. Jednak inicjatywa ta nie uzyskała aprobaty Moskwy. W Lublinie 9 września 1944 roku podpisany został „Układ między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w sprawie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski do USRR i obywateli polskich z terytorium USRR do Polski”, który był nietypowy zarówno dla stosunków polsko-radzieckich, jak i polsko-ukraińskich. Był to jedyny dokument w czasie II wojny światowej, który dotyczył granicy państwowej Związku Radzieckiego na terytorium Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, który podpisywany był przez władze USRR.

Zdaniem profesora Jurija Szapowała Umowa lubelska:

(...) imitowała ustalenie granic między dwoma narodami – polskim i ukraińskim. Moskwa z pozoru pozostawał z boku. Kreml faktycznie inicjował zaostrenie stosunków polsko-ukraińskich, nie biorąc przy tym na siebie żadnej odpowiedzialności prawnej²⁵.

Wbrew podpisanym porozumieniom umowa była realizowana z pogwałceniem praw człowieka i z zastosowaniem siły, co spowodowało z kolei opór i akty sabotażu ze strony miejscowej ludności. Ludzie byli przerażeni i zdeorientowani. Ukraińcy w Polsce nie chcieli porzucać swych rodzinnych stron,

²³ W. Kowalski, *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939-1945)*, Warszawa 1985, s. 399.

²⁴ J. Szapował, *Uroki dwóch repatriacji. Uweresni 2004-ho wypowniujet'sia 60 rokiw zpczatkmu massztabnoho polsko-ukrajinskoho pereselennia*, *Dzerkało Tyżnia* 35, 3 września 2004.

²⁵ *Ibidem*.

ponieważ słyszeli już o „zaletach” życia w Związku Radzieckim. Polacy z Zachodniej Ukrainy uważali miejsce zamieszkania za swoją małą ojczyznę w składzie państwa polskiego. Nie patrząc nawet na odczucia narodowo-patriotyczne, nie chcieli porzucić swoich domostw i majątków, bo możliwości transportu dóbr były bardzo ograniczone. W rodzinach mieszanych, w których w naturalny sposób kształtowała się podwójna tożsamość etniczna i kulturowa, wybór przyszłej ojczyzny był niejednoznaczny. Jednocześnie zarówno Ukraińcy w Polsce, jak i Polacy na Ukrainie bali się prześladowań i terroru. Taka atmosfera nie sprzyjała odnowieniu silnie zintegrowanej niegdyś wspólnoty, a jedynie pogłębiała konfrontację i obopólną nienawiść, powodowała, że strony obwiniały się wzajemnie o doprowadzenie do obecnych nieszczęść. Realizacja postanowień wspomnianej umowy stanowi punkt startowy procesu homogenizacji pogranicza polsko-ukraińskiego.

Na konferencji jałtańskiej z 4-11 lutego 1945 roku Wielka Brytania i Stany Zjednoczone przystały na żądania Związku Radzieckiego odnośnie do wschodniej granicy RP na linii Curzona z nieznaczными korektami w postaci 5-8 kilometrowych przesunięć we wschodnim kierunku. W oparciu o postanowienia jałtańskie 16 sierpnia 1945 roku w Moskwie Polska i ZSRR podpisały umowę o polsko-radzieckiej granicy państwowej, w której ZSRR poszedł na kolejne ustępstwa. Od Ukrainy zostało odłączone m.in. terytorium „na wschód od linii Curzona do rzek Bug i Sołokija, na południe od miejscowości Kryłów z przesunięciem na korzyść Polski nie większym niż 30 km”²⁶.

Po raz ostatni granica polsko-ukraińska została skorygowana w sposób pokojowy na mocy podpisanej 15 lutego 1951 roku umowy o wymianie terytoriów. Korekta była spowodowana względami gospodarczymi. Związek Radziecki przekazał Polsce ściśle wyznaczony obszar o powierzchni 480 km² w obwodzie drohobyckim, w zamian za co otrzymał teren o takiej samej powierzchni wydzielony województwa lubelskiego. W polskiej historiografii wydarzenie to nazywane jest „Akcją H-T” i stanowi wciąż ważne zagadnienie dla miejscowych mieszkańców, o czym świadczą chociażby pojawiające się ostatnio publikacje²⁷. Polski badacz Piotr Eberhardt zwraca uwagę na fakt, że terytorium, które przekazano USRR, było do 1945 roku niejednorodnie narodowościowo, ale w samym momencie przekazania było już zasiedlone przez

²⁶ I. Kozłowskiy, *Wstanowлення*, s. 151.

²⁷ M. Buziewicz, *Stąd nasz ród! Bełz, Krystynopol, Ostrów, Sokal, Uhnów, Waręż: „Akcja HT” – 1951, Ustrzyki Dolne 2000.*

Polaków. Przekazany Polsce region z Ustrzykami Dolnymi miał charakter etnicznie ukraiński. Mieszkańców jednak nikt o zgodę nie pytał²⁸.

Po tym krótkim przeglądzie procesu tworzenia się granicy ukraińsko-polskiej i dynamiki jej zmian od X do XX wieku można stwierdzić, że Polska oraz – szczególnie – Ukraina bardzo często nie odgrywały decydującej roli w jej wyznaczeniu. Zazwyczaj ta część Europy Środkowo-Wschodniej stawała się przedmiotem targów między trzecimi państwami, które walczyły o poszerzenie swych stref wpływu, co widoczne było zwłaszcza w XX stuleciu. W tym czasie w negocjacjach i sporach terytorialnych pomiędzy Ukrainą a Polską dominował duch „rewindykacji prawnej” wraz z odwoływaniem się do historii i zasad etnicznej przynależności mieszkańców. Jednocześnie łatwo zauważyć, że pomimo częstych zmian granicy polsko-ukraińskiej w ciągu ostatniego tysiąclecia współcześnie jej przebieg niewiele różni się od tego, jaki miała ona na początkowym etapie kształtowania w X wieku. Obecna granica polsko-ukraińska została wyznaczona z niewielkimi odchyleniami od linii Curzona, która w swoim czasie uznana była za delimitacyjną i przebiegała wzdłuż Grodów Czerwieńskich od początku znajdujących się na pograniczu dwóch grup etnicznych.

Kwestia terytoriów etnicznych pozostaje jedną z najbardziej sprzecznych w relacjach międzypaństwowych. Niezwykle trudno jest badaczom określić uniwersalne, obiektywne i dokładne kryteria określania granic występowania grup etnicznych z uwzględnieniem specyfiki każdej odrębnej sytuacji. Trudności piętury także brak rzetelnych i kompleksowych badań pogranicza oraz kartografowanie zjawisk kultury materialnej i duchowej. Argumenty, na których bazują obecnie badacze oraz politycy, są nie tylko niewystarczające, ale i nie zawsze możliwe do przyjęcia przez obydwie strony dyskusji.

Na brak sfinalizowania procesów religijnej, kulturowej i językowej identyfikacji społeczeństwa ukraińskiego w ciągu pierwszego dwudziestolecia suwerenności wskazuje profesor Mykoła Żułyński:

Zdobyliśmy niepodległość, umacniamy ją, jednak wciąż nie utworzyliśmy z „wielkiej masy etnicznej ludu ukraińskiego spójnego organizmu kulturowego – narodu ukraińskiego z własnym systemem wartości priorytetów, z własnym językiem, mitologią, świadomością i symboliką”, krótko mówiąc: „daleko nam jeszcze do zakończenia procesu formowania tożsamości narodowej”²⁹.

²⁸ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe*, s. 169.

²⁹ M. Żułyński, *Pronacionalnu identychnist', abo czym rozrostajut'sia derżawy*, Deń 223, 9 grudnia 2009 r., s. 6.

Istnienie w wielu regionach Ukrainy tożsamości nieokreślonych ani narodo-
dowo, ani niekiedy nawet etnicznie w połączeniu z polityczną dezorientacją
i brakiem ukształtowanego systemu wartości światopoglądowych bywa nie-
kiedy wykorzystywane w celach politycznej manipulacji lub prowokacji przez
różnej maści uczestników życia politycznego. Obiektem manipulacji stają się
zazwyczaj różnice językowe, religijne i kulturowe albo też specyfika histo-
ryczna różnych regionów kraju, które same w sobie nie stanowią żadnej
anomalii współczesnego rozwoju społecznego. Według profesor Natalii Ja-
kowenko „mieszkańcy Ukrainy są wspólnotą, która póki co nie osiągnęła
porozumienia zarówno ze względu na rozbieżności światopoglądowe, jak
i różnice w tak zwanej «pamięci historycznej»³⁰. Inercja poddańczej psycho-
logii i myślenie kolonialne w społeczeństwie posttotalitarnym prowadzi do
sytuacji, kiedy wszyscy *inni* odbierani są zwyczajowo jako *obcy*, co rodzi
często brak akceptacji i wrogość.

Brak jasno sprecyzowanego portretu własnego oraz rozmytość cech etnicz-
nych (np. istnienie w państwie trzech cerkwi prawosławnych, wzmacnianie
„procesów deukrainizacyjnych”³¹ w pewnych okresach historii najnowszej etc.)
nie dają możliwości przewidzenia z wysoką dozą prawdopodobieństwa
rozwoju stosunków międzyetnicznych zarówno w kraju, jak i w relacjach
z sąsiadami. Poczucie braku pewności siebie czy też niezrozumienia ze
strony najbliższego środowiska mogą wywołać podejrzliwość, która z kolei
może przerodzić się w strach i chęć utrzymywania bezpiecznego dystansu
w stosunkach albo też piętrzenia sztucznych barier w obliczu wyobrazonego
niebezpieczeństwa. Problematyka etniczności, rozumiana przede wszystkim
jako ruch etniczny i działalność społeczna³², nabywa szczególnej aktualności
w dobie coraz częstszych konfliktów na jej tle, szybszego obiegu informacji,
wielkich fal migracyjnych, zwiększenia ruchu turystycznego, silnych powią-
zań i zależności gospodarczych między państwami i regionami, a także przy-
swajania tradycji powstałych w obcych kręgach kulturowych³³. Badania nad
tożsamością etniczną mieszkańców współczesnego pogranicza polsko-ukraiń-
skiego pozwolą na lepsze zrozumienie ludzi, którzy tutaj mieszkają, ich po-
staw, stereotypów, uprzedzeń i genezy tych zjawisk.

³⁰ N. Jakowenko, Liknep dla profesora, Dzerkało Tyżnia 8 (736), 7-13 marca 2009 r.

³¹ Zob. R. Kiś, Jak zupynyty rozukrajiniuwannia Ukrajiny?, Lwiv 2012.

³² G. Babiński, Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość, Kraków 1997, s. 31.

³³ A. Posern-Zieliński, Etniczność. Kategorie. Procesy etniczne, Poznań 2005, s. 8-9.

Jedną z cech charakterystycznych pogranicza polsko-ukraińskiego polega na tym, że na ewolucję tożsamości etnicznej miejscowej ludności wpływ miały nie tylko częste zmiany państw i idących za tym ustrojów społeczno-politycznych, ale również przemieszczanie się granic państwowych, które pociągało za sobą przymusowe przesiedlenia lub dobrowolną migrację, związaną z sytuacją społeczno-polityczną³⁴. Przynależność dwóch różnych wspólnot etnicznych do jednego organizmu państwowego powodowała niekiedy, że pewne wartości czy postawy światopoglądowe stawały się bliskie obu grupom. W takiej sytuacji na poziomie wspólnot lokalnych w sposób naturalny wytwarzał się dobrosąsiedzki i dosyć tolerancyjny klimat w stosunkach międzyetnicznych, który sprzyjał lepszemu funkcjonowaniu samej wspólnoty. Trzeba przy tym pamiętać, że w podobnych sytuacjach „jedna z kultur zawsze zajmuje pozycję dominującą”³⁵. Każdy przypadek należy rozpatrywać jednak osobno, biorąc pod uwagę konkretny moment historyczny, ponieważ grupy etniczne na dominującej pozycji mogą się zmieniać.

W najtrudniejszej – nie tylko materialnie, ale także psychologicznie – sytuacji znajdują się zazwyczaj mniejszości etniczne, których osiedla lokują się poza granicą ojczyzny etnicznej w środowisku obcym etnicznie, szczególnie wówczas, gdy państwo, w którym przebywają, ma odmienny paradygmat stosunków społeczno-politycznych. Analizując rezultaty swoich badań terenowych nad sytuacją Ukraińców w Polsce, w tym na północnym Podlasiu, profesor Roman Kyrzczewicz zaznacza na przykład, że „stali się oni ofiarami machinacji politycznych i działań, które postawiły ich w sytuacji wegetacji i konieczności obrony swojej tożsamości etnicznej”³⁶. Najbardziej podatne na stosunki międzypaństwowe są relacje etniczne po obu stronach granicy. W momencie utworzenia nowych granic państwowych i w procesie monoetniczności regionów przygranicznych konflikty na tle etnicznym są wysoce prawdopodobne i powinny być uwzględniane przez przywódców politycznych³⁷.

Upadek II Rzeczypospolitej był przełomowy dla ukraińsko-polskich stosunków międzyetnicznych w Galicji Wschodniej i na Wołyniu, czyli na tere-

³⁴ R. Czmelyk, Wpływ zmiany typu ukraińsko-polskiego pohranyczczia na transformację katechorii swij/inszyl/, *Narodoznawczy zoszyty* 2, 2012, s. 191.

³⁵ D. Demśkyj, Pohranyczczia jak peczwork. Refleksiji z Biłorusi, *Narodna tworczist' ta etnohrafijska* 2007/1, s. 82.

³⁶ R. Kyrzczewicz, Polowi notatki i materiały z etnokulturowych perechrest', *Narodoznawczy Zoszyty* 2, 2012, s. 227-228.

³⁷ J. Cependa, Ukraińsko-polski widnosyny 40-50 rokiw CHCH stolittia: etnopolitycznyj analiz, Kyjiw 2009, s. 61.

nach, przez które przechodziła nowa granica państwowa. Stała się ona katalizatorem złożonych procesów etnopolitycznych, które doprowadziły do utworzenia precyzyjnej (bodaj po raz pierwszy w ciągu całej tysiącletniej historii sąsiedztwa) granicy etnicznej. Według Frederika Bartha tworzenie granic etnicznych pozwala na wyodrębnienie z całości systemu tego, co własne i wewnętrzne, oraz powoduje wzrost pozytywnych odczuć w stosunku do uniwersum symbolicznego własnej kultury. Można powiedzieć, że etniczność istnieje w myślach (świadomości) członków grupy etnicznej i że to oni wyznaczają jej granice poprzez konstruowanie własnej tożsamości³⁸. Do pewnego stopnia twierdzenie to jest zgodne z teorią pogranicza (*frontier thesis*) Fredericka Jacksona Turnera mówiącej, że przesunięcia w jego obrębie niosą za sobą aktywizację „świadomości narodowej”³⁹.

Przeważająca większość przedstawicieli starszego pokolenia pozytywnie wspomina stosunki polsko-ukraińskie w lokalnych wspólnotach w okresie międzywojennym. Podobne wspomnienia wraz z poczuciem stabilności i wzajemnego szacunku w stosunkach międzyludzkich u progu wieloletnich katastrof do dzisiaj przekazywane są młodszemu pokoleniu w dość wyidealizowanym kształcie. Zaostrzenie konfliktów międzyetnicznych zazwyczaj kojarzone jest z początkiem II wojny światowej i łączone z pojawieniem się trzeciej strony – Niemców⁴⁰.

Początek II wojny światowej i nowe granice w Europie stały się detonatorem wybuchu świadomości narodowej Ukraińców na terenie zachodniej Ukrainy, którego celem było ucieleśnienie marzeń o niepodległej Ukrainie. Mieszkańcy wschodniej Ukrainy z przyczyn obiektywnych oraz z powodu nikłej świadomości powstania nowej granicy państwa nie brali udziału w tym procesie. Polsko-ukraiński konflikt na pograniczu był sprawą Polski oraz Ukraińców z zachodniej części Ukrainy, czyli niegdysiejszych obywateli Polski ukraińskiego pochodzenia. Tożsamość etniczna w tym czasie we wzajemnych stosunkach pojmowana była jako główny wyznacznik organizacji społecznej i źródło motywacji do działania⁴¹. Zmobilizowana etniczność, rozumiana

³⁸ L. Smyrski, Na początku był Kain – wizje ukraińskiej historii w kontekście teorii etniczności, [w:] Ł. Smyrski, M. Zowczak (red.), Podole i Wołyń. Szkice etnograficzne, Warszawa 2003, s. 317.

³⁹ F. Turner, Znaczenia frontyru w amerykańskiej historii, Ukrajina Moderna. Pohranyczczia – okrajiny – peryferiji 18, 2011, s. 41.

⁴⁰ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 622, s. 93; sprawa 664, s. 82-83.

⁴¹ S. Fenton, Etniczność, Warszawa 2007, s. 207.

jako pewien rodzaj stosunków społecznych i grupowa identyfikacja⁴², stała się ogromnym rezerwuarem działalności nacjonalistycznej obydwu narodów.

Wiadomo, że głównymi kryteriami określania tożsamości etnicznej, które odróżniają jedną grupę od innej, są język, specyfika kulturowa oraz religia. To one mają zaświadczać o wspólnocie pochodzenia i ułatwiać wyznaczanie terytorium zamieszkiwanego przez daną grupę. Tymczasem antropolodzy mogą wskazać wiele przykładów sytuacji, w których mechaniczne stosowanie tych kryteriów (czy też ich wybiórcze traktowanie) może spowodować pojawienie się wielu mylnych i stereotypowych konotacji, takich jak „Polak-katolik” czy „Ukrainiec-prawosławny”. Wymienione kryteria mogą też stać się przyczyną chęci poszerzania swojego terytorium etnicznego w oparciu o język, religię, a nawet występowanie pewnych elementów (sakralnych lub ludowych) w architekturze danego obszaru. Z takim instrumentalnym traktowaniem tych ważnych kryteriów mamy obecnie do czynienia w dobie ekspansji „ruskiego miru” i interwencji zbrojnych. W podobnych sytuacjach pozornie obiektywne kryteria należy wykorzystywać jedynie jako pomocnicze, natomiast decydująca musi być deklaracja samych ludzi, ich wola przynależności do pewnej grupy, najlepiej, gdy jest ona dodatkowo potwierdzona przez samą grupę⁴³.

Tożsamość etniczną mieszkańca pogranicza warto więc rozpatrywać przez pryzmat jego świadomości przynależenia do pewnej grupy etnicznej, utożsamiania się z przedstawicielami swojego etnosu. W badaniach mniejszości etnicznych po obydwu stronach granicy, kierując się subiektywno-strukturalnym aspektem tożsamości etnicznej, konieczne jest również uwzględnienie charakterystycznych dla niego kryteriów, takich jak emocjonalny związek z ojczyzną oraz świadomość odróżniania się od innych⁴⁴.

Specyfika danego pogranicza polega na tym, że na tym terytorium mieszkała dość duża liczba rodzin mieszanych, które posługiwały się w domu dwoma językami, wyznawały dwie religie. W sferze życia codziennego niemal nie istniały między nimi różnice etniczne. Starsze pokolenie niezależnie od obywatelstwa i przynależności etnicznej właściwie jednogłośnie stwierdza, że do II wojny światowej we wsiach w zasadzie nie istniały różnice narodowościowe, dlatego mieszane związki były stałym zjawiskiem, podobnie jak cho-

⁴² G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997, s. 28-30.

⁴³ A. Posern-Zieliński, *Etniczność*, s. 82-83.

⁴⁴ H. Krasowska, *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, Warszawa 2012, s. 249.

dzenie zarówno do cerkwi, jak i do kościoła w zależności od przypadającego święta⁴⁵. Fakty wspólnego świętowania przez katolickich Polaków i prawosławnych Ukraińców Wigilii oraz Bożego Narodzenia odnotowywano na całym polsko-ukraińskim pograniczu po obydwu stronach granicy⁴⁶.

Zdecydowanie rzadziej spotyka się wspomnienia o sytuacjach konfliktowych, takich jak na przykład bójka między ukraińskimi i polskimi młodzieńcami podczas wesela we wsi Ustjanowa koło Ustrzyk Dolnych (Polska), która stała się z kolei przyczyną odwetu Polaków na Ukraińcach w czasie Wielkanocy⁴⁷. Geneza konfliktu pozostaje niewyjaśniona. Opisując stosunki międzyetniczne, jedna ze starszych respondentek wspomina, że żydowskie dziewczynki przychodziły do niej się bawić, przy czym z polskimi miała mniej kontaktu, gdyż panowała między nimi wzajemna niechęć⁴⁸. Ktoś inny opowiada o tym, że pewien Polak nie chciał wydać swojej córki za Ukraińca, ponieważ nie lubił Ukraińców⁴⁹.

W ciągu wieloletnich badań terenowych prowadzonych na pograniczu polsko-ukraińskim nie odnotowano przypadków rozwiązań siłowych konfliktów etnicznych na tle politycznym we wspólnotach wiejskich w okresie międzywojennym. Niektórzy respondenci wspominają, że Ukraińcy bali się śpiewać „Szczę ne wmerła Ukrajina” podczas zebrań w budynkach lokalnej „Proswity”, która funkcjonowała jednak legalnie, a wszelkie uroczystości przez nią organizowane odbywały się wyłącznie w języku ukraińskim⁵⁰. Można spotkać się również ze wspomnieniami o nieporozumieniach, które choć miały charakter ekonomiczny, to jednak łączyły się z podziałami etnicznymi. Starsza mieszkanka wsi Sanki z rejonu turkowskiego opowiadała m.in. o groźbach ze strony żydowskich kramarzy w stosunku do jej ojca, który postanowił zająć się handlem⁵¹.

Indywidualna pamięć respondentów nie odnotowuje zatem siłowych rozwiązań nieporozumień na tle etnicznym lub też nie zachowuje ich jako ważnego wspomnienia i nie odwołuje się do nich w odróżnieniu od bardziej jaskrawych i bolesnych obrazów z lat 40. XX wieku. Być może jest to efekt zacierania się i nakładania bliższych czasowo wrażeń, które dodatkowo wciąż

⁴⁵ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 622, s. 2-3.

⁴⁶ A. Dudek, Obrzędy i zwyczaje doroczne gminy Wola Uhruska, [w:] F. Czyżewski (red.), Gmina Wola Uhruska na tle Euroregionu Bug. Język i kultura, Wola Uhruska 2003, s. 140-141.

⁴⁷ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 621, s. 153-154.

⁴⁸ Ibidem, s. 155.

⁴⁹ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 584, s. 36.

⁵⁰ Ibidem, s. 44-45.

⁵¹ Ibidem, s. 36.

modyfikowały się i kodyfikowały na nowo pod wpływem informacji płynącej ze strony propagandy państwowej, podręczników do nauki historii czy artykułów prasowych.

Ważnym momentem we wspomnieniach o konflikcie polsko-ukraińskim na tle etnicznym jest chęć podkreślenia, że krzywdę wyrządzali obcy ludzie, a winą za zmącenie spokoju obarcza się przyjezdnych, w tym ze Lwowa⁵². Z podobną sytuacją mamy do czynienia w rozmowie z respondentem ze wsi Borowe w rejonie lubomelskim obwodu wołyńskiego na temat wzajemnych podpałek polskich i ukraińskich wsi w sierpniu 1943 roku. Na pytanie, czy miejscowi Ukraińcy chodzili palić polską wieś Ostrówki, odpowiada on jednoznacznie, że Ostrówki spalili banderowcy, a mieszkańcy wsi nie brali w tym udziału. Po tym zajściu pozostali przy życiu Polacy palili wraz z wojskiem polskim ukraińskie wsie: Perekurkę, Sokił i Połapy. W dalszej rozmowie respondent zaczyna powątpiewać, czy rzeczywiście byli to banderowcy, czy może przebrana partyzantka komunistyczna⁵³.

Niemal wszystkie rozmowy z etnicznymi Polakami potwierdzają, że banderowcy przeważnie kojarzą się z Ukraińcami, natomiast Ukraińcy z banderowcami. Takim uproszczeniem posługuje się zresztą także ludność ukraińska, twierdząc, że prawdziwymi banderowcami byli tylko Ukraińcy, i to ci lepsi z nich⁵⁴. Mamy tutaj do czynienia ze zjawiskiem utożsamiania przynależności politycznej lub wojskowej z etniczną, jak również z przeniesieniem cech pewnej kategorii na inną, bardziej uniwersalną. W tym miejscu chcę zaznaczyć, że nie jest moim celem ustanawianie prawdy historycznej, czym zajmują się historycy obydwu krajów, a jedynie zbadanie i pokazanie, w jaki sposób osobne karty wspólnej historii odzwierciedlają się w pamięci i wpływają na świadomość współczesnych mieszkańców pogranicza, kształtując przy tym ich tożsamość etniczną⁵⁵.

Podobne stereotypowe ujęcia, które pojawiają się jako konsekwencja uproszczonego traktowania przyczyn, następstw i roli procesów asymilacyjnych w powstałych po wojnie państwach obozu socjalistycznego, można spotkać również w wygłaszanych kategoriycznych sądach na temat przynależności jednostki czy grupy według kryterium języka i religii. Zazwyczaj są one usprawiedliwione, ponieważ w przeważającej większości wypadków greko

⁵² Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 622, s. 93.

⁵³ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 664, s. 327-333.

⁵⁴ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 584, s. 77.

⁵⁵ R. Czmełyk, L. Mróz, Pamięć pzeddzielona rzeką, [w:] M. Zowczak (red.), Na pograniczu „nowej Europy”. Polsko-ukraińskie sąsiedztwo, Warszawa 2010, s. 65-96.

-katolicy lub prawosławni byli pochodzenia ukraińskiego, a rzymscy katolicy – polskiego. Zdarzały się jednak odstępstwa od tej reguły. Znany jest na przykład przypadek, kiedy jeden ze starszych mieszkańców wsi Ustjanowa w powiecie Ustrzyki Dolne uczęszcza w każdą niedzielę do kościoła rzymskokatolickiego, przy czym deklaruje przynależność do ukraińskiej grupy etnicznej oraz obywatelstwo polskie. W domu rozmawia z żoną zarówno po polsku, jak i po ukraińsku. Członkowie wspólnoty greckokatolickiej odnoszą się do niego z wyrzutem, ponieważ wybór kościoła kosztem cerkwi podyktowany jest bliższym położeniem tego pierwszego. W danym przypadku obserwujemy zupełny brak nacisku ze strony środowiska lub administracji państwowej w celu zadeklarowania przynależności do wspólnoty rzymsko-katolickiej. Przejście na wyznanie rzymskokatolickie nie spowodowało jednocześnie zrzeczenia się ukraińskości. Tak samo przed wojną, według słów innego starszego mieszkańca tej samej wsi, nieliczni miejscowi Polacy uczęszczali zazwyczaj do cerkwi ze względu na jej bliskość i brak regularnego połączenia komunikacyjnego z Ustrzykami Dolnymi⁵⁶. Jedynie z okazji szczególnie ważnych świąt Polacy wybierali się do najbliższego miasteczka, by odwiedzić kościół.

Profesor Uniwersytetu Wiedeńskiego Andreas Kappeler twierdzi, że:

(...) ludność regionów przygranicznych bywała często polietniczna i multikulturowa. *Border people* posługiwali się często kilkoma językami, mieli złożone i niestałe tożsamości, a ich kultury można by określić jako hybrydyczne i wzajemnie zależne⁵⁷.

Za ilustrację do powyższego stwierdzenia mogą posłużyć zeznania mieszkańca wsi Wysocko Wyżne w rejonie turczańskim obwodu lwowskiego, którego ojciec był Polakiem, natomiast matka – Ukrainką. Na pytanie o narodowość odpowiada niejednoznacznie, że trudno mu się określić, ponieważ urodził się na Ukrainie, ale odczuwa jednocześnie związek z polskością⁵⁸. Na kolejne pytanie o samoidentyfikację jego dzieci ponownie pada wymijająca odpowiedź, że „obecnie ludzi ciągnie tam, gdzie wygodniej żyć”⁵⁹. Jaskrawym przykładem są także rozważania mieszkanki wsi Mszaniec w rejonie starsamborskim obwodu lwowskiego na temat etnicznego pochodzenia Jezusa Chrystusa w kontekście różnic religijnych na pograniczu. Starsza kobieta

⁵⁶ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 622, s. 250.

⁵⁷ A. Kappeler, „Powerch kordonu”: koncepcja przykordonnia jak obiekt dosлідження, *Ukrajina Moderna. Pohranyczczia – okrajiny – peryferiji* 18, 2011, s. 53.

⁵⁸ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 584, s. 80.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 89.

uważa, że Chrystus jest zarówno „polski, jak i ukraiński, bo raz się narodził i raz umarł. Dlatego trudno powiedzieć, cóż bardziej święte – ukraińskie czy polskie”⁶⁰. Kobieta oraz jej dorosłe dzieci, które mieszkają obecnie w miasteczku Turka w obwodzie lwowskim, ważne święta religijne obchodzą zarówno w cerkwi, jak i w kościele. W jej wspomnieniach z dzieciństwa spędzonego we wsi Ustjanowa pojawia się obraz wspólnie bawiących się ukraińskich, polskich i żydowskich dzieci, które bez barier komunikują się ze sobą, są dwujęzyczne i płynnie posługują się tak językiem ukraińskim, jak i polskim. W takich wypadkach mamy do czynienia z sytuacją, kiedy język potoczny nie może zostać uznany za cechę różnicującą⁶¹.

Polityka narodowościowa Polski międzywojennej oraz wprowadzona przemocą przez radziecki system totalitarny homogenizacja etniczna pogranicza polsko-ukraińskiego w momencie wprowadzenia i po wprowadzeniu granicy państwowej zmuszały ludzi znajdujących się w sytuacji *in-between* do tego, by określali się ostatecznie w stosunku do narodowości i języka, co z kolei powodowało wzrost napięcia między różnymi grupami etnicznymi⁶². Niekiedy ludzie zmieniali swoją przynależność etniczną, przystosowując się do sytuacji politycznej, ekonomicznej lub też wojennej. Niektórzy Ukraińcy w okresie międzywojennym uzyskiwali status szlachty zagrodowej, który po wojnie dawał im prawo wyjazdu do Polski⁶³. Bardzo często robiono to ze strachu przed wysyłkami w głąb ZSRR lub perspektywą pracy w warunkach, jakie stwarzały kółchozy. Wskutek homogenizacji etnicznej pogranicza polsko-radzieckiego młode pokolenia po obydwu stronach stały się niemal wyłącznie jednojęzyczne i przestały rozumieć język sąsiada. Wraz ze zmianą statusu granicy na polsko-ukraińską zmieniło się również podejście do osób żyjących z pod drugiej stronie, w tym stosunek do ich języka, kultury życia codziennego oraz innych elementów ich identyfikacji etnicznej. Zwiększona aktywność w kontaktach międzyludzkich spowodowała, że mieszkańcy pogranicza ponownie stali się dwujęzyczni⁶⁴.

W innej miejscowości przygranicznej (wieś Wola Uhruska w powiecie włodawskim w województwie lubelskim) pewna starsza pani jednoznacznie deklarowała swoje wyznanie prawosławne, rozmawiając z nami zarówno po

⁶⁰ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 621, s. 168-169.

⁶¹ R. Grigorjewa, G. Kaspierowicz, *Idiencznost' i diemograficzeskaja charakteristika nasiełenija*, [w:] R. Grigorjewa, M. Martynowa (red.), *Bielorusko-russkoje poganiczje. Etnologiczeskoje issledowanije*, Moskwa 2005, s. 72.

⁶² A. Kappeler, „Powerch kordonu”, s. 53.

⁶³ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 584, s. 77.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 53.

polsku, jak i po ukraińsku, przy czym nie używała określenia „język ukraiński”, lecz zamiennie „swój” lub „tutejszy”⁶⁵. Jednoznacznie określa siebie mianem Polki, zarówno w znaczeniu politycznym (obywatelskim), jak i etnicznym⁶⁶. Za najważniejsze źródło dla określenia swojej przynależności politycznej i etnicznej (respondentka nie czyni różnicy między tymi pojęciami) rozmówczynie uważa świadectwo urodzenia z okresu międzywojennego, w którym napisano, że ma polskie obywatelstwo i należy do kościoła prawosławnego⁶⁷. W ten sposób poczucie związku z danym państwem stawało się decydującym czynnikiem przy określaniu swojej przynależności etnicznej. Na pytanie o narodowość rodziców respondentka odpowiedziała, że nie wie, za kogo się oni uważali. Jednak na pytanie „Czy mama była Polką?” symptomatyczna była pierwsza reakcja rozmówczynie: „Nie, ona była prawosławna” i następujące po niej uściślenie „To znaczy, że była Polką wyznania prawosławnego”. Na kolejne pytanie: „Czy tata uważał siebie za Ukraińca?” odpowiedź była również przecząca „Nie, raczej za Polaka wyznania prawosławnego”⁶⁸.

Ciekawym przykładem braku adekwatności w stosunku do stereotypu, według którego Ukraińcy powinni chodzić do cerkwi, a Polacy do kościoła, była wypowiedź Ukraińca urodzonego w byłym województwie elbląskim w rodzinie przesiedlonych w ramach akcji „Wisła”. Mężczyzna w średnim wieku opowiadał, że podstawowym językiem, którym rozmawiano w jego domu, był język ukraiński i od zawsze uważał siebie za Ukraińca, ale do 22. roku życia uczęszczał do parafii rzymskokatolickiej. Co więcej, brał w jej życiu aktywny udział m.in. poprzez posługę do mszy świętej⁶⁹. Wraz z żoną Ukrainką i rodzicami przeprowadzili się do wsi Żłobek w powiecie Ustrzyki Dolne, z której ci rodzice zostali wysiedleni. Mieszkają tam do dzisiaj z czworgiem dzieci. Starsze rodzeństwo lepiej posługuje się językiem ukraińskim, a w domu częściej mówiono w tym języku, chociaż w tamtych czasach trzeba było ukrywać swoją tożsamość etniczną. Obecnie młodsze dzieci częściej rozmawiają po polsku, ponieważ – jak wyjaśnia ich mama – częściej przebywają wśród polskich rówieśników, a w miejscowej szkole nie ma wystarczającego naboru na dodatkowe lekcje języka ukraińskiego⁷⁰.

⁶⁵ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 664, s. 89.

⁶⁶ Ibidem, s. 70.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, s. 69-70.

⁶⁹ Archiwum Instytutu Ludoznawstwa NANU, zbiór 1, opis 2, sprawa 622, s. 150.

⁷⁰ Ibidem, s. 157-158.

Mamy tutaj do czynienia z aktywizacją świadomości etnicznej w warunkach dyskryminacji oraz z traktowaniem języka ojczystego jako instrumentu ochrony własnej tożsamości w obcojęzycznym środowisku końca lat 80. i 90. XX wieku. W tamtym czasie pierwszorzędne znaczenie miało również wspieranie we wszelki możliwy sposób procesu odrodzenia narodowo-kulturalnego Ukraińców w RP. Obecny spadek aktywności w tym zakresie uwarunkowany jest zarówno zmianą priorytetów w sferze osobistej i społecznej poszczególnych osób z ukierunkowaniem na podwyższanie standardów życia, jak i z pewnym rozczarowaniem spowodowanym nieziszczonymi nadziejami na aktywniejsze wsparcie ze strony etnicznej ojczyzny.

Jak już wspomniano, przynależność wyznaniowa zawsze była ważnym identyfikatorem etniczności na pograniczu. Przeważająca większość Polaków po obydwu stronach granicy określa siebie jako wiernych kościoła rzymsko-katolickiego. Nieco bardziej złożona sytuacja rysuje się w przypadku Ukraińców, gdyż na terytorium Polski należą oni zarówno do prawosławnych, grekokatolickich, jak i rzymskokatolickich parafii. Na Ukrainie większość Ukraińców należy do cerkwi grekokatolickiej, jednej z trzech cerkwi prawosławnych (UPC KP, UAPC, UPC MP) lub rzadziej do kościoła rzymskokatolickiego czy zborów protestanckich. Niektórzy Ukraińcy (szczególnie z obwodu lwowskiego) uważają, że już samą przynależność do cerkwi prawosławnej patriarchatu moskiewskiego można uznać za wystarczający dowód na brak świadomości narodowej, podczas gdy cerkiew grekokatolicka utożsamiana jest praktycznie z instytucją narodową. Przyczyn takiego stereotypu jest wiele.

Specyfika sytuacji między innymi polega na tym, że na przykład należący zazwyczaj do patriarchatu moskiewskiego mieszkańcy i duchowni z obwodu wołyńskiego i niektórych wsi z obwodu lwowskiego bezwzględnie uważają się za Ukraińców. We wsi Grąziowa w rejonie starosamborskim obwodu lwowskiego cerkiew zbudowano w 1785 roku i konsekrowano jako grekokatolicką. Na jej podwórzu w 1898 roku ustanowiono krzyż trzeźwości, a później usypano grób żołnierzy UPA. Czterdziestoletni sekretarz rady wiejskiej opowiada, że po legalizacji kościoła grekokatolickiego miejscowy paroch odmówił wyjścia z patriarchatu moskiewskiego i oświadczył, że gotowy jest opuścić wspólnotę, jeśli ludzie nie zaakceptują jego decyzji. Ponieważ paroch cieszył się uznaniem wśród miejscowych mieszkańców, wspólnota parafialna postanowiła pozostać pod jurysdykcją Moskwy. Inny mieszkaniec tej samej wsi wyraził przekonanie, że prawosławie jest prawdziwie ukraińskim wyznaniem. Na potwierdzenie tych słów przywołuje opowieść swojego ojca o tym,

jak przed wojną dwoje młodzieńców zaśpiewało w cerkwi ukraińską pieśń patriotyczną, być może była to „Szczę ne wmerła”, i trafiło za to do Berezy Kartuskiej, ponieważ duchowny greckokatolicki wydał ich polskiej policji. Nie udało się ustalić, czy wydarzenie to rzeczywiście miało miejsce i czy jego interpretacja nie jest przypadkiem efektem antagonizmu między katolikami i prawosławnymi, który był charakterystyczny dla tego regionu na początku lat 90. XX wieku. Bezsporny pozostaje fakt, że historia ta funkcjonuje w pamięci miejscowej elity i przekazywana jest jako ważny element samoświadomości etnicznej i religijnej, jaki wyrażał się w przeciwstawianiu prawosławnych Ukraińców greckokatolickim Polakom. We wsi Pidbuż w rejonie drohobyckim obwodu lwowskiego można było usłyszeć od prawosławnych Ukraińców rozpowszechnioną wśród nich wersję pochodzenia słowa „katoлик” od słów „kat”, „katować”. Ten przykład unaocznia całą złożoność procesu formowania świadomości lokalnej i narodowej.

Od samoidentyfikacji nie mniej ważne jest to, jak jednostka czy wspólnota odbierane są przez inne grupy etniczne. Zdecydowana większość współczesnych mieszkańców pogranicza nazywa siebie „Ukraińcami”, chociaż do II wojny światowej Polacy i Żydzi nazywali ich „Rusinami”. Obecnie jedynie przedstawiciele starszego pokolenia Polaków i Ukraińców pamiętają ten termin, choć i ci nie używają go aktywnie i przywołują jedynie ze wspomnień. Starsi Polacy wspominający okres międzywojenny używają terminu „Rusini” w stosunku do Ukraińców, natomiast współczesnych mieszkańców zza wschodniej granicy określają mianem „Ruski”. Młodsze pokolenie Polaków jednoznacznie wybiera termin „Ukraińcy”, podobnie zresztą jak Polacy mieszkający na Ukrainie. Ukraińcy natomiast, niezależnie od tego, po której stronie granicy mieszkają, stosują etnonim „Polacy” w stosunku do swoich sąsiadów.

Przytoczone przykłady nie pretendują oczywiście do tego, aby uważać je za reprezentatywne w stosunku do tendencji i dynamiki procesów zachodzących na pograniczu. Podział etniczny rzeczywiście opiera się głównie na różnicach językowych i wyznaniowych. Jednak w ostatnim czasie po polskiej stronie pogranicza można zaobserwować znaczące procesy asymilacyjne w środowisku ukraińskim. Młode pokolenie nie przejawia zainteresowania braniem udziału w transmisji tradycyjnej kultury, uważając, że „obecnie nie ma w tym celu ani potrzeby, ani możliwości”⁷¹. Przyczyn takiego stanu rzeczy można wymienić wiele, poczynając od postępu technicznego i zmiany w po-

⁷¹ R. Kyrzczew, *Polowinotatky*, s. 229.

strzeganiu przez młodych ludzi współczesnego świata, na konsekwencjach presji asymilacji ze strony państwa i narodu tytularnego skończywszy.

Niemal przeciwstawne zjawiska obserwujemy po ukraińskiej stronie w polskim środowisku, które mają z kolei wpływ także na ukraińskich mieszkańców pogranicza. Polityka Polski w kwestii Karty Polaka oraz podpisanie umowy o małym ruchu granicznym skłaniają pewną część mieszkańców terytorium przygranicznego do poszukiwań polskich korzeni i nauki języka polskiego. Można podejrzewać, że część z tych ludzi przed II wojną światową identyfikowała siebie jako Polaków, natomiast w dobie ZSRR, a potem niepodległej Ukrainy, bezpieczniejsze i bardziej komfortowe było dla nich niewyróżnianie się spośród etnicznej większości lokalnej wspólnoty. Łatwo było tego dokonać właśnie na pograniczu, gdzie przed wojną współistniały różne kultury i często spotykano się ze ślubami mieszаныmi. Karta Polaka może skłaniać takich ludzi, by przypominali sobie o swoim polskim pochodzeniu. Mogą mieć podwójną tożsamość i po okresie funkcjonowania jako Ukraińiec postanowić, że obecnie bardziej korzystna jest dla nich tożsamość polska. Nie można wykluczyć, że również etniczni Ukraińcy szukają różnych dróg, by otrzymać Kartę Polaka. Jej posiadaczom łatwiej znaleźć pracę w kraju o wyższym statusie ekonomicznym; młodzi ludzie mają możliwość bezpłatnego kształcenia i perspektywę późniejszego zatrudnienia w różnych krajach Europy.

Możemy więc założyć, że w danym przypadku mamy do czynienia z okazjonalną tożsamością etniczną, która w pewnym sensie jest zarówno koniunkturalna, jak i kontekstowa. Takie zjawisko spotyka się dość często w wielu krajach, przy czym nie oznacza ono automatycznej utraty albo zmiany tożsamości kulturowej. Nawet wyjazd do Polski nie musi oznaczać polonizacji. Bardzo często można zaobserwować sytuację, w której nowe środowisko (w tym wypadku polskie) nie przyjmuje „neofitów”, przez co skłaniają się oni do poszukiwania kontaktu z ludźmi o podobnym statusie. To z kolei powoduje pozostanie w kręgu kultury, z którego pragnęli się wydostać. Natomiast co do państwowego wpływu na formowanie etniczności mieszkańców pogranicza, obserwujemy tutaj bezpośrednią zależność stanu etnicznej aktywności na peryferiach, do których zawsze odnoszono tereny pograniczne⁷², od wsparcia metropolii (centrum) i ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej w konkretnym państwie.

⁷² T. Zaryćkyj, Paradyhma prykordonna i centro-peryferijni pidchody, *Ukrajina Moderna. Pohranyczczia – okrajiny – peryferiji* 18, 2011, s. 80.

Analiza wpływu polsko-ukraińskiej granicy państwowej na tożsamość etniczną mieszkańców pogranicza pokazuje, że specyficznego charakteru i treści procesy te nabyły po II wojnie światowej oraz obecnie. Zaprogramowana przez reżim komunistyczny sztuczna etniczna homogenizacja terenów przygranicznych doprowadziła do wzajemnej izolacji dwóch sąsiednich narodów, co można było obserwować aż do rozpadu obozu socjalistycznego. W ten sposób – z jednej strony – naruszono istotę pogranicza etnicznego, jego wielonarodowość i polikulturowość, które zazwyczaj bazują na zasadach tolerancji i pokojowej koegzystencji. Z drugiej strony współcześnie istniejąca monoetniczność mieszkańców po obydwu stronach granicy pozbawiła potencjalnych rewizjonistów szansy na weryfikację granic państwowych, łącznie z wykorzystywaniem argumentów o „obronie rodaków”, czy przyłączania „odwiecznych terenów” do macierzy. To właśnie na pograniczu najbardziej intensywnie rozwijają się obecnie społeczno-polityczne, kulturowe i międzyludzkie kontakty, co sprzyja nie tylko dialogowi pomiędzy państwami, ale także procesowi europejskiej integracji Ukrainy.

Rozdział 5

KULTURA POLITYCZNA I UDZIAŁ OBCOKRAJOWCÓW W RZĄDACH NA UKRAINIE W LATACH 2014-2016

Kształtowanie się określonego typu kultury politycznej uwarunkowane jest przez całokształt stosunków społeczno-politycznych i gospodarczych, specyfikę rozwoju historycznego, procesy państwowotwórcze, narodotwórcze i religijne, a także przez wiele innych czynników. Na kształt kultury politycznej współczesnej Ukrainy wpływała wielowiekowa bezpaństwowość oraz przynależność w przeszłości jej obecnych terytoriów do składu różnych organizmów państwowych. Niewątpliwie najbardziej odczuwalny wpływ na ukraińską współczesność ma doświadczenie rządów komunistycznych, dlatego też ukraińska kultura polityczna często określana jest jako postkomunistyczna lub postkolonialna¹. Politolodzy są raczej zgodni, że poprzedni system spowodował obecność we współczesnej ukraińskiej kulturze politycznej takich cech, jak nietolerancja i wrogość w stosunku do przeciwników politycznych, brak komunikacji między regionami, dominacja wartości paternalistycznych i kolektywistycznych, błędne pojmowanie idei indywidualizmu i pragmatyzmu².

Pewne nowe cechy kultury politycznej u obywateli Ukrainy zaczęły się pojawiać w ciągu ćwierćwiecza od momentu uzyskania niepodległości. W pierwszej kolejności należy wymienić skłonność do biernej postawy życiowej i unikanie aktywności. Wielu Ukraińców postrzega rodzimą kulturę polityczną jako zdominowaną przez myślenie życzeniowe i stanowiącą przykład skrajnego odrealnienia. Wysoki poziom oczekiwań i roszczeń spowodowany był euforią po ogłoszeniu niepodległości przez Ukrainę i demontażu

¹ L. Nahorna, *Polityczna kultura ukraińskiego narodu: historyczna retrospektywa i obecni realiji*, Kyjiw 1998, s. 53.

² J.M. Rozenfeld, Ł.M. Herasina, N.P. Osypowa, M.I. Panow, O.M. Sachań, O.W. Stawycyka, *Politolohija: pidrucnyk*, Charkiw 2001, s. 167.

starego systemu. Najbardziej negatywny wpływ na kondycję kultury politycznej miały błędy i porażki okresu transformacji. Spadek poziomu życia ludności, szczególnie na początku XXI wieku, zwiększenie wpływów oligarchów na życie polityczne i gospodarcze w kraju oraz totalna korupcja ostatecznie zaostrzyły sytuację kryzysową na Ukrainie³.

W konsekwencji spora część społeczeństwa krytycznie odnosi się nie tylko do obecnego systemu partyjnego i struktur rządzących, ale także do ruchów oddolnych. Wciąż poszukiwani są „winni” oraz zewnętrzni i wewnętrzni „wrogowie”, których można uczynić odpowiedzialnymi za zły stan ukraińskiej polityki. Powoduje to narastającą polaryzację społeczeństwa, która przyczyniła się do dwóch Majdanów, ucieczki prezydenta Wiktora Janukowycza i jego współpracowników z kraju, separatyzmu na Donbasie i Krymie, agresji ze strony Federacji Rosyjskiej itd. Ukraina w tym ważnym momencie swojej historii okazała się podzielona, nie stanowi jednolitej wspólnoty politycznej, a rządzący nią reprezentują różne wizje polityki zewnętrznej. Elity rządzące, zajęte umacnianiem swoich wpływów i dochodów i walką o reelekcję, przez długi okres ignorowały niebezpieczne symptomy.

Uważa się, że szczególnymi cechami kultury politycznej współczesnej Ukrainy są zideologizowanie myślenia, niski poziom kompetencji w zarządzaniu sprawami społeczeństwa i państwa, nihilizm prawny, mała liczba inicjatyw obywatelskich i poddaństwo wobec każdego ośrodka realnej władzy⁴.

Ukraina potrzebuje radykalnej zmiany i przejścia z postkomunistycznej kultury politycznej na narodową, suwerenną i demokratyczną, zarówno w treści, jak i w atmosferze. Ducha kultury politycznej pokazuje to, jak zachowują się ważni politycy na korytarzach. Określić go można mianem bizantynizmu. Ma on głębokie korzenie historyczno-religijne w Europie Wschodniej. Przejawami bizantynizmu jest nie tylko patrymonializm na wszystkich szczeblach ukraińskiej władzy, „cezarocentryzm”, podstępność, dwulicowość, ale i takie zewnętrzne elementy, jak na przykład umiłowanie luksusu, wpadanie sobie objęcia przez mężczyzn.

W kształtowaniu nowoczesnej kultury politycznej ważne jest wykorzystanie doświadczenia z zagranicy, szczególnie w kwestiach osiągania kompromisów społecznych, konsensusu politycznego, rozstrzygnięcia różnego rodzaju konfliktów, przebiegu procesu wyborczego, funkcjonowania opozycji, instytucji państwowych i sektora NGO. Rozumiana w ten sposób idea społeczeń-

³ F. Rudycz, *Politołohija: Pidručnyk*, wyd. 3 uzup. i popr., Kyjiw 2009, s. 194.

⁴ *Ibidem*, s. 196.

stwa obywatelskiego już dawno zakorzeniła się w krajach zachodnioeuropejskich, natomiast na Ukrainie dopiero zaczyna być realizowana w praktyce⁵.

Aktualnie obserwowany jest na Ukrainie ostry deficyt kreatywnych zasobów kadrowych, działających z korzyścią dla interesów państwowych i społecznych. Szczególnie ważna staje się kwestia kultury politycznej młodego pokolenia, a wraz z tym kwestia wykorzystania jego potencjału we wszystkich sferach budowania nowego państwa.

Niepośledni wpływ na pojawienie się jakościowo nowych cech w ukraińskiej kulturze politycznej może mieć także udział w zarządzaniu państwem od 2014 roku zagranicznych specjalistów, mających doświadczenie w reformowaniu ustrojów swoich rodzimych państwach.

W historii znane są częste przypadki wykorzystywania doświadczenia obcych specjalistów i ekspertów w celu przeprowadzenia reform. Warto wspomnieć chociażby Piotra I, który na początku XVIII wieku przyjął na służbę państwową niemało osób z państw Europy Zachodniej oraz wybitnych absolwentów Akademii Kijowsko-Mohylańskiej – Stefana Jaworskiego i Teofana Prokopowicza. Także generał Pinochet z Chile wykorzystał wiedzę amerykańskich liberalnych ekonomistów (z grupy Chicago Boys), by odbudować kraj zrujnowany po socjalistycznych eksperymentach jego poprzedników. Wymienione przypadki zakończyły się pomyślnie, chociaż można przytoczyć przykłady z odwrotnym rezultatem.

Na początku lat 90. ubiegłego stulecia również na Ukrainie próbowano korzystać z rad cudzoziemców, takich jak na przykład Bohdan Hawryłyszyn. Jednak byli oni jedynie podejmowani w gabinetach wysokich urzędników, którzy doceniali ich życiowe zasługi i dziękowali za gotowość niesienia pomocy, a nikt na poważnie nie zamierzał traktować ich rad.

Dla otoczenia prezydenta Leonida Krawczuka, a później Leonida Kuczmy idee wolnego rynku były mało zrozumiałe i w zasadzie niepotrzebne. W tym okresie ważne było jedynie przejmowanie w prywatne ręce własności państwowej i umacnianie w ten sposób swoich wpływów politycznych. Odbył się proces „prywatyzacji państwa” przez grupy oligarchiczne. Nie było szczególnego zapotrzebowania na „usługi” reformatorów, ponieważ niepodległa Ukraina miała jeszcze do „przejedzenia” zapasy USRR – najbogatszej i najbardziej rozwiniętej republiki byłego Związku Radzieckiego.

⁵ W. Burdiak, N. Rotar, Polityczna kultura krajów Europy w kontekście integracyjnych procesów, Czerniwcze 2004, s. 112.

Bywały wypadki, że w charakterze doradców przyjeżdżali na Ukrainę „lewacy”, zwolennicy etatyzmu i merkantylizmu, których – może to i dobrze – rady nie były wprowadzane w życie. Doradcy ci proponowali swoje usługi także innym nowym krajom postradzieckim, ponieważ przejście od socjalizmu do kapitalizmu rynkowego rzeczywiście było dla wszystkich nowym wyzwaniem. Choć analogie można było obserwować na przykładzie wspomnianych Chile z lat 70., postfrankistowskiej Hiszpanii czy Grecji po upadku dyktatury tzw. czarnych pułkowników, to we wschodniej Europie doświadczenie to nie było specjalnie analizowane nawet na poziomie teoretycznym.

Dzisiaj jesteśmy świadkami nowego rozdziału w historii udziału cudzoziemców w transformacji współczesnej Ukrainy, który jest szczególnym i niepodobnym do poprzedniego doświadczeniem dla kultury politycznej. Nie tylko ukraińskie społeczeństwo, ale i nasi liczni przychylni obserwatorzy sceny politycznej żywią nadzieję, że dojdzie do przełomu w procesie transformacji, po tym jak kraj znalazł się w szczególnie trudnej sytuacji związanej z tzw. rewolucją godności. To wydarzenie przyniosło zmianę władzy, przebudowę polityki wewnętrznej i zewnętrznej kraju.

Okradziony przez poprzednie władze kraj, mający sparaliżowane i dysfunkcjonalne instytucje państwowe, był od wewnątrz rozdzierany przez separatyzm, agresję rosyjską, aneksję Krymu i groźbę urzeczywistnienia projektu „Noworosja”. Ukraina potrzebowała natychmiastowych działań naprawczych i jak najszybszych efektów ich wprowadzania. Nie ma przesady w stwierdzeniu, że ważyły się losy ukraińskiego bytu państwowego. Dlatego też postawiono na ludzi, którzy reformy znają nie tylko z teorii, ale i z praktyki politycznej.

Powstaje pytanie, dlaczego „reformatorzy” przyszli z zewnątrz. Zapewne było to związane z rozczarowaniem własną elitą polityczną, która przez ćwierć wieku nie potrafiła wprowadzić w gospodarce i zapewnić wzrostu poziomu życia ludności. Ukraińscy politycy, choć formalnie wymieniali się przy sterach władzy, w istocie wciąż pozostawali zależni od rzeczywistych władców państwa – oligarchów. Ci ostatni nie potrzebowali reform. Dokładniej rzecz ujmując, posiadali i posiadają oni do dzisiaj, swoją wizję reform, których celem miałyby być zwiększenie osobistych dochodów. Na Ukrainie nie odbywały się realne reformy i brakowało energicznych i odważnych polityków, którzy mogliby przełamać impas i rozpocząć wdrażanie reform. Często zmieniające się rządy w pełni podporządkowane były interesom klanów oligarchicznych.

Można oczywiście narzekać na brak elity narodowej na Ukrainie spowodowanej specyfiką półkolonialnej radzieckiej historii. W latach 20. i 30. większość jej przedstawicieli albo udała się na emigrację albo zginęła w stalinowskich więzieniach i obozach. W późniejszych czasach najlepsze jednostki były przyciągane przez moskiewskie centrum, w którym mogły realizować się politycznie, ale za cenę rusyfikacji i zrzeczenia się swych korzeni. Na samej radzieckiej Ukrainie tymczasem kształtowała się warstwa zarządców-kompradorów nie zawsze ukraińskiego pochodzenia etnicznego. Etniczni Ukraińcy natomiast bali się przejawiać jakąkolwiek inicjatywę i niezależność.

Niestety w ciągu 25 lat ukraińskiej niepodległości nie udało się zbudować nowoczesnych ukraińskich kadr zarządzających, a społeczny potencjał intelektualny nie był reprezentowany w organizacjach partyjnych i pozarządowych. Początkowo beneficjentem niepodległości była stara nomenklatura KPU, którą stopniowo zamieniali działacze komsomolskiej proveniencji. Co oczywiste, nie mogli oni stać się liderami ruchów reformatorskich. Tymczasem młodzi, zdolni i wykształceni ludzie nie byli dopuszczani do wpływowych stanowisk. Nawet jeśli udawało się im zająć dobre stanowisko, natychmiast wchłaniały ich system i troska o własne interesy (przykład tzw. młodych reformatorów z obozu Janukowycza). W innym wypadku system wyrzucał ich poza nawias (przykład Wołodymyra Łanowego, Wiktora Penzenyka, Serhija Tieriochina i innych).

Powyższy mechanizm spowodował, że w ważnym momencie historycznym, kiedy Ukraina stanęła przed groźbą utraty suwerenności, w kraju zabrakło elity, mogącej w krótkim czasie przeprowadzić poważne reformy, które z kolei pomogłyby wyprowadzić kraj z kryzysu gospodarczego, odeprzeć atak separatystów i wspomagającej ich FR oraz przywrócić integralność terytorialną naruszoną po utracie Krymu. Trzeba otwarcie powiedzieć, że te nadzwyczajnie ważne i trudne zadania nie mogły zostać rozwiązane bez pomocy zewnętrznej, w tym bez wykwalifikowanych zagranicznych doradców i managerów mających doświadczenie w przeprowadzaniu podobnych reform. Wydaje się, że społeczeństwo ukraińskie oraz patriotycznie ukierunkowane partie polityczne zrozumiały historyczną konieczność takiego kroku. Polegał on na ściślejszej współpracy z „Waregami” i zdobywaniu w jej trakcie cennego doświadczenia⁶.

Na Ukrainie od czasu uzyskania niepodległości kształtował się system tzw. kapitalizmu oligarchicznego. Jego specyfika polegała na dominującej pozycji

⁶ W. Dubrowskyj, „Wariahy” i „hreky”: jak prypasuwaty kostiumczyk, Dзеркало Tyżnia. Ukrajinna 22, 17 czerwca 2016.

w sferze gospodarki i polityki stosunkowo małej grupy przedstawicieli wielkiego kapitału przemysłowo-finansowego. Krajem sterowali nie rząd i instytucje państwowe, lecz właśnie oligarchowie. Czynie to poprzez w pełni podporządkowane im frakcje parlamentarne, urzędników państwowych, ministrów, a nawet prezydentów. To właśnie oligarchowie decydowali o zmianach w prawie, dystrybucji środków budżetowych, regulacjach podatkowych, kierunkach inwestycji, zamówieniach publicznych, prywatyzacji majątku państwowego, kursie waluty itp.⁷ Władza klanów była możliwa dzięki koncentracji w ich rękach znacznych zasobów finansowych i skorumpowaniu aparatu urzędniczego oraz sił politycznych na wszystkich szczeblach władzy.

Przejęcie przez oligarchów całych gałęzi gospodarki narodowej i kontrolowanie przez nich władzy wykonawczej i ustawodawczej umocniło system oligarchiczno-korupcyjny, który obsługiwał grupę uprzywilejowaną. System ten nie tylko hamował rozwój państwa, ale spowodował również jego głęboki kryzys. Według znanego amerykańskiego politologa Francisa Fukuyamy korupcja polityczna niweczy praworządność, dając oligarchom możliwość niedemokratycznego wpływu na władzę. Jednocześnie „z ekonomicznego punktu widzenia korupcja uniemożliwia produktywnie wykorzystanie dostępnych zasobów i powoduje, że całe społeczeństwo podporządkowane jest interesom wąskiej elity”⁸.

Stało się to szczególnie widoczne w ostatnich miesiącach istnienia reżimu Wiktora Janukowycza. Wywożenie pieniędzy za granicę oraz nadmierne zapożyczanie się przywiodło Ukrainę na skraj bankructwa. Zrujnowano szereg instytucji społecznych, a społeczeństwo popadło w głęboką apatię. Obywatele ostatecznie przestali wierzyć w efektywność organów władzy.

W warunkach totalnej korupcji, kiedy wszyscy uczestnicy życia społeczno-politycznego są ze sobą powiązani i wzajemnie od siebie uzależnieni, zmiany są w stanie wprowadzić być może jedynie ludzie z zewnątrz. Postawiono na tych, którzy nie byli bezpośrednio związani z ukraińską sceną polityczną i kołami rządowymi, ale także nie byli zależni od oligarchów. Oczywiście brano pod uwagę doświadczenie zawodowe „Waregów” w zakresie przeprowadzania reform w ich państwach lub działalności w międzynarodowych korporacjach.

⁷ W. Łanowyj, „Skromna czariwnist” oliharchiji [online]. Pravda [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/26/405262>>.

⁸ F. Fukuyama, Szczo take korupcija i jak z neju borotysia [online]. Pravda [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://www.epravda.com.ua/columns/2016/06/9/595365>>.

Nie obyło się zapewne bez presji ze strony międzynarodowych sojuszników postmajdanowej władzy ukraińskiej oraz zagranicznych donatorów Ukrainy, którzy doskonale wiedzieli o uzależnieniu ukraińskich urzędników państwowych od oligarchów i ich braku gotowości do podejmowania działań reformatorskich. Zaistniałe warunki nie pozwalały nowym władzom na zignorowanie tych sygnałów. Oczywiście nie chodziło tutaj o całkowitą wymianę kadry urzędniczej, co było zresztą niemożliwe, biorąc pod uwagę rozmiary Ukrainy, rozważano raczej obsadzanie reformatorów na kluczowych stanowiskach w ministerstwach i szybkie rozpoczęcie wprowadzania koniecznych zmian.

Ukraińskie społeczeństwo podzieliło się w kwestii mianowania cudzoziemców na ministerialnych posadach. Część uważała ich za wybawców od nieudaczných poczynań rodzimych polityków. Część natomiast wyrażała swój brak zaufania do nich i narzekała na brak miejscowych kadr, które mogłyby odpowiednio zarządzać państwem.

Nieprzyjazne Ukrainie siły – głównie z Rosji – tłumaczyły obecność gruzińskich reformatorów jako działania Amerykanów („prawdziwych inspiratorów Euromajdanu oraz przewrotu państwowego”) na rzecz ratowania swojego ukraińskiego projektu geopolitycznego, który bliski był już niepowodzenia. O ile nowe siły rządzące w Kijowie okazały się niezdadne do dokonania przełomu, to sprawę w swoje ręce mieli wziąć reformatorzy z zewnątrz. Przede wszystkim mieli oni pochodzić z Gruzji, w której – jak uważają Amerykanie – udało się osiągnąć sukcesy w kwestii walki z korupcją, transparentności działań policji i służby celnej oraz ułatwień dla prywatnego biznesu. W Rosji „inwazję” Gruzinów na Kijów widzą przede wszystkim jako konsekwencję starań Amerykanów w kierunku wciągnięcia Ukrainy do antyrosyjskiego bloku i otoczenia jej wrogim pierścieniem byłych republik radzieckich (plan „Anakonda”)⁹.

Petro Poroszenko, wybrany w maju 2014 roku na stanowisko prezydenta Ukrainy, nieoczekiwanie ogłosił zamiar zaproszenia cudzoziemców na stanowiska państwowe. Nie do końca jasne jest, czy było to spowodowane zwycięstwem na wyborach parlamentarnych partii Arsenija Jaceniuka „Front Zmian”, czy sugestiami ze strony partnerów międzynarodowych, z którymi Poroszenko musiał się liczyć. Zapewne doświadczony i pragmatyczny polityk, jakim jest Poroszenko, dostrzegł w takim rozwiązaniu korzyści zarówno dla państwa, jak i osobiście dla siebie.

⁹ A. Cukanowa, Gruzinska inwazija Ukrainy [online]. Ukraina [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://ukraina.ru/opinions/20160301/1015760130.html>>.

Dobrze obeznany z meandrami ukraińskiej polityki, prezydent Poroszenko chciał odwrócić uwagę od własnej osoby w momencie, kiedy miały być wprowadzane niepopularne decyzje towarzyszące reformom (zamrożenie wypłat i pomocy socjalnej, podwyższenie opłat komunalnych itd.). Chodziło także o kontrolę i stworzenie przeciwwagi dla swoich sojuszników (i jednocześnie konkurentów) z „Frontu Zmian”, którzy w ostatnich wyborach parlamentarnych otrzymali najlepszy wynik i któremu Poroszenko nie chciał dać możliwości rozwinięcia skrzydeł. Oprócz tego wszystkim ważnym argumentem wydawało się także to, że w wypadku ewentualnych niepowodzeń można było uniknąć odpowiedzialności, obarczając winą właśnie „Waregów”.

Największą liczbę reformatorów zaproszono z Gruzji. Byli to dawni członkowie otoczenia M. Saakaszwilego i to oni objęli kluczowe stanowiska w ukraińskim rządzie. Aleksander Kwitaszwili – do niedawna minister ochrony zdrowia Gruzji – objął analogiczne stanowisko na Ukrainie, Chatia Dekanoidze (była minister edukacji i nauki oraz była rektor Akademii Policji MSW Gruzji) objęła stanowisko naczelnika Narodowej Policji Ukrainy; Eka Zguladze (była minister policji i porządku publicznego Gruzji) została pierwszym zastępcą ministra spraw wewnętrznych Ukrainy, Dawid Sakwarelidze – były zastępca prokuratora generalnego Gruzji – objął podobne stanowisko na Ukrainie, a Gizo Uglava (w przeszłości także zastępca prokuratora generalnego Gruzji) zaczął pełnić funkcję zastępcy naczelnika ukraińskiego Narodowego Biura Antykorupcyjnego. Na Ukrainie znaleźli pracę także prawnicy Zurab Adeiszwili, Gia Gecadze (zastępca ministra sprawiedliwości Ukrainy) i wielu innych, którzy obejmowali posady na niższych szczeblach władzy centralnej i samorządowej. Główny argument na rzecz zaproszenia do współpracy właśnie Gruzinów opierał się przede wszystkim na fakcie, że to oni mają obecnie (oprócz republik nadbałtyckich) najlepsze doświadczenia z zakresu wprowadzania reform systemowych w kraju postradzieckim.

Gwoli ścisłości należy odnotować, że pierwszym Gruzinem, który pojawił się w Kijowie w charakterze konsultanta, był były minister gospodarki i rosyjski oligarcha Kacha Bendukidze. To jego wraz z innymi znanymi biznesmenami i ekonomistami zaprosił do współpracy z nowym ukraińskim rządem kanadyjski przedsiębiorca gruzińskiego pochodzenia. Cieszący się wówczas wysokim poziomem zaufania społecznego i podbudowany zwycięstwem nad Janukowyczem rząd Arsenija Jaceniuka postanowił nie skorzystać z porad

tego gremium. Lider grupy eksperckiej Bendukidze zmarł wkrótce w Londynie, a jego doradcy wrócili do swoich ojczystych krajów¹⁰.

Oprócz doświadczenia w prowadzeniu reform gruzińska ekipa miała również inne ważne zalety. Zwraca uwagę gruzińska determinacja w celu osiągnięcia rzeczywistych rezultatów działań (według zasady: „Jeśli już coś robić, to musi być z tego jakiś pożytek”). Kolejną cechą różniącą ich od Ukraińców jest większy udział młodych osób, w tym kobiet, w zarządzaniu krajem, wysoki poziom wykształcenia, zdobywanego często na zachodnich uczelniach, oraz doświadczenie pracy w korporacjach międzynarodowych¹¹. Oprócz wymienionych cech ważne są również kulturowo-cywilizacyjna bliskość Gruzinów i Ukraińców oraz wycucie specyfiki reform prowadzonych w warunkach postkomunistycznej rzeczywistości.

W ukraińskim rządzie postmajdanowym ministerialne teki otrzymali także inni cudzoziemcy: ministrem rozwoju ekonomicznego i handlu został Aivaras Abromavičius, a ministrem finansów – Amerykanka ukraińskiego pochodzenia Natalia Jaresko.

Pierwszym celem „importowanych” reformatorów, a konkretnie młodych i zdeterminowanych Gruzinek Eki Zguladze i Chatii Dekanoidze stała się ukraińska milicja, która wymagała głębokich zmian. Minister spraw zagranicznych Arsen Awakow znalazł wspólny język z zagranicznymi koleżankami i stał się ich głównym sojusznikiem politycznym. Zgodnie z ustawą o Policji Narodowej, która została uchwalona przez Radę Najwyższą jeszcze latem 2015 roku, Policja powinna dzielić się na kryminalną, patrolową, ochronę, organy śledztwa przedsądowego, policję specjalną oraz policję specjalnego przeznaczenia. Z tej listy obecnie przygotowana jest do wykonywania swych obowiązków jedynie policja patrolowa, do której nabór odbywał się na zasadach konkursu. Nowe kadry przeszły odpowiedni cykl szkoleń i ćwiczeń. Do wiosny 2016 roku policja patrolowa pojawiła się prawie w połowie centrów obwodowych Ukrainy, a do końca roku 2016 wprowadzona była na terenie całego kraju.

Co ciekawe, niemal wszędzie pojawiała się duża liczba kandydatów do służby w policji patrolowej, oscylująca zazwyczaj w granicy kilkudziesięciu osób na jedno miejsce. Można odnieść wrażenie, że nie tylko wysokie bezrobocie na Ukrainie oraz stosunkowo wysoka pensja w nowej policji (6-7 tys.

¹⁰ P. Szeriemiet, Kozak Saakaszwili 32 [online]. Belarus Partisan [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://www.belaruspartisan.org/opinions/329072/>>.

¹¹ A. Leuchina, Czemu gruzińskie reformatorzy odcizkowują się od ukraińskich [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://life.pravda.com.ua/columns/2015/11/6/202708>>.

hrywien) okazały się czynnikami decydującymi. Znaczenie miało także to, że bodaj po raz pierwszy na Ukrainie tworzono na oczach ludzi nową instytucję, która miała mieć spektakularne znaczenie. Poza tym chodziło przecież o wszechwładną instytucję, do której społeczeństwo już dawno straciło zaufanie, która była na wskroś przeniknięta korupcją, niesprawiedliwością, którą teraz próbowano przekształcić we współczesną, uczciwą i lojalną w stosunku do społeczeństwa formację.

Pozytywną rolę odgrywały postaci młodych gruzińskich reformatorek, które wcześniej w krótkim czasie przeprowadziły w swoim kraju jedną z najbardziej udanych reform. Na Ukrainie próbowały one osiągnąć podobne rezultaty, mając jednocześnie świadomość innych realiów i wielkości kraju. Dobrze wypadająca w mediach Chatia Dekanoidze przyznała w jednym z wywiadów, że skali Gruzji i Ukrainy nie da się porównać, głównie pod względem zajmowanego obszaru, jak i liczby ludności. Do tego wydawało się, że cały szereg ukraińskich problemów przerasta pierwotne wyobrażenia o zadaniu.

Z jednej strony – wyliczała Dekanoidze – wierchuszka, która przyzwyczajona jest do funkcjonowania za pieniądze pochodzące ze świata przestępczego, ściśle związanego z instytucjami państwowymi, biznesem i polityką. Z drugiej natomiast – niezmotywowani odpowiednio przez państwo, nisko opłacani pracownicy, którzy zmuszeni są często za własne pieniądze tankować służbowe auta, przez co w konsekwencji stają się skłonni do brania łapówek. Jednak oni także, podobnie jak całe społeczeństwo, zmęczeni są już tym, co się dzieje w państwie. Dlatego też głównym zadaniem, które stoi teraz przede mną, jest odsunięcie tych, którzy przywykli do bogacenia się i nie są gotowi do zmian, stworzenie możliwości dla nowych pracowników oraz tych, którzy pozostali i mają moralne prawo dalej pracować w policji i pełnić służbę z poczuciem własnej godności¹².

Wśród głównych zadań nowej policji znalazły się: realizacja polityki państwa w zakresie ochrony praw i wolności człowieka, ochrona interesów społeczeństwa i państwa, przeciwdziałanie przestępczości, zapewnianie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Swoją działalność na Ukrainie Chatia Dekanoidze rozpoczęła od utworzenia Szkoły Obywatelskiej i Politycznej (CAPS), której słuchacze mogli zapoznać się z doświadczeniem gruzińskich reform, przygotowywać się do brania aktywnego udziału w życiu politycznym oraz nabywać wiedzę potrzebną do pracy w instytucjach państwowych. Dekanoidze była przekonana, że na Ukrainie, podobnie jak kiedyś

¹² Chatija Dekanoidze: „Prymysyty pity može tilky wnutrisznie widczuttia, szczo dolaty proty-stojannia systemy bilsze nemożlywo”, Dzerkało Tyżnia. Ukrajina 17, 13 maja 2016.

w Gruzji, potrzebni są nowi ludzie, na których nie ciąży powiązania ze starym obozem władzy, oligarchami i korupcją. Od tempa i jakości tych zmian zależy tempo rozwoju kraju. Dekanoidze pierwotnie pełniła funkcję doradcy ministra spraw wewnętrznych Arsena Awakowa, który zresztą sam ją do tego rekomendował. Oprócz tego wraz z Eko Zguladze opracowała plan reform MSW i wzięła udział w organizowaniu pracy policji patrolowej na Ukrainie.

W listopadzie 2015 roku Chatia Dekanoidze została szefową Narodowej Policji Ukrainy. Na pytania dziennikarzy dotyczące pierwszych kroków na nowej posadzie Gruzinka odpowiedziała:

Kontynuujemy prace w związku z formowaniem nowej policji w 29 miastach Ukrainy (...). Moi przyjaciele wykonują w tym kierunku wspaniałą pracę. Wierzę i wiem, że uda im się wszystko, co zaplanowali. Najważniejsze, żeby to zrobili sami Ukraińcy, bo my i tak wcześniej czy później stąd wyjedziemy¹³.

W innym wywiadzie Chatia Dekanoidze porównała reformy do jazdy na rowerze – upadniemy, jeśli tylko się zatrzymamy. Miała świadomość, że gruzińskie doświadczenie będzie bardzo przydatne, ale dokładne jego przełożenie na ukraiński grunt byłoby błędem. Każdy kraj potrzebuje swojego modelu opartego na indywidualnym podejściu i analizie wielu czynników.

Na Ukrainie istnieje wspaniałe prawo – mówiła – ale w to prawo nikt tutaj nie wierzy. Jedna ustawa reguluje drugą, tę z kolei następna i tak bez końca. Prawo powinno być konkretne i powinno mieć jasną interpretację. Im prostszy jest system, tym lepiej¹⁴.

Jeśli się zastanowić, to gruzińska reformatorka ma rację. Pozostaje jedynie żałować, że sami ukraińscy liderzy nie doszli wcześniej do tak oczywistych wniosków.

Policja Narodowa, będąc swego rodzaju jaskółką reformatorskich poczynań zaproszonych cudzoziemców, stawia dziś swoje pierwsze kroki. Jej zadania zostały wyraźnie sformułowane i należą do nich: realizacja polityki państwa w zakresie ochrony praw i wolności człowieka, ochrona interesów społeczeństwa i państwa, przeciwdziałanie przestępczości, zapewnianie bezpieczeństwa i porządku publicznego, a także przedstawianie ministrowi spraw wewnętrznych propozycji własnych rozwiązań w zakresie wyżej wymienionych działań. Prawo reguluje także możliwość udzielania przez policję pomocy ludziom, którzy z różnych przyczyn (osobistych, ekonomicznych, społecznych) jej potrzebują.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Źródło: [online]. Ednist [dostęp: 2017-01-18]. Dostępny w Internecie: <<http://www.ednist.info/dossier/270>>.

Okres przejściowy zgodnie z planem powinien trwać do końca 2016 roku. Do tego czasu równoległe z nowymi strukturami funkcjonować mają niektóre stare, m.in. Państwowa Inspekcja Drogowa oraz Pododdziały Ochrony Porządku Publicznego. W policji wciąż pracuje stara kadra milicyjna, której członkowie muszą jednak ponownie złożyć egzaminy. Jeśli natomiast w ich aktach osobowych znalazły się zapisy o brutalności, przekraczaniu uprawnień, wymuszaniu zeznań czy jakichkolwiek innych podobnych wykroczeń, muszą się oni liczyć ze zwolnieniem z pracy. W praktyce nie zawsze jednak ma to miejsce, o czym niemal codziennie donosi prasa. Widać, że reformowanie tych struktur nie przychodzi z łatwością. System stawia opór, a ludzie zajmujący dotychczas uprzywilejowane pozycje i mający rozległe wpływy, próbują je zachować¹⁵.

Sprawa Jurija Zozuli pokazała, że również nowym posunięciom towarzyszą różnego rodzaju skandale. Ten zaledwie 26-letni mieszkaniec Kijowa został nieoczekiwanie mianowany przez MSW na stanowisko naczelnika policji patrolowej we Lwowie. Nie byłoby w tym nic szczególnego, gdyby nie fakty godzące w reputację Zozuli. Okazało się bowiem, że nagminnie łamał prawo drogowe i zrobił to nawet w drodze do swojego nowego miejsca pracy. Oprócz tego nie miał nic wspólnego z systemem bezpieczeństwa publicznego, odmówił zresztą udzielenia informacji na temat swojej biografii. Zozula został wkrótce przeniesiony przez swoich wpływowych protektorów z powrotem do stolicy¹⁶.

Podobne wypadki kumoterstwa i protekcjonizmu, które kładą się cieniem na karierach wielu wysoko postawionych urzędników państwowych, powodują, że w społeczeństwie spada wiara w rzetelność przeprowadzanych reform. Trudno się temu dziwić. Życiorysy urzędników państwowych powinny być jawne, w szczególności ma to dotyczyć tak ważnych stanowisk, jak szefowie struktur policyjnych. Od tego zależeć będzie zaufanie społeczne do nowego organu bezpieczeństwa publicznego, w przeciwnym razie trudno wyobrazić sobie sukces tego projektu.

Najbardziej znanym wśród przybyszy-reformatorów był bez wątpienia były prezydent Gruzji Micheil Saakaszwili. Jak wiadomo, po dwóch niepełnych kadencjach swojej prezydentury w latach 2004-2013 został zmuszony

¹⁵ O. Koswincew, Czy piszła w mynule „mentowka” [online]. Zaxid [dostęp: 2017-01-25]. Dostępny w Internecie: <<http://zaxid.net/news>>.

¹⁶ Ibidem.

do ucieczki przed możliwymi represjami ze strony przeciwników politycznych. Po wyborczej porażce ten sam los podzielili jego najbliżsi współpracownicy polityczni¹⁷. Dla samego Saakaszwilego Ukraina od zawsze była – jak sam się wyraził – drugą ojczyzną. Studiował na Kijowskim Uniwersytecie im. Tarasa Szewczenki oraz odbywał na Ukrainie służbę wojskową. Ma wśród Ukraińców wielu przyjaciół, do których należy zarówno były prezydent Wiktor Juszczenko, jak i obecnie sprawujący ten urząd Petro Poroszenko. Z Poroszenką Saakaszwili uczył się na tym samym wydziale stosunków międzynarodowych kijowskiej uczelni. Posługuje się językiem ukraińskim, dosyć dobrze orientuje się w miejscowych realiach i – co najważniejsze – pragnie zmian w tym kraju. Dla ambitnego byłego gruzińskiego prezydenta misja reformowania ukraińskiego państwa stała się nie tylko okazją do samorealizacji, ale i szansą na udowodnienie swojej racji. Saakaszwili jako jeden z pierwszych przyjął ukraińskie obywatelstwo.

Zachowanie Saakaszwilego nie może nie budzić podziwu. Jako mąż Holenderki, świetnie obeznany ze światem zachodnim, znający kilka języków i posiadający dyplomy kilku amerykańskich uniwersytetów, mógłby dostаточно i spokojnie żyć w USA lub Europie Zachodniej. Polityk zdecydował jednak inaczej. Możemy jedynie snuć domysły, co wpłynęło na jego wybór – wygórowane ambicje polityczne, wybujały romantyzm, a może jeszcze coś innego...

Gruzińskie reformy po rewolucji róż w 2003 roku bez przesady można nazwać najbardziej konsekwentnymi i efektywnymi na całym tzw. obszarze postradzieckim. Nawet z perspektywy czasu, patrząc na nie w szerszym kontekście, nie można zanegować ich sukcesu. Szczególnie pomyślnie wypadły one w sferze bezpieczeństwa – w prokuraturze, sądownictwie, służbie bezpieczeństwa, milicji (policji). Reformatorom udało się wyplenić szczególnie negatywne zjawisko społeczne, jakim jest korupcja. Ważne były także sukcesy w walce ze światkiem kryminalnym, gdyż udało się zmniejszyć jego wpływ na polityczne i gospodarcze życie w kraju. Przestępcy byli zwalniani z pracy i często trafiali do więzienia, konfiskowano ich nielegalnie zdobyty majątek i obciążano wysokimi grzywnami¹⁸. Nadzwyczajne środki były zazwyczaj

¹⁷ Więcej: H. Stroński, Wzlot i upadek Micheiła Saakaszwilego w Gruzji, Przegląd Wschodnioeuropejski. Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, IV, Olsztyn 2015, s. 28-53.

¹⁸ W. Maczuśkyj, Polityczna modernizacja w sučasnij Hruziji, Naukowi zapysky Instytutu politycznych i etnonacjonalnych doslidzeń im. I.F. Kurasa NAN UKRAJINY, 6 (56), Kyjiv 2011, s. 401.

efektywne, ale nie zawsze stosowane były zgodnie z duchem i literą prawa. Zespołowi reformatorów nie udało się uniknąć także przykrych pomyłek, które skrętnie wykorzystywała opozycja. Ostatecznie rozłam w otoczeniu Saakaszwilego zdecydowanie ograniczył możliwości prowadzenia zdecydowanych reform.

Reformy ekonomiczne w liberalnym duchu stworzyły warunki dla rozwoju gospodarczego Gruzji, choć z drugiej strony były bardzo wyczerpujące dla samej ludności. Gruzja zaciągnęła miliardowe pożyczki zagraniczne, co dodatkowo obciążało jej i tak skromny budżet. Wzrastające niezadowolenie społeczne, któremu w sukurs szli zwolnieni ze swych stanowisk urzędnicy i ich rodziny, ukształtowało negatywny elektorat Saakaszwilego i jego formacji politycznej¹⁹. Konsekwencją tego była porażka w wyborach parlamentarnych w 2013 roku i dymisja prezydenta. Była to tradycyjna, można powiedzieć, cena za podjęcie działań reformatorskich. W perspektywie historycznej osoba Micheila Saakaszwilego oraz osiągnięcia jego ekipy doczekają się sprawiedliwej oceny. Tymczasem dzisiaj los rzucił część z tych ludzi na Ukrainę, gdzie – jak zawsze to bywa z reformatorami – przychodzi im w trudnych warunkach każdego dnia udowadniać swą rację, walczyć z rutyną i wrogością niektórych środowisk.

Chociaż gruzińscy reformatorzy opierają swoje działania na Ukrainie o doświadczenie zdobyte w Gruzji, to jednak mówią o tym jedynie w wyjątkowych sytuacjach. Dla przykładu, Saakaszwili podczas sprzeczki z Arsenijem Jaceniukiem, który kpił z jego zasług, przypomniał ukraińskiemu premierowi, że za jego (tj. Saakaszwilego) czasów Gruzja

nawet w warunkach wojny i napięć międzynarodowych przez większość czasu miała dwucyfrowe wskaźniki tempa wzrostu gospodarczego, tymczasem ukraińska gospodarka w ciągu ostatnich lat odnotowuje niestety katastrofalny spadek²⁰.

W odróżnieniu od swoich gruzińskich kolegów Saakaszwili nie otrzymał stanowiska w stolicy, a w maju 2015 roku stanął na czele Odeskiej Obwodowej Administracji Państwowej. Istnieją przypuszczenia, że dzięki tej nominacji prezydent Petro Poroszenko chciał ustanowić kontrolę nad największym i najbogatszym obwodem Ukrainy, a oprócz tego ograniczyć apetyty swojego problematycznego sojusznika, jakim jest oligarcha Ihor Kołomojski. Kołomojski, choć sam mieszka w Dniprze, gdzie swego czasu był nawet gubernatorem,

¹⁹ Ł. Burakowa, Czomu Hruziji wdałosia, Kyjiw 2013, s. 27.

²⁰ Cyt za: W. Moroz, Miż kamikadze howoriaczy [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-18]. Dostępny w Internecie: <www.pravda.com.ua/columns/2015/11/6/7087663>.

posiada w obwodzie odeskim znaczne interesy. Na terytorium obwodu działają największe porty morskie, przez które przechodzą ważne szlaki towarowe. Warto dodać, że działa tutaj największe przedsiębiorstwo przemysłu chemicznego na Ukrainie – Odeska Fabryka Przyportowa, o której prywatyzację już od kilku lat toczą się zaciekle spory. Przypuszcza się, że jej wartość wynosić może nawet miliard dolarów.

Już na początku swych rządów Saakaszwili uzyskał w Kijowie zgodę na zwolnienie urzędników państwowych i nominację przewodniczących rejonowych administracji państwowych drogą konkursu, zrównanie we wszystkich urzędach celnych cen indykatywnych na towary oraz gwarantowaną prawem możliwość wykorzystania połowy wpływów z cła na budowę i remont dróg. Aparat urzędniczy w swoim urzędzie Saakaszwili zmniejszył o połowę, zlikwidował lub zreformował część wydziałów i departamentów, utworzył Agencję ds. Inwestycji i Rozwoju. Najwięcej wątpliwości i dyskusji wzbudziło jednak najbliższe otoczenie Saakaszwilego, które on sam powołał bez procedury konkursowej. W ten sposób na stanowisku zastępcy gubernatora znalazła się Julia Maruszewska – bohaterka Euromajdanu w Kijowie. Kolejnym zastępcą została moskwiczanka, córka znanego rosyjskiego reformatora Jegora Gajdara – Maria, która jako jedyna miała doświadczenie w pracy na kierowniczym stanowisku. Maruszewska nie miała go w ogóle.

Ekipa Saakaszwili opracowała swój pakiet reform i zaczęła go stopniowo wcielać w życie. Według planów autorów pakiet odeski miał być pilotażowy dla całej Ukrainy i zapoczątkować długo oczekiwane zmiany w kraju, nie ograniczając się jedynie do obwodu odeskiego. Istota tych zmian – według słów doradcy ekonomicznego – Saszy Borowyka – sprowadzała się do uderzenia w newralgiczne miejsca starego systemu, takie jak: obrót ziemią, prywatyzacja, prawo pracy oraz prawo celne, budownictwo, rolnictwo, służba cywilna itd. Wzorcem dla zmian w tych obszarach były gruzińskie reformy uzupełnione o rekomendacje i wsparcie finansowe różnych organizacji międzynarodowych, w tym USAID (Amerykańskiej Agencji Rozwoju Międzynarodowego).

Na konferencji inwestycyjnej w Odessie 10 września 2015 roku, podczas prezentacji odeskiego pakietu reform, Sasza Borowyk oświadczył, że ten ambitny plan przewiduje udział prawie 3 mld dolarów inwestycji krajowych i zagranicznych w ciągu każdego roku. Przy wyliczeniach odwoływano się do doświadczeń tym razem nie Gruzji, ale Czech. Borowyk zadeklarował, że pakiet został już sformowany i niedługo zostanie przekazany do rozpatrzenia w parlamencie i zatwierdzenia przez rząd. Eksperti i przedstawiciele biznesu

obecni na konferencji zadawali pytania dotyczące zawartych w pakiecie rozwiązań, m.in. możliwości szybkiej wymiany aparatu urzędniczego, prywatyzacji gruntów pod istniejącymi zabudowaniami, wolnego ruchu kapitału, prawa lokalnych władz do małej i średniej prywatyzacji, skasowania większości licencji i pozwoleń oraz wielu innych rozwiązań, które miały za cel zwiększenie dochodów budżetowych. W ramach odeskiego pakietu reform Saakaszwili planował otwarcie punktów konsultacyjnych oraz (już w październiku 2015 roku) nowego Centrum Usług Administracyjnych, które pozwolić miało na uproszczenie procedur biurokratycznych podczas ubiegania się o różnego rodzaju pozwolenia, w tym również na prowadzenie prywatnego biznesu. Ogłoszono utworzenie projektu społecznego „Biuro Antykorupcyjne”, do współpracy z którym zaproszeni zostali aktywiści prowadzący własne śledztwa i ujawniający mechanizmy korupcyjne. Uruchomienie pakietu wiązało się ze znaczącymi zmianami w strukturze władzy ustawodawczej i wykonawczej w skali całej Ukrainy²¹, jednak kijowska nomenklatura biurokratyczna opierała się nowym zmianom. Nie może więc dziwić, że dalsze stosunki odeskiego gubernatora z władzą centralną w Kijowie nabierały coraz cech otwartego konfliktu.

Ciekawe, że Saakaszwili pierwotnie został mianowany kierownikiem doradczego organu Międzynarodowej Rady ds. Reform, chociaż we wcześniejszych planach miano mu powierzyć walkę z korupcją i stanowisko kierownika Narodowego Biura Antykorupcyjnego. I oto niespodziewanie prezydent wysłał Saakaszwilego do obwodu odeskiego. Poroszenko chciał w ten sposób rozwiązać zarówno prywatne, jak i krajowe problemy. Właśnie w tym czasie dojrzał jego konflikt ze wspomnianym Ihorem Kołomojskim, który w krytycznym dla Ukrainy momencie stanął na czele Dniepropietrowskiej Obwodowej Administracji Państwowej i na własny koszt zorganizował oddziały walczące z separatystami i ich rosyjskimi zwierzchnikami. W nowych warunkach Kołomojski liczył na zachowanie swoich wpływów i aktywów na Ukrainie. Ukraińska władza, głównie w osobie samego Poroszenki, próbowała te wpływy ograniczyć, szczególnie w sferze wydobywania gazu i ropy. W tym czasie gubernatorem w Odessie był Ihor Pałycja – protegowany Kołomojskiego – którego nie akceptował z kolei Kijów²². Oczywiście było, że prezydent będzie chciał zamienić go na kogoś ze swojego otoczenia. Oprócz tego trzeba pa-

²¹ N. Perstniowa, W oczekiwaniu „odeśkoho dywa”, Dzerkało Tyżnia. Ukrajina 33, 11 września 2015.

²² Zob. [online]. DT [dostęp: 2017-01-18]. Dostępny w Internecie: <http://dt.ua/POLITICS/saakashvili-pov-yazav-obrazi-kolomoyskogo-z-krytykyu-yacenyuka-183837_.html>.

miętać, że Odessa była kluczowym miastem dla separatystów, którzy utworzyli ruch „O Noworosję” i należało ich pozbawić możliwości destabilizacji regionu.

Pierwsze działania Saakaszwilego na stanowisku gubernatora obwodu odeskiego były spektakularne i dość nietypowe. Postanowił on znieść ogrodzenia na miejskich i podmiejskich plażach, które odgradzały tereny należące do różnych resortów i wpływowych osób. Co prawda działanie to okazało się mało efektywne, bo ci, którzy utracili swoje przywileje, zaczęli zaskarżać w sądach decyzje Saakaszwilego. Kształtowany przez lata system współzależności w tym nadmorskim mieście nie mógł tak łatwo dać się zdławić. Ekipa Saakaszwilego musiała wkrótce pogodzić się także z porażką w wyborach mera Odessy.

Saakaszwili miał świadomość, że nie może w pełni liczyć na miejscowych urzędników, szczególnie w kwestii walki z korupcją, dlatego postawił na sprawdzonych i zaufanych rodaków z Gruzji. Szefem Zarządu Głównego Policji Narodowej został Giorgi Lortkipanidze, który w ojczyźnie obejmował stanowisko zastępcy ministra spraw wewnętrznych, był także kierownikiem Departamentu ds. Wykonywania Kar. Nowy szef odeskiej policji rozpoczął swoją działalność od bezzwłocznej wymiany kadr w komendach rejonowych²³.

Z inicjatywy Saakaszwilego nowym szefem prokuratury obwodowej 16 września 2015 roku został Dawid Sakwarelidze. Wcześniej (od lutego 2015 roku) pełnił on funkcję zastępcy prokuratora generalnego Ukrainy Wiktora Szokina. W zakres jego obowiązków wchodziły polityka kadrowa w Głównej Prokuraturze Ukrainy, kwestie związane z eurointegracją oraz reforma organów prokuratury²⁴. Lista zajmowanych wcześniej stanowisk przez Sakwarelidzego w ojczystej Gruzji robi duże wrażenie. W ciągu pięciu lat przeszedł on drogę kariery od szeregowego urzędnika w Ministerstwie Sprawiedliwości Gruzji do pierwszego zastępcy prokuratora generalnego (2008-2012). W latach 2012-2015 Sakwarelidze wykonywał mandat deputowanego gruzińskiego parlamentu.

Oprócz swoich rodaków z Gruzji odeski gubernator zaprosił również do współpracy młodych reformatorów z innych państw. W jego zespole znaleźli się m.in. wspomniana Maria Gajdar oraz mieszkający i pracujący wiele lat za granicą Sasza Borowyk. Należy podkreślić, że na odpowiedzialne stanowisko

²³ Zob. [online]. Odesa [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://odesa.depo.ua/ukr/odesa/lortkipanidze-priznachiv-novich-kerivnikiv-rayviddiliv-22092015193100>>.

²⁴ Zob. [online]. Ukranews [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://ukranews.com/ua/news/354062>>.

przyjmowani byli również miejscowi wykształceni młodzi ludzie. Swego czasu Saakaszwili omawiając konieczność zmian kadrowych posłużył się następującą metaforą: „Trzeba sięgać po młodych ludzi. Nie można wrzucać do beczki z kiszoncek świeżych ogórków i czekać, aż beczka również zrobi się świeża”²⁵.

Być może posunięcia Saakaszwilego nie odpowiadają wysokim normom dyplomacji, ale próbuje on, będąc otoczonym przez zwolenników starego układu, poprawić nie najlepszą sytuację gospodarczą Ukrainy. Obiektem jego szczególnej uwagi stał się odeski urząd celny, przez który przechodzi rocznie największa ilość towaru. Na tej instytucji pasożytowała miejscowa mafia, przywłaszczając sobie miliardowe sumy, pozbawiając tym samym państwo dochodów i wzmacniając korupcyjny klimat. Według Saakaszwilego, ze względu na układy istniejące w Odessie, budżet państwa tracił 400 mln hrywien każdego miesiąca²⁶. Szefową urzędu celnego jesienią 2015 roku została 26-letnia Julia Maruszewska, która – jak wspomniano – pracowała przedtem na stanowisku zastępcy gubernatora²⁷. Ze względu na brak odpowiedniego wykształcenia (Maruszewska jest filolożką) młoda urzędniczka odbyła szereg staży na amerykańskich uniwersytetach, ucząc się tam od podstaw zasad dobrego zarządzania i inwestowania. Wraz ze swymi współpracownikami Maruszewska zaczęła kruszyć utarte stare schematy i ustalać przejrzyste reguły, które ułatwiały walkę z przemytem. Dzięki wsparciu amerykańskiego rządu zaplanowano uruchomienie w portach nowych terminali celnych oraz skrócenie procedury celnej średnio do piętnastu minut.

Saakaszwili zwolnił naczelnika portu, którego oskarżył wcześniej o korupcję. Zainteresował się także sytuacją wokół lotniska w Odessie. Po pewnym czasie ogłosił plany jego rozbudowy i modernizacji, zaprosił do współpracy nowe linie lotnicze, tak aby mogła być obsługiwana większa liczba pasażerów przy jednoczesnej obniżce cen biletów. Ważnym projektem inwestycyjnym gubernatora stała się budowa nowoczesnej drogi Odessa – Reni w kierunku Rumunii i innych krajów bałkańskich. Środki finansowe na ten projekt miały pochodzić z wpływów z cła oraz budżetu centralnego. Zresztą źródeł finansowania może być więcej, ponieważ Saakaszwili wystąpił z propozycją pry-

²⁵ Cyt. za: [online]. Zik [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://zik.ua/ua/news/2015/11/19>>.

²⁶ Zob. [online]. DT [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <http://dt.ua/POLITICS/saakashvili-pov-yazav-obrazi-kolomoyskogo-z-kritikoyu-yacenyuka-183837_.html>.

²⁷ Zob. [online]. Podrobnosti [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://podrobnosti.ua/2065928-marushevskaja-prokomentirovala-svoe-naznachenie-v-odesskoj-tamozhne-video.html>>.

watywacji istniejących w obwodzie przedsiębiorstw państwowych, w tym także Odesskiej Fabryki Przyportowej. Jednak premier Arsenij Jaceniuk nie poparł tego pomysłu. Do czasu dymisji Jaceniuka między nim a Saakaszwilim istniał otwarty konflikt. Można powiedzieć, że gruziński reformator ma swoich zaciekle przeciwników nie tylko na miejscu w Odessie, ale również w strukturach rządowych w Kijowie. Ci ostatni nie mogą się pogodzić z jego natrętnymi żądaniem, które wychodzą często poza zakres kompetencji stanowiska, które zajmuje. Ciągłe oskarżanie rządu o sabotowanie reform, skorpumpowanie i uzależnienie od oligarchów jest jedynie dolewaniem oliwy do ognia. Ciesząc się przywilejem bezpośredniego dostępu do prezydenta Poroszenki, Saakaszwili działa bardzo często z pominięciem rządu w celu wywalczenia potrzebnej dla siebie decyzji. Jego zdecydowane postępowanie uczyniło go na tyle popularnym, że w rankingach zaufania dawno już zdystansował samego prezydenta. Saakaszwili pokazywany jest często w ogólnokrajowych kanałach telewizyjnych, co zwiększa jego popularność na całej Ukrainie. Z drugiej strony oceny pierwszego roku jego działalności na stanowisku gubernatora obwodu odesskiego są niejednoznaczne. Przeciwnicy zarzucają mu brak konkretnych osiągnięć, populizm i polityczny PR. Niezależni obserwatorzy konstatują natomiast, że w ciągu roku w regionie odeskim pojawiła się nowa jakość życia publicznego. To tutaj miały miejsce konkretne zmiany w różnych dziedzinach życia społecznego. Jak dotąd trudno to samo powiedzieć o innych obwodach.

Charyzmatyczny i jednocześnie choleryczny były gruziński prezydent, działając stale ze swoją starą ekipą reformatorów, nie porzucił marzeń o powrocie do Gruzji.

Z obwodu odesskiego, pomimo wielkości pozostającego jednak prowincją w stosunku do stołecznego Kijowa, padają często słowa krytyki. Do tej pory atakowany był najczęściej premier Arsenij Jaceniuk za bierność, zwlekanie z podjęciem reform i przyzwolenie na działanie mechanizmów korupcyjnych. Symptomatyczny w tym kontekście jest konflikt wokół osoby Mykoły Martynenka z bliskiego otoczenia Jaceniuka. Saakaszwili oskarżył go o korupcję i wezwał premiera do „poskromienia apetytów” jednego z jego „drogich przyjaciół”. Istota oskarżenia polegała na tym, że Martynenko otworzył za granicą firmę krzak, która sprzedawała gaz Odesskiej Fabryce Przyportowej, w zamian za co część produkcji i dochodu z niej trafiały na konto firmy Martynenki. Ten mechanizm zakupu przez firmy państwowe importowanych surowców energetycznych od dawna był wygodnym sposobem na wyprowadzanie pieniędzy z państwowej kasy. Saakaszwili wyliczył, że w ten sposób

zarówno państwo, jak i przedsiębiorstwo traciły co roku ok. 90 mln dolarów²⁸. Pieniądze te mogły nie tylko zwiększyć budżet państwa, ale również być wykorzystane w celu modernizacji samego przedsiębiorstwa. Odpowiedzialność za ten niekorzystny stan spada na rząd, który z pewnych względów nie ukroił podobnych mechanizmów przywłaszczania sobie dóbr państwowych.

Pod koniec 2015 roku Saakaszwili zintensyfikował swoje krytyczne wypowiedzi w stosunku do premiera Arsenija Jaceniuka i jego otoczenia. W mediach pojawiła się suma 5 mld dolarów, które według odeskiego gubernatora miał stracić kraj ze względu na bezczynność rządu w walce z korupcją. Z właściwym sobie radykalizmem Saakaszwili powiedział, że „podczas rządów Janukowycza w kraju było więcej demokracji i mniej korupcji”²⁹. Polityk po raz kolejny skrytykował premiera, twierdząc, że niskie pensje rządowych urzędników stawiają ich przed koniecznością wyboru między korupcją lub szukaniem innego zajęcia.

Krytykując Jaceniuka, Saakaszwili obwinał go często o uzależnienie od oligarchów w szczególności od Ihora Kołomojskiego oraz o osobisty udział w mechanizmach korupcyjnych. Po raz pierwszy na Ukrainie mieliśmy do czynienia z nietypową sytuacją, kiedy to najwyższą władzę wykonawczą otwarcie i publicznie krytykuje *de facto* podległy jej gubernator. Było to na rękę prezydentowi Poroszence, ponieważ krytyka osłabiała pozycję Jaceniuka na scenie politycznej. W konsekwencji doprowadziło to zresztą do dymisji premiera, którego zastąpił protegowany Poroszenki Wołodymyr Hrojsman. Jednak Saakaszwili i w tym wypadku nie powstrzymał się od kąśliwych uwag, zarzucając nowemu gabinetowi, że „nie orientuje się w reformach”. Skrytykowany został również sam prezydent za to, że „chce prowadzić politykę lojalności w stosunku do wszystkich jednocześnie”³⁰.

Jak widać, cieszący się dobrą opinią u finansowych donatorów Ukrainy Saakaszwili mógł pozwolić sobie na podobny krytycyzm i występowanie w roli inicjatora reform. Polityk nie ograniczał się do działalności w obrębie obwodu odeskiego. Pod koniec 2015 roku w Kijowie niespodziewanie zorganizował Forum Antykorupcyjne, w którym uczestniczyli przedstawiciele

²⁸ A. Samofałow, S. Musajewa-Borowyk, Chemiczna reakcja. Czerez szczo zczepylysia Saakaszwili i otoczennia premjera [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/articles/2015/11/23/7089909>>.

²⁹ Zob. [online]. Ukraina [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://ukraina.ru/news/20151212/1015062056.html>>.

³⁰ Zob. [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/news/2016/05/25/71096>>.

NGO oraz niektórzy parlamentarzyści i deputowani do rad niższego szczebla. Podobne przedsięwzięcia odbyły się również w innych miastach, co pokazało, że idea działań antykorupcyjnych ma wielu zwolenników w społeczeństwie.

Na Ukrainie powinniśmy doprowadzić do radykalnych zmian – nawoływał Saakaszwili. – Po rewolucji potrzebne są rewolucyjne zmiany w sposobie zarządzania państwem. I albo to zrobi rząd, albo to zrobi ukraiński naród. Nie ma trzeciej drogi, na co liczą ci, którzy zdążyli już podzielić sfery wpływów³¹.

Oponenci Saakaszwilego stwierdzili jednogłośnie, że Forum Antykorupcyjne jest niczym innym, jak próbą utworzenia własnej partii politycznej, która pomogłaby Saakaszwilemu w jego „marszu na Kijów”. Tymczasem odeski gubernator ogłosił powstanie ruchu społecznego „O oczyszczenie Ukrainy” i zaprzeczył pogłoskom o planach tworzenia przez siebie partii i ambicjach sięgających stanowiska premiera. W dalszym ciągu pomiędzy Poroszenką a Saakaszwilim, pomimo sporadycznych uwag krytycznych ze strony tego drugiego, istniał „pakt o nieagresji”. Co więcej, w ostatnim czasie prezydent demonstracyjnie głosił swoje poparcie dla odeskiego gubernatora.

Przebywając w Odessie, Saakaszwili dzięki swojemu poprzedniemu doświadczeniu wyraźnie dostrzega problemy i potrzeby całej Ukrainy. Można odnieść wrażenie, że to nie Rada ds. Reform przy Prezydencie Ukrainy, nie Administracja Prezydenta, w końcu to nie cały kijowski establishment tworzą sztab reformatorów, lecz właśnie otoczenie odeskiego gubernatora. Należy odnotować jego wciąż rosnącą rolę inicjatora zmian na skalę ogólnoukraińską. Saakaszwili rozumie zarówno konieczność reform, jak i to, że powinny one mieć kompleksowy charakter.

Policja patrolowa – to nasza pierwsza wielka reforma, ale nie możemy na niej poprzestać – wyraził się swego czasu. – Pierwsze sukcesy nowego systemu bezpieczeństwa publicznego zostaną zdławione przez starą milicję i prokuraturę, jeśli na czas ich nie zmienimy³².

Właśnie dlatego wiosną 2016 roku byliśmy na Ukrainie świadkami zacieklej walki wokół prokuratury generalnej i dymisji jej szefa Wiktora Szokina. Szokin nie tylko tolerował korupcję wśród swoich podległych (zob. afera „diamentowych prokuratorów”), spowalniał tempo głośnych spraw dotyczących wysoko postawionych urzędników, ale cieszył się wstawiennictwem samego prezydenta. Dymisja Szokina była zwycięstwem nie tylko „gruziń-

³¹ Cyt. za: [online]. Zik [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://zik.ua/ua/news/2015/11/19>>.

³² Ibidem.

skiej ekipy”, ponieważ zabiegali o nią także niektórzy ukraińscy politycy. Znamienne było też zwolnienie ze służby zastępcy prokuratora generalnego Dawida Sakwarelidzego, które Szokin z nieukrywaną satysfakcją zdążył podpisać jeszcze w dniu swojej dymisji.

Micheil Saakaszwili na Ukrainie pozostaje wierny swoim ideałom – jest bezkompromisowy i radykalny. Wciąż tak samo rażą go wszelkie nadużycia, tropi łapówkarzy i oszustów. Wiek i spore doświadczenie polityczne w małym stopniu wpłynęły na zachowanie byłego prezydenta Gruzji. Pozostał mu stary nawyk wykorzystywania mediów w swojej działalności, dlatego też pomimo pracy w Odessie stale obecny jest w kijowskich studiach telewizyjnych, bierze udział w politycznych *talk-show*, udziela mnóstwa wywiadów, jest aktywnym użytkownikiem portali społecznościowych.

Zdawało się, że w Odessie nic nie umknie czujnemu wzrokowi gubernatora. To on m.in. publicznie skrytykował działalność Państwowej Służby Podatkowej i obwiniał ją o kontrolowanie strumieni finansowych oraz korupcję „nie mniejszą niż za czasów prezydentury Wiktora Janukowycza”. Saakaszwili w jednym z wywiadów powiedział:

Spójrzcie na dostawy węgla z okupowanego Donbasu. Kontrolują je ludzie powiązani z rodziną Janukowycza. Czyli korupcyjne powiązania starej władzy przetrwały wszędzie, w tym również w obwodzie odeskim, gdzie wcześniej były szczególnie silne.

Trudno się z tym nie zgodzić, tym bardziej że nikt z byłych możnowładców ostatecznie nie stanął przed ukraińskim sądem, a niektórzy z nich wciąż zasiadają w ławach Rady Najwyższej.

Gubernator nie szczędził słów krytyki także wpływowemu, nie tylko zresztą w Odessie, Serhijowi Kiwałowi, obecnie prezydentowi Odeskiej Akademii Prawniczej, którego oskarżył o niepłacenie milionowych podatków. Obecnie sprawa utknęła w sądzie, jednak Kiwałow, bojąc się konsekwencji, zrezygnował z ubiegania się o urząd mera Odessy³³.

To, co w Gruzji doprowadziło do zwycięstwa na wyborach prezydenckich, na Ukrainie przynosi na razie jedynie konflikty i skandale. System klanowo-korupcyjny, który utworzył się w przeciągu ćwierćwiecza niepodległości, zdążył zapaść korzenie i uwikłać wiele osób. Zwalczenie go nie będzie łatwym zadaniem. Pojedyncze uderzenia nie są w stanie ostatecznie go zrujnować. Stawić czoła można mu jedynie dzięki systemowym rozwiązaniom i przemyś-

³³ Zob. [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <www.pravda.com.ua/news/2015/10/22/7085744>.

lanymi działaniami, zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym. Bardzo często działania odeskiego gubernatora nosiły znamiona donkiszoterii, dlatego też nie zawsze spotykają się ze zrozumieniem i wsparciem ze strony prezydenta Poroszenki i stołecznych liderów. Zapewne dlatego z każdym miesiącem można usłyszeć coraz więcej krytycznych uwag w ich stronę.

Stosunek ukraińskiego establishmentu i całego społeczeństwa do „przybyśców” z zewnątrz był i w dalszym ciągu jest niejednoznaczny. Najbardziej niezadowolone były oczywiście struktury klanowo-oligarchiczne, którym utrudniło to lub wręcz uniemożliwiło lobbowanie korzystnych dla ich biznesu decyzji. Krytykę można było usłyszeć także ze strony obecnych partii opozycyjnych, które, odsunięte od władzy po Euromajdanie, znalazły się na marginesie życia społeczno-politycznego. Rosyjska propaganda korzystała z każdej okazji, by dyskredytować nowe ukraińskie władze, oskarżając je o „oddanie kraju cudzoziemcom” i „wprowadzenie zewnętrznego zarządzania państwem”.

Jeden z prezydentów Ukrainy, Leonid Kuczma, lubił powtarzać, że „Ukraina to nie Rosja”. Analogicznie można by powiedzieć, że „Ukraina to także nie Gruzja”. W tej ostatniej dzięki brawurowym poczynaniom Saakaszwilego i jego młodego otoczenia stosunkowo łatwo udało się zniszczyć stary reżim i od razu rozpocząć reformy, które spotkały się z uznaniem na całym świecie. Jednak – jak pokazuje praktyka – podobne reformy na Ukrainie są trudniejsze do przeprowadzenia. Stosunkowo łatwo to wytłumaczyć: będąc obcokrajowcami starali się oni zburzyć miejscowe układy, które były budowane przez dziesięciolecia. W tym czasie wykrystalizowały się tutaj miejscowe tradycje, sfery wpływów i wykształcił się typ człowieka funkcjonującego według niepisanych reguł mafijnych, czerpiącego dochody z łapówek i mechanizmów korupcyjnych. Odnosi się to szczególnie do prokuratury, sądów i służby zdrowia³⁴.

Powyższe struktury opierają się wszelkim zmianom i bronią swoich pozycji. Ich stosunek do ludzi z zewnątrz, tym bardziej do cudzoziemców, którzy pojawili się, aby od wewnątrz zrujnować istniejący przez lata system, jest skrajnie negatywny. Prokurator generalny Wiktor Szokin (mianowany przez Petra Poroszenkę) 29 marca 2016 roku w ciągu kilku godzin pozostających do głosowania w sprawie jego dymisji w Radzie Najwyższej zdążył nie tylko, co już wspomniano, zwolnić ze stanowiska Dawida Sakwarelidzego, ale jednocześnie pociągnąć go do odpowiedzialności dyscyplinarnej

³⁴ T. Wozniak, Ostatnia sprawa reformowania prokuratury, dali – hiljotyna [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://blogs.pravda.com.ua/authors/voznjak/573700b4abb79>>.

za rażące naruszenie zasad etyki prokuratorskiej, ingerencję w nieprzewidzianym przez prawo porządku w działalność służbową innego prokuratora, popełnienie czynku, który hańbi dobre imię pracownika prokuratury, oraz niewykonywanie obowiązków służbowych³⁵.

Przyczyną zwolnienia był tzw. „sprawa diamentowych prokuratorów”. Sakwarelidze kierował operacją zatrzymania zastępcy naczelnika Głównego Zarządu Śledczego Prokuratury Generalnej Ukrainy Wołodymyra Szapakina oraz zastępcy prokuratora obwodu kijowskiego Ołeksandra Kornijca. W rezultacie działań śledczych zabezpieczono 500 tys. dolarów, drogie przedmioty, papiery wartościowe, niezarejestrowaną broń palną wraz z nabojami, a także 35 pakunków z diamentami liczących łącznie 65 kamieni³⁶.

Już pierwszego dnia po zatrzymaniu „diamentowych prokuratorów” ze strony najwyższych przedstawicieli Głównej Prokuratury Ukrainy był wywierany brutalny nacisk (zastraszanie, groźby, utrudnianie śledztwa, próba dyskredytacji w mediach) na Dawida Sakwarelidzego oraz grupę śledczych i prokuratorów prowadzących tę sprawę³⁷. Dawid Sakwarelidze wraz ze swymi współpracownikami 24 marca 2016 rok poinformował o związkach prokuratora generalnego z „diamentowymi prokuratorami” oraz o próbach podejmowanych przez Wiktora Szokina, aby sparaliżować tok prowadzonego postępowania. Tego samego dnia ujawniono, że prokurator generalny Wiktor Szokin pod pozorem reorganizacji struktury Głównej Prokuratury Ukrainy zwolnił z pracy śledczych prowadzących sprawę „diamentowych prokuratorów”³⁸.

Do opinii publicznej docierały jedynie pojedyncze informacje o próbach wpływania na reformatorów, dyskredytowania ich lub sabotowania ich działalności. Niektórzy ministrowie-Waregowie nie wytrzymali presji pracy w ukraińskich realiach. Wiosną 2016 roku do dymisji podał się minister rozwoju gospodarczego i handlu Aivaras Abromavičius. Swoją decyzję argumentował wszechobecną korupcją oraz zewnętrznymi próbami wpływania na decyzje kierowanego przez niego ministerstwa, w tym także na personalne

³⁵ Zob. [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/news/2016/03/23/7103089>>.

³⁶ Zob. [online]. TSN [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://tsn.ua/politika/450996.html>>.

³⁷ Zob. [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/news/2016/03/10/7101637>>.

³⁸ Zob. [online]. DT [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://tsn.ua/politika/514648.html>>; <http://dt.ua/UKRAINE/kasko-dopuskaye-zavershennya-sudu-u-spravi-diamantovih-prokuroriv-vzhe-do-kincy-lita-207849_.html>.

nominacje. Co ciekawe, ludzie, którzy za tym stali, należeli do grupy lobbyistów powiązanych z Petrem Poroszenką. Wraz ze skandalem wyszły na jaw bardzo niskie oficjalne pensje ministrów, które w przeliczeniu nie przekraczały 200-300 dolarów. Nie należy zapominać, że zagraniczni reformatorzy to także ludzie, którzy mają swoje rodziny i bardzo często przed rozpoczęciem pracy na rządowym stanowisku rezygnowali z dobrze opłacanych miejsc pracy w firmach międzynarodowych. Brak realnego wsparcia na nowym miejscu pracy, które zapewne traktowali oni początkowo jako swego rodzaju misję, spowodował rozczarowanie i przekonanie o bezcelowości dalszego pobytu w Kijowie.

Nieco wcześniej do dymisji podał się minister ochrony zdrowia Ołeksandr Kwitaszwili. Kwitaszwili miał inną wizję rozwoju służby zdrowia niż komisja parlamentarna ds. ochrony zdrowia, na czele której stoi Olha Bohomolec (która sama podczas formowania postmajdanowego rządu odmówiła teki ministerialnej). Rozbieżności pomiędzy władzą wykonawczą a ustawodawczą okazały się szczególnie istotne, na przykład w kwestii ubezpieczeń zdrowotnych, walki z mafią farmaceutyczną itd. Zaniedbania w dziedzinie medycyny, nagromadzenie zbyt wielu nierozwiązanych dotąd problemów, zupełny brak środków budżetowych na jej wsparcie – wszystko to dodatkowo skłaniało Kwitaszwilego do podjęcia decyzji o rezygnacji z urzędu³⁹.

Saakaszwili nieco niespodziewanie 7 listopada 2016 roku ogłosił swoją dymisję ze stanowiska odeskiego gubernatora. Jako przyczynę podał zmęczenie atakami ze strony przeciwników, w tym prezydenta Poroszenki, który, zdaniem Saakaszwilego, „oddął władzę w odeskim obwodzie kryminalnym klanom”⁴⁰. Saakaszwili sprawował funkcję gubernatora obwodu odeskiego zaledwie rok i pięć miesięcy. Należy uznać, że taki okres okazał się zbyt krótki dla przeprowadzenia chociażby części zaplanowanych przez niego reform. Były gruziński prezydent z niemałym wysiłkiem przełamywał opór miejscowych odeskich oligarchów, ale i establishmentu w Kijowie. Tuż po dymisji ze stanowiska gubernatora nie zabrakło głosów podsumowujących i oceniających działalność Saakaszwilego. Najwięcej krytycznych uwag padło ze strony jego licznych przeciwników. Zarzucano mu, że nie zrealizował wielu ze swoich obietnic, np. modernizacji lotniska, budowy dróg, likwidacji korupcji.

³⁹ O. Kwitaszwili, *Ukrajński likarni – ce nenadbannia narodu, a joho sorom*, *Ukrajniński tyżdeń* 51 (423), 24 grudnia 2015.

⁴⁰ Zob. [online]. *Ukraina* [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://ukraina.ru/news/20161111/1017799103.html>>.

Jednak w ciągu jego rządów w Odessie zainicjowano wiele reform, często bezprecedensowych w skali kraju.

Razem z Saakaszwilim ze swoich stanowisk ustąpili też inni gruzińscy współpracownicy – Eka Zgulaдзе i Chatia Dekanoidze z MSW, Dawid Sakwarelidze, Grigori Łortkipanidze z policji odeskiego obwodu⁴¹. Z perspektywy czasu zapewne łatwiej będzie ocenić ich reformatorską działalność, ale już teraz można stwierdzić, że nie udało się im do końca przebić ustalonego na Ukrainie oporu systemu klanowo-oligarchicznego i – co najważniejsze – w Kijowie nie mieli odpowiedniego wsparcia ze strony najwyższego państwowego przywództwa, które okazało się zajęte umocnieniem swojej władzy, rozgrywkami i rywalizacją pomiędzy sobą.

Wiosną 2016 roku rząd utworzył grupę międzynarodowych doradców strategicznych w sprawach wspierania reform, na czele której stanęło dwóch przewodniczących – były wicepremier Słowacji Ivan Mikloš oraz były wicepremier Polski Leszek Balcerowicz. Do składu grupy weszli także inni krajowi i zagraniczni politycy, których zadanie polegało na stałych konsultacjach z rządem na temat kierunku rozwoju reform. Warto dodać, że działalność grupy była finansowana ze źródeł międzynarodowych.

Od pierwszych dni swej działalności członkowie grupy radzą, by rząd skończył z populistycznymi praktykami i zajął się prywatyzacją oraz walką z korupcją. Jeśli chodzi o tę ostatnią kwestię, to doradcy mówią o konieczności jej transparentności, zgodności z literą prawa i obrony praw majątkowych. Oprócz tego potrzebne są również inne reformy, takie jak liberalizacja i deregulacja gospodarki oraz reforma sądownictwa. Jeżeli wykształci się odpowiedni klimat inwestycyjny – mówią doradcy – wówczas pojawią się w kraju potężne zachodnie korporacje. Ivan Mikloš jest przekonany, że przedsiębiorstwa państwowe stanowią niewyczerpane źródło korupcji. Najbardziej efektywną metodą walki z korupcją jest nie tylko ściganie skorumpowanych urzędników, ale również deregulacja, liberalizacja i prywatyzacja. Na Ukrainie do dziś funkcjonuje prawie 3300 przedsiębiorstw państwowych. Ich prywatyzacja zmniejszy pole dla korupcyjnych praktyk⁴².

Bodaj największym zwolennikiem prywatyzacji i liberalnego podejścia do reform gospodarczych jest profesor Leszek Balcerowicz, który uważany jest za autora udanych reform w Polsce. Petro Poroszenko mianował go swoim

⁴¹ R. Romaniuk, R Kraweć, Wariaham tut ne misce. Czomu jde Chatija Dekanoidze [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/articles/2016/11/14/7126804>>.

⁴² Zob. [online]. DW [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://www.dw.com/uk>>.

przedstawicielem w rządzie, który ma mu dodatkowo doradzać w kwestiach ekonomicznych. Prasa zaznacza, że doświadczony i nobliwy polski reformator nie pozwoli sobie na to, by zostać wykorzystanym przez jakąkolwiek ukraińską siłę polityczną, a jego autorytet i idee zawsze spotkają się z uznaniem środowiska międzynarodowego⁴³.

W Kijowie w ostatnim czasie jeszcze jedno strategiczne stanowisko zajął kolejny Polak Wojciech Balczun, którego wybrano spośród 31 kandydatów walczących o posadę szefa Kolei Ukraińskich „Ukrzaliznycia”.

Co ciekawe, ukraińskie media próbowały trochę sarkastycznie przedstawić jego postać jako byłego muzyka rockowego. Tymczasem muzyką Balczun zajmował się amatorsko, a jego prawdziwe dossier zawiera m.in. długotrwałą pracę w jednym z największych polskich banków oraz pięcioletnie zarządzanie PKP. Przed nowym szefem kolei ukraińskich stoi dość trudne zadanie – firma przynosi ponad miliard dolarów strat, ma 300 tys. zatrudnionych pracowników, 21,6 tys. km torów kolejowych, przestarzałe infrastrukturę i tabor kolejowy. Balczun, po zatwierdzeniu go przez rząd na stanowisku, ogłosił priorytetowe dla niego działania, do których należą: zwiększenie dochodów, walka z marnotrawieniem środków finansowych, zwiększenie inwestycji rozwojowych, podwyższenie standardu świadczonych usług, modernizacja taboru kolejowego oraz podniesienie poziomu konkurencyjności firmy⁴⁴.

Do grona polskich reformatorów na Ukrainie dołączył także były minister transportu i gospodarki wodnej RP Sławomir Nowak. W Kijowie objął on stanowisko szefa Ukrautodoru – odpowiedzialnego za budowę autostrad⁴⁵. Wielu polskich ekspertów i samorządowców przekazuje ukraińskim kolegom swoje doświadczenia nabyte w trakcie przeprowadzania w Polsce reformy administracyjnej. Odbywa się to najczęściej w trakcie konferencji naukowych i praktycznych, wizyt delegacji z miast partnerskich itd.

Wkład pracy zaproszonych do Ukrainy cudzoziemców w latach 2014-2016, abstrahując nawet od bieżących wyników ich działań, należy ocenić pozytywnie. Jeszcze za wcześnie na podsumowywanie ich reformatorskich poczynań. Można jednak powiedzieć, że etap wstępny już minął. Ujawnił on z jednej strony ogrom prac związanych z reformowaniem kraju, a z drugiej –

⁴³ J. Biłonożko, Chid Balcerowyczem, abo szcztotake szokowa terapija po-polsky [online]. Eurointegration [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/04/25/7048348>>.

⁴⁴ Zob. [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://www.epravda.com.ua/news/2016/04/19/590001>>.

⁴⁵ Zob. [online]. Zaxid [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <http://zaxid.net/news/showNews.do?krajina_mriynikov&objectId=1409687>.

skalę zaniedbań w tej dziedzinie. Ukształtowany w ciągu ćwierćwiecza system stawia zaciekły opór jakimkolwiek innowacjom. Kontakt z zaproszonymi ekspertami uświadomił wszystkim, jak bardzo istotny jest czynnik ludzki dla inicjowania i realizowania planów reform w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego. Można mieć nadzieję, że ludzie z zewnątrz wniosą nie tylko pewne innowacje, ale na trwałe zmienią oblicze kultury politycznej na Ukrainie.

Jak dotąd uczyniono zaledwie pierwsze kroki na drodze ku głębokim zmianom na Ukrainie. Doświadczenie postkomunistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, ale nie tylko ich, udowadnia, że przemiany transformacyjne odbywają się na zasadzie sinusoidy z ciągłymi wzlotami i upadkami i są bardzo rozciągnięte w czasie. Wpływają na nie okoliczności, które nie do końca i nie zawsze można przewidzieć, takie jak na przykład koniunktura na światowych rynkach. Udział cudzoziemców w sprawowaniu władzy na Ukrainie w zaznaczonym wyżej okresie przyniósł zróżnicowane efekty. Niektórzy z nich pracowali nieco ponad rok i pod wpływem okoliczności musieli zrezygnować z dalszej działalności. Opuszczone posady często zajmowali ich byli zastępcy, co pozwala wierzyć w ciągłość procesów reformacyjnych w danym resorcie lub dziedzinie.

Wyraźnie zarysowuje się zmiana nastrojów społecznych w stosunku do reformatorów z importu. O ile na początku przeważały sceptyczny stosunek i brak zaufania, o tyle po roku ocena ich działalności radykalnie uległa zmianie. Nastąpiły pierwsze odczuwalne zmiany, które zmusiły Ukraińców do poważnego liczenia się z „przybyszami” czy nawet porównania ich dokonań z wynikami osiąganymi przez miejscowych polityków. Zazwyczaj takie zestawienia wypadają na niekorzyść rodzimych działaczy, którzy przez ćwierć wieku nie byli w stanie uzdrowić sytuacji w kraju.

Rządy Saakaszwilego w obwodzie odeskim i działalność cudzoziemców w stolicy kraju można uważać za swoisty eksperyment. Biorąc się za niezwykle szerokie spektrum zadań, deklarując cele, które wychodzą daleko poza granice kompetencji przewodniczącego obwodowej administracji państwowej (gubernatora), Saakaszwili zderzył się ze skorumpowanym systemem państwowym, który niszczyć należy odgórnie, a nie „z boku”. Niemożliwe jest zwalczanie korupcji, przemytu i swawoli oligarchów w jednym, odrębnie wziętym obwodzie, kiedy do podobnych działań przestępczych zachęca sam Kijów. Podobnie nie można wprowadzić istotnych zmian w odrębnie potraktowanym ministerstwie. Kraj należy reformować jednocześnie i całościowo, z uwzględnieniem wszystkich gałęzi władzy. Reforma skorumpowanego

państwa ukraińskiego dokonywana jedynie w poszczególnych dziedzinach życia społecznego lub odrębnych regionach geograficznych jest na starcie skazana na porażkę. Zmian należy dokonywać odgórnie, przy jednoczesnej aktywizacji ruchów oddolnych.

Oczywiste stało się także to, że bez konsekwentnej woli politycznej elit rządzących, bez wprowadzenia sprzyjającego klimatu dla reform i w końcu bez przekonania społeczeństwa o konieczności i priorytetowości reform trudno będzie oczekiwać jakichkolwiek pozytywnych efektów wszelkich ruchów modernizacyjnych.

Obywatele Ukrainy zdążyli już się przekonać, że nikt, nawet najbardziej genialni „Waregowie”, nie zreformuje im ich własnego kraju i nie odda go im w gotowej formie dla korzystania. Chciałoby się wierzyć, że zaangażowanie zagranicznych specjalistów w proces reform na Ukrainie pozwoli uniknąć przykrych pomyłek lub przynajmniej zminimalizować ich skutki, zaoszczędzi czas i środki. Na barkach reformatorów z „importu” spoczywają wielkie nadzieje zarówno samych Ukraińców, jak i tych wszystkich, którzy dobrze im życzą na całym świecie. Ich sukces pozwoli na konsolidację ukraińskiego społeczeństwa i umocni pozycję Ukrainy w regionie. Wpłynie on także pozytywnie na sytuację na całym obszarze postradzieckim i stanie się przykładem dla krajów, które borykają się z podobnymi do ukraińskich problemami.

Działalność obcokrajowców w ukraińskich rządach, ich zaangażowanie na rzecz przeprowadzenia reform systemowych poprzez wykorzystywanie zdobytych wcześniej w swoich ojczyznach doświadczeń należy uznać za sprawę pozytywną. Nawet jeżeli ich próby nie osiągną wyraźnych sukcesów, jak w przypadku Micheila Saakaszwilego i jego współpracowników z Gruzji, to jednak działalność reformatorów nie pozostanie bez śladu. Już udało się zaszczerpić nowych podejście w niektórych dziedzinach zarządzania, wskazać kierunki dalszych reformatorskich działań.

Bez wątpienia „Waregowe” wnieśli do ukraińskiego życia społecznego elementy nowej kultury politycznej, czemu służyły ich częste kontakty medialne, kontakty z ukraińskimi współpracownikami i studentami. Nawet ich głośne dymisje również były swego rodzaju demonstracją niespotykanej do tej pory na Ukrainie nowej kultury politycznej. Dobrowolnie (na co z reguły nie zdobywali się urzędnicy ukraińscy – ich bowiem zamykano w aresztach lub musieli się oni ratować ucieczką za granicę), z honorem i godnością opuszczali wysokie stanowiska, gdy uznawali za niemożliwe dalsze pełnienie swoich obowiązków.

Rozdział 6

TRANSFORMACJA MEDIÓW NA UKRAINIE – ANALIZA JAKOŚCIOWA I ILOŚCIOWA

W ciągu ostatnich dziesięcioleci na Ukrainie zaszły znaczące zmiany w sferze informacyjnej. Spowodowane były one przede wszystkim sytuacją społeczno-gospodarczą i polityczną – początek lat 90. XX wieku oznaczał przejście od systemu totalitarnego do demokracji, a wraz z tym do rynkowych zasad w życiu społecznym. Na Ukrainie radzieckiej nie istniał wolny rynek, a podmioty działalności gospodarczej nie były samodzielne. Większość przedsiębiorstw należała do państwa, funkcjonował system monopolistyczny bez rzeczywistych mechanizmów rynkowych. W pierwszym dziesięcioleciu ukraińskiej niepodległości zaczęły powstawać nowe podmioty gospodarcze, głównie poprzez denacjonalizację majątku państwowego i przejście w inne formy własności – zbiorowe i prywatne. Sprzyjało to rozwojowi gospodarczemu i konkurencji. Procesy te wpłynęły także na sferę medialną.

Zmiany rozpoczęły się przede wszystkim na poziomie ustawodawczym, kiedy uregulowano zasady polityki informacyjnej i bezpieczeństwa informacyjnego kraju oraz – co także ważne – wprowadzono wolność słowa. Tym samym usunięto cenzurę, która funkcjonowała w ustawodawstwie radzieckim¹.

Przyjęcie szeregu ustaw stopniowo regulowało stosunki w sferze informacyjnej. Miały one za zadanie realizację praw konstytucyjnych do wolności słowa, wolnego wyrażania poglądów i przekonań, gromadzenia, przechowywania, wykorzystywania i rozpowszechniania informacji ustnie, pisemnie lub w każdy inny sposób (art. 32 Konstytucji Ukrainy)². Ratyfikowano również szereg ważnych umów międzynarodowych z zakresu wolności obiegu informacji: Ogólną deklarację praw człowieka i obywatela (art. 19 – O wolności

¹ H. Poczepecow, S. Czuket. Informacyjna polityka, Kyjiw 2008, s. 663.

² Konstytucja Ukrainy [online]. Gabinet ministrów Ukrainy [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>.

wyrażania myśli i wolności informacji), Międzynarodowy pakt o prawach gospodarczych, społecznych i kulturalnych (art. 15 odnosi się do praw autorskich), Międzynarodowy pakt o prawach obywatelskich i politycznych (art. 1 – prawo do posiadania własnych poglądów). Zgodnie z tymi aktami państwo nadawało prawo i możliwość każdemu swojemu obywatelowi do podejmowania prywatnej inicjatywy w zakresie tworzenia niezależnych mediów.

W celu realizacji tych praw przyjęto szereg innych ustaw: o drukowanych środkach masowej informacji (prasie) na Ukrainie (1992), o informacji (1992), o informacji naukowo-technicznej (1992), o radiu i telewizji (1993), o prawie autorskim i prawach pokrewnych (1993), o agencjach informacyjnych (1995), o reklamie (1996), o wydawnictwach (1997)³.

Na transformację mediów wpłynęły także ustawy o tajemnicy państwowej (1994) oraz o zasadach informowania o działalności organów państwowych na Ukrainie przez środki masowej informacji (1998)⁴.

Ważne znaczenie miała także ustawa o społecznym radiu i telewizji przyjęta w 2014 roku⁵. Odrębne przepisy funkcjonowania mediów znalazły się w Kodeksie cywilnym i Kodeksie karnym Ukrainy.

Ogólnie rzecz biorąc, ustawodawstwo ukraińskie w dziedzinie mediów odpowiada obecnie międzynarodowym standardom prawnym i konwencjom praw człowieka. Wraz z przyjęciem pakietu nowych ustaw prywatna i zbiorowa własność zaczęły dominować w formach organizacji mediów. Telewizja, radio, prasa oraz media internetowe powstały głównie w oparciu o prywatną inicjatywę, co pozytywnie stymuluje rozwój całej sfery medialnej.

Wprowadzenie uregulowań prawnych przestrzeni medialnej (konieczność rejestracji prasy oraz posiadania licencji na prowadzenie stacji radiowych i telewizyjnych) doprowadziło do zmian w zarządzaniu procesami informacyjnymi, które dotąd miały scentralizowany charakter. Powstał szereg nowych struktur państwowych i społecznych, które zajmują się koordynacją mediów i usług informacyjnych. Pojawiły się nowe organy państwowe, które mają prawo regulacji procesów medialnych, m.in.: Komitet ds. Wolności Słowa i Polityki Informacyjnej w Radzie Najwyższej Ukrainy, którego zadanie polega na zapewnieniu obywatelom prawa do informacji, Państwowy Komitet Radia i Telewizji Ukrainy, Narodowa Rada ds. Radia i Telewizji, powołana

³ Ibidem. Dostępny w Internecie: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>>.

⁴ Ibidem. Dostępny w Internecie: <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80>>.

⁵ Ibidem. Dostępny w Internecie: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>>.

ukazem Prezydenta Ukrainy z kwietnia 1994 roku zgodnie z ustawą o radiu i telewizji⁶.

Powstało również sporo struktur społecznych, które zajmują się koordynacją działalności w sferze prasy, radia i telewizji oraz wydań internetowych: Narodowy Związek Dziennikarzy Ukrainy, Ukraińskie Stowarzyszenie Wydawców Periodyków, Stowarzyszenie Ukraińskiej Prasy Narodowo-Demokratycznej, Stowarzyszenie Prasy dla Młodzieży i inne.

Na Ukrainie funkcjonuje Instytut Prawa Medialnego, który jest niezależnym centrum analitycznym, zrzeszającym prawników i ekspertów, którzy specjalizują się w zakresie prawa medialnego i praw człowieka.

Wszystkie te struktury z jednej strony pozwalają wpływać państwu na politykę informacyjną, z drugiej strony umożliwiają rozwój niezależnych mediów, formowanie własnej przestrzeni informacyjnej i tożsamości narodowej. Związany jest z tym problem obecności w mediach języka ukraińskiego.

Kwestia językowa ma charakter nie tylko ideologiczny, ale także gospodarczy i jest bezpośrednio związana z kwestią bezpieczeństwa narodowego.

Sytuacja językowa w ciągu całej historii niepodległej Ukrainy stale znajduje się w polu uwagi polityków i przy udziale mediów była wykorzystywana w również w walce politycznej jako narzędzie propagandy w czasie przygotowań aneksji Krymu oraz tworzenia wrogiej przestrzeni informacyjnej w Donbasie itd.

W ostatnich dekadach znaczna część mieszkańców była przeciwna ustanowieniu języka ukraińskiego jako jedyne obowiązującego dla mediów, przez co umożliwiona została zewnętrzna interwencja informacyjna. Ekspansja rosyjskiego produktu informacyjnego w prasie, radiu i telewizji, a także w publikacjach książkowych stworzyła warunki dla wzmocnienia imperialnych dążeń Rosji, a jej propagandę uczyniła bardziej efektywną. Sprzyjało temu budowane przez lata zaufanie do rosyjskiego produktu informacyjnego. Postradziecka psychologia generowała stosunek do ukraińskiej informacji jako wtórnej wobec rosyjskiej. Oprócz tego pod pretekstem walki o prawa mniejszości narodowych konsekwentnie prowadzona była polityka marginalizacji języka ukraińskiego.

Język jest również elementem rynku. Jeżeli konsument rosyjskojęzycznego produktu znajduje się w większości, to inwestorzy medialni dostosowują się do jego potrzeb. W związku z tym, że zdecydowana większość Ukraińców

⁶ Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Nacionalnu radu Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia [online]. Dostępny w Internecie: <<http://alex-ua.com/lawdoc/zakon4.html>>.

swobodnie posługuje się językiem rosyjskim, tego typu produkcja bez przeszkód przenika przez ukraińskie granice. Cierpią na tym producenci ukraińskiego „produktu medialnego”. Warto zauważyć, że oddzielenie się od rosyjskich kanałów informacyjnych czyni ukraińskie dziennikarstwo bardziej niezależnym. Dzięki temu ma szansę powstać nowe pokolenie dziennikarzy, którzy są w stanie prowadzić samodzielną politykę informacyjną.

Badając zmiany w systemie medialnym na Ukrainie od 1991 roku, warto wyodrębnić te czynniki, które w największym stopniu na nie wpływały, m.in.:

- polityczne – decydujące o realizacji konstytucyjnego prawa do wolności słowa, wyrażania poglądów, formułujące zmiany w opinii publicznej oraz regulujące procesy tworzenia opozycyjnego dyskursu w stosunku do władzy;
- psychologiczne – to z jednej strony oddziedziczona po ZSRR mentalność starszego pokolenia, z drugiej natomiast przystosowanie młodego pokolenia do przyswajania informacji za pomocą nowych mediów;
- ekonomiczne – od nich zależała możliwość tworzenia się mediów niezależnych od państwa i tzw. oligarchów medialnych, obecność wąsko wyspecjalizowanych wydawnictw itp.; to te czynniki decydowały także o tym, jakimi kanałami informacji posługiwali się konsumenci na co dzień;
- technologiczne – wszystkie powyższe transformacje w naturalny sposób uzależnione były od udostępnienia szerokiemu gronu odbiorców odpowiednich narzędzi (telewizji cyfrowej i satelitarnej, cyfrowego radia, Internetu, sieci komórkowej), za pomocą których tworzone były kanały informacyjne⁷.

Technologiczne aspekty transformacji spowodowały pojawienie się tzw. konwergencji mediów, rozumianej jako zacieranie się granic pomiędzy różnymi mediami. W dziedzinie technologii informacyjnych zniknęły granice między telekomunikacją, radiofonią, telewizją i innymi mediami. Na Ukrainie, jak w większości innych państw, przewiduje się powstanie wspólnej sieci cyfrowej, w której łącznie funkcjonować będą Internet, sieć komórkowa, cyfrowe radio i telewizja oraz inne cyfrowe narzędzia przekazu informacji⁸. Dla przykładu spora liczba tytułów prasowych, dzięki zastosowaniu nowych technologii, funkcjonuje jednocześnie w wydaniu papierowym, *online*, dla telefonów komórkowych oraz w formacie radiowym i telewizyjnym. Może

⁷ Suczasnyj rozwytok nacionalnoho media-seredowyszcza w Ukraini (audiowizualni ZMI) [online]. NISS [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://old.niss.gov.ua/monitor/November/12.htm>>.

⁸ W. Hwozdiew, Mediakonwerhencija jak czynnyk transformacij ZMI ta jichnioji audytoriji [online]. Social Science [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://social-science.com.ua/article/917>>.

dochodzić tutaj do pełnej integracji lub tworzenia mediów hybrydowych i platform medialnych. Co ciekawe, takie procesy dotyczą nie tylko mediów centralnych. Zjawisko hybrydowego newsroomu wykorzystywane jest również w mediach lokalnych.

Jednak pomimo pewnych stałych światowych tendencji, które uwarunkowane są przez czynniki ekonomiczne i technologiczne, na ukraińskim rynku medialnym zasadnicze zmiany w strukturze korzystania z różnego rodzaju mediów w okresie niepodległości nie nastąpiły. Głównych przyczyn tego należy upatrywać w spowolnionym tempie udostępniania społeczeństwu wiodących technologii oraz w konserwatywnej postawie samych mieszkańców w stosunku do źródeł informacji.

W ten sposób najpopularniejszym źródłem informacji dla Ukraińców pozostaje telewizja, przy czym o ile w stolicach obwodów dominuje telewizja kablowa i satelitarna, o tyle poza granicami miast przeważa telewizja naziemna, co warunkuje określone tendencje w rankingach oglądalności.

Monitoring przestrzeni radiowej i telewizyjnej został przeprowadzony w oparciu o coroczne sprawozdania Narodowej Rady ds. Radia i Telewizji, na podstawie których przeanalizowano zmiany wskaźników ilościowych i jakościowych.

Do 2001 roku zarejestrowano 791 organizacji radiowych i telewizyjnych, które łącznie posiadały 931 licencji na korzystanie z częstotliwości radiowych, stacji czołowych (dla telewizji kablowych) oraz nadajników satelitarnych. Z tej liczby 28 organizacji było własnością państwa (w tym m.in. narodowe kompanie telewizyjne i radiowe), 250 własnością komunalną, a 513 miało status komercyjny. Łączny czas antenowy dla radia i telewizji wynosił 8366 godzin⁹.

W 2006 roku według wspomnianych dokumentów na Ukrainie funkcjonowało 51 kanałów telewizyjnych, wśród nich 15 ogólnokrajowych (Narodowa Telekompania Ukrainy, spółka z o.o. TRK „Era”, spółka z o.o. TRK „Studija 1+1”, spółka akcyjna „Ukraińska niezależna korporacja TV – Inter”, spółka z o.o. „Międzynarodowa komercyjna TRK ICTV”, spółka akcyjna „Nowyj kanał”, spółka akcyjna TRK „Ukraina”, spółka akcyjna „Międzynarodowe Centrum Medialne” – „STB”, TK „TET”, spółka akcyjna „Tele-Odyn”, spółka z o.o. „TRO Multi Media Serwis”, spółka z o.o. TRK „NBM”, spółka z o.o. TS „Służba informacji”, spółka z o.o. TRK „Ekspres-Inform”,

⁹ Zvit Nacionalnoji rady Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia za 2014 rik [online]. NRRiT [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2014/Zvitna%20informacia/Zvit.pdf>>.

spółka akcyjna TK „TONIS”) oraz 55 stacji radiowych, z czego również 15 ogólnokrajowych (Narodowa Telekompania Ukrainy: UR-1, UR-2, UR-3 oraz spółka akcyjna „Nasze Radio”, spółka z o.o. TRK „NBM”, spółka z o.o. TRK „Media Market”, spółka z o.o. TRO „Russkoje radio” – Ukraina, spółka akcyjna „Oniks”, spółka z o.o. TRK „Kłas”, spółka z o.o. TRK „Radio-Era”, spółka akcyjna RK „Hała”, przedsiębiorstwo państwowe TRO „Dowira”, Ukraińska korporacja radia i telewizji „JuTAR”, spółka akcyjna TRK „Luks”, spółka z o.o. TRK „Radio Kochannja”)¹⁰.

W porównaniu z rokiem poprzednim w 2007 roku o 147 zwiększyła się ogólna liczba organizacji radiowych i telewizyjnych, przy czym wzrost dotyczył mediów regionalnych, gdyż wskaźnik ogólnokrajowy pozostał niezmienny.

W ciągu 10 lat 57% organizacji radiowych i telewizyjnych zostało utworzone przez osoby prywatne lub struktury komercyjne. Organizacje radiowe i telewizyjne wykorzystujące fale radiowe stanowiły 55%, na resztę składało się natomiast 255 studiów radiofonii przewodowej, które korzystały z kanałów UR-1 oraz UR-2 w czasie uzgodnionym z Narodową Kompanią Radiową, „Ukrtelekmem” lub sieciami kablowymi¹¹.

W tym okresie coraz rzadziej wykorzystywano radiofonię przewodową, fale krótkie i średnie, a coraz częściej stacje – szczególnie komercyjne – przechodziły na transmisję z modulacją częstotliwości (FM).

Pod względem treści programowych główne zmiany w obrębie wiodących nadawców po 2000 roku dotyczyły:

1) specjalizacji: wzrastająca konkurencja spowodowała, że niektórzy uczestnicy rynku zaczęli szukać niszowego audytorium. W konsekwencji sprofilowane kanały, jak M1, M2 (muzyka), „Meha” (początkowo sport, później programy edukacyjne), TET (rozrywka, kanał młodzieżowy), 5 kanał (informacyjny), zwiększyły zasięg i zaczęły docierać do większej liczby widzów;

2) lokalizacji produktów medialnych: w tym czasie następowała stopniowa zamiana w programach wiodących kanałów (szczególnie w porze najwyższej oglądalności) produkcji hollywoodzkiej produkcją rosyjską, ukraińską lub ukraińsko-rosyjską. W ostatnich latach obserwowane jest zmniejszenie udziału produkcji rosyjskiej na rzecz powrotu do produkcji hollywoodzkiej¹².

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

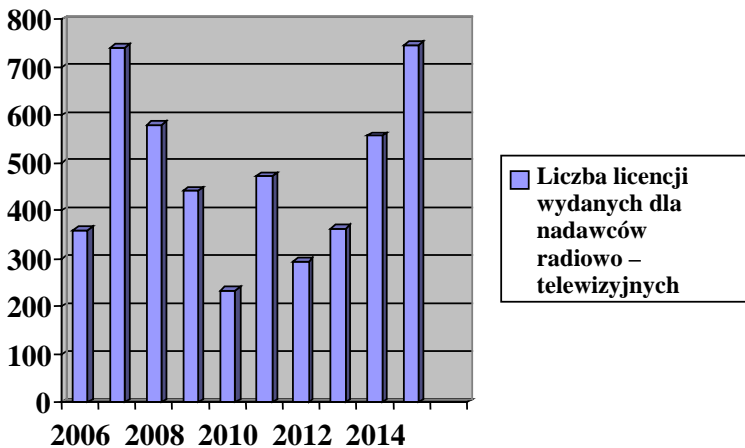
¹² Zob. [online]. Live Internet [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://www.liveinternet.ru/rating/ua/media/index.html?lang=uk>>.

Jednocześnie, poczynając od 2003 roku, zdecydowanie wzrasta produkcja własnego produktu audiowizualnego – programów telewizyjnych różnych profili – talk show, filmów, seriali itp. Można dostrzec także jakościowy i ilościowy wzrost krajowej telewizyjnej produkcji kinowej. W 2006 roku na samym tylko kanale Perszjej Nacjonalnyj oprócz piętnastu programów wyprodukowano ponad 70 własnych filmów dokumentalnych.

W kolejnym sprawozdaniu Rady Narodowej ds. Radia i Telewizji wśród 15 ogólnokrajowych nadawców znaleźli się: Narodowa Telekompania Ukrainy, spółka z o.o. TRK „Era”, spółka z o.o. TRK „Studija 1+1”, spółka akcyjna „Ukraińska niezależna korporacja TV – „Inter”, spółka z o.o. „Międzynarodowa komercyjna TRK „ICTV”, spółka akcyjna „Nowyj kanał”, spółka akcyjna TRK „Ukraina”, spółka akcyjna „Międzynarodowe Centrum Medialne” – „STB”, TK „TET”, spółka akcyjna „TeleOdyn”, spółka z o.o. „TRO Multi Media Serwis”, spółka z o.o. TRK „NBM”, spółka z o.o. TS „Służba informacji”, spółka z o.o. TRK „Ekspres-Inform” oraz spółka akcyjna TK „TONIS”¹³.

Monitoring rynku i liczby licencji wydawanych nadawcom (satelitarnym, kablowym, przewodowym, wielokanałowym, naziemnym i cyfrowym) wraz z przedłużeniami demonstruje wykres 1. Najwyższe wskaźniki zanotowano w latach 2007 i 2015.

Wykres 1. Ogólna liczba wydanych licencji dla nadawców radiowych i telewizyjnych na Ukrainie w latach 2006-2015 (wraz z przedłużeniami)

Źródło: opracowanie własne.

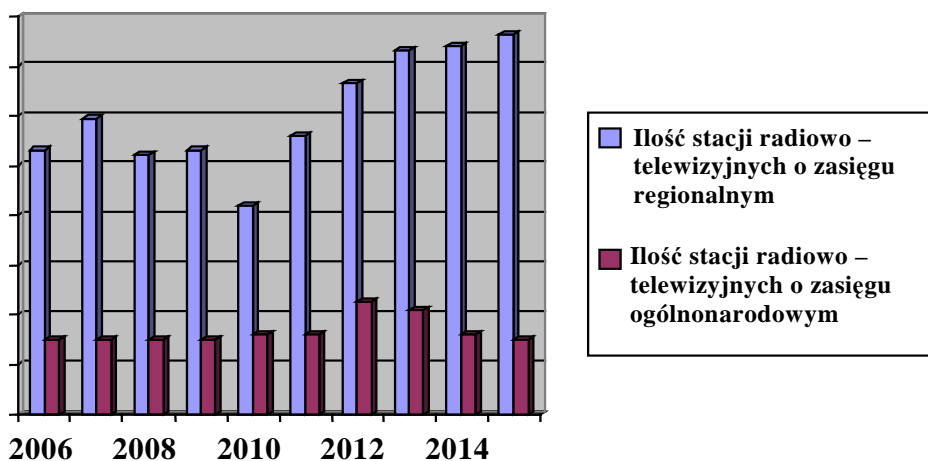
¹³ Zvit Nacionalnoji rady Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia za 2015 rik [online]. NRRiT [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2015/Zvitna%20informacia/Zvit_2015.pdf>.

W 2012 roku zarejestrowano 30 telewizyjnych kanałów ogólnokrajowych i 76 regionalnych, wśród stacji radiowych liczby wynosiły odpowiednio 15 i 57, a 720 dostawców usług programowych posiadało łącznie 955 licencji Rady Narodowej¹⁴. W 2014 roku do 42 zwiększyła się liczba kanałów ogólnokrajowych, co stało się możliwe dzięki uruchomieniu cyfrowych sieci telewizyjnych w ramach MX-1, MX-2, MX-3, MX-5. Tendencją stało się przechodzenie z analogowej formy nadawania do cyfrowej¹⁵. W 2015 roku robocza grupa zajmująca się tym problemem opracowała plan stopniowej likwidacji analogowego systemu nadawania, który wpisał się w ogólny plan rozwoju narodowej przestrzeni radiowej i telewizyjnej.

Warto zaznaczyć, że w okupowanych obwodach donieckim i ługańskim analogowym systemem nadawania posługiwało się 19 stacji radiowych i 15 kanałów telewizyjnych.

Ogólny wskaźnik liczebności regionalnych i ogólnokrajowych kanałów telewizyjnych i radiowych (KTR) pokazano na wykresie 2, którego analiza ukazuje stały – szczególnie po 2012 roku – wzrost liczby TRK.

Wykres 2. Dynamika wzrostu ilościowego KTR za lata 2006-2015

Źródło: opracowanie własne.

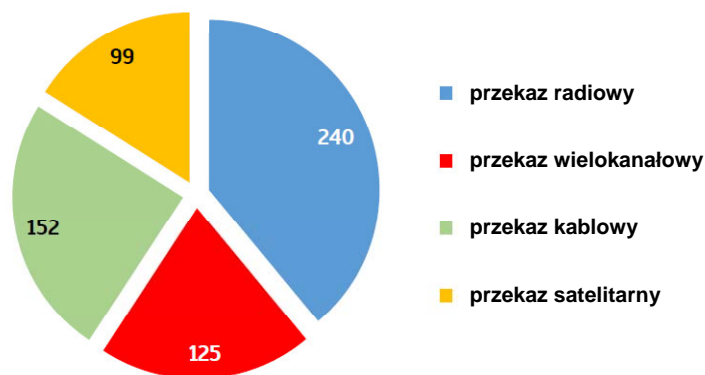
¹⁴ Zvit Nacionalnoji rady Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia za 2012 rik [online]. NRRiT [dostęp: 2016-01-09]. Dostępny w Internecie: <http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2012/Zvitna%20informacia/Zvit_2012.pdf>.

¹⁵ Zvit Nacionalnoji rady Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia za 2014 rik [online]. NRRiT [dostęp: 2016-01-09]. Dostępny w Internecie: <http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2014/Zvitna%20informacia/Zvit_2014.pdf>.

Wskaźnikom ilościowym w sferze radia i telewizji towarzyszą zmiany jakościowe w pracy dziennikarskiej. Wraz z pojawieniem się niezależnej (z pewnymi jednak zastrzeżeniami) telewizji obywatelskiej można zaobserwować zmiany jakościowe w treściach programowych. Odnosi się to do takich kompanii radiowo-telewizyjnych, jak „Hromads’ke telebachennia”, która transmitowana obecnie jest głównie przez Internet, oraz „Espresso TV”, która przeszła na satelitalny system nadawania, jednak nie jest dostępna w systemie analogowym, więc szeroka publiczność dostęp do niej jest ograniczony.

Jeśli chodzi o sposób dostarczania sygnału telewizyjnego, to wzrasta wpływ telewizji satelitarnej, przy czym nadawanie naziemne i wielokanałowe pozostają na dominującej pozycji. Według badań GFK w 2011 roku 3,1 mln ukraińskich gospodarstw domowych korzystało z telewizji satelitarnej, a 77% z nich znajdowało się w miastach o liczbie mieszkańców nie mniejszej niż 50 tys., 5 mln gospodarstw domowych miało dostęp do telewizji kablowej, a 84% z nich znajdowało się w miastach większych niż 50 tys. mieszkańców; 8,4 mln gospodarstw, które miały dostęp do telewizji naziemnej, dosyć równomiernie rozłożyło się na 42% zlokalizowanych w miastach większych niż 50 tys., 58% w miastach mniejszych niż 50 tys. i na wsi. Ta tendencja ma stały charakter i można ją zaobserwować na przedstawionym wykresie kołowym¹⁶.

Wykres 3. Ilość nadawców wg rodzaju transmisji

Źródło: opracowanie własne.

¹⁶ GFK UKRAINE: dumka naselennia szczo do korupciji u media seredowyszchi [online]. MResearcher [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://mresearcher.com/2015/12/gfk-ukraine-duiaseredovishhi.html>>.

Odbiorcy drukowanej informacji na Ukrainie stanowią 30-40% ogółu publiczności. Od momentu uzyskania niepodległości do początku XXI wieku prasa ukształtowała się jako stale obecny rynek i od tego czasu zmiany w jej rozwoju są niewielkie i raczej podobne do tych, które odnoszą się do mediów radiowych i telewizyjnych.

Na jej rozwój również wpływają polityczne, ekonomiczne i technologiczne czynniki, które warunkują zmiany w treści, specjalizacji i sposobach dystrybucji. Częściowo czynniki te wpływają także na preferencje czytelników. Dynamika tych zmian została przeanalizowana w ramach analizy ilościowej współczesnego rynku medialnego na Ukrainie od czasu odzyskania niepodległości. W niniejszych badaniach brano pod uwagę materiały: Izby Książki Ukrainy, Stowarzyszenia Wydawców Prasy Periodycznej na Ukrainie (UAWPP), Państwowego Rejestru Drukowanych Środków Masowego Przekazu, co dało możliwość prześledzenia szerokiego spektrum zmian w prasie (patrz wykres 3), jeśli natomiast chodzi o media radiowe i telewizyjne, to analogiczne dane otrzymano na podstawie corocznych sprawozdań Narodowej Rady ds. Radia i Telewizji oraz Państwowego Komitetu Radia i Telewizji. Monitoring wydań internetowych został przeprowadzony na podstawie materiałów Ministerstwa Sprawiedliwości Ukrainy, Rejestru publicznego i innych. Rynek medialny został także przestudiowany z punktu widzenia form własności, dzięki czemu można było przedstawić obecny stosunek procentowy mediów publicznych i prywatnych.

Stowarzyszenie Wydawców Prasy Periodycznej na Ukrainie wraz z Izłą Książki Ukrainy, Ukrpocztą i regionalną siecią dystrybucji periodyków DP „Prasa” zbadało liczbę wydań periodycznych na Ukrainie. Badania te odbywały się w ramach sprawozdania dla Światowego Stowarzyszenia Wydawców Gazet (WAN) w 2008 roku. Okazało się, że według UAWPP na Ukrainie wydawanych jest 4187 tytułów periodyków. Z tej liczby 2448 stanowiły gazety, a 1739 – czasopisma. Według obliczeń Izby Książki Ukrainy ogólna liczba wydań periodycznych wyniosła 4277 tytułów (2885 gazet i 1392 czasopisma). Rozbieżności pomiędzy tymi danymi powiązane są przede wszystkim z tym, że część czasopism nie jest dostarczana do Izby Książki, przez co nie figuruje ona w monitoringach¹⁷.

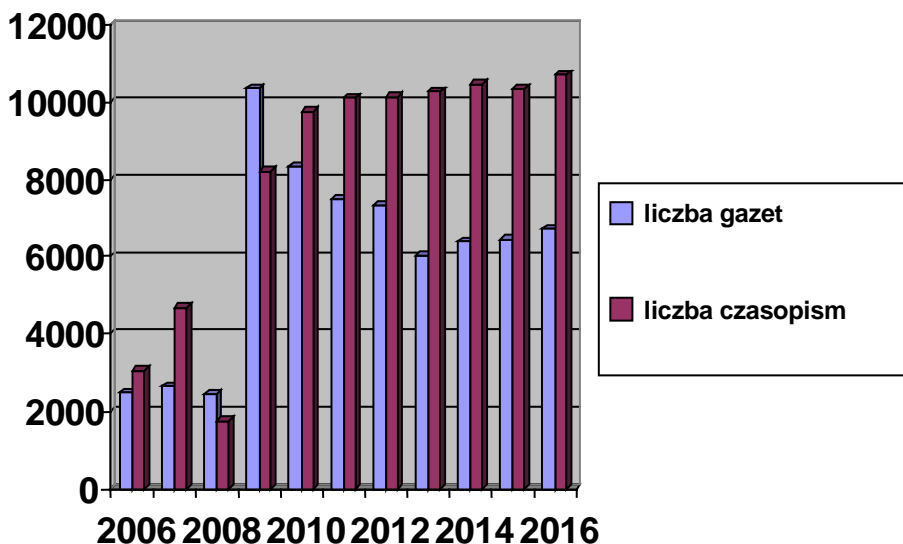
Ministerstwo Sprawiedliwości Ukrainy również prowadziło monitoring liczby zarejestrowanych mediów drukowanych, ale w 2009 roku. Rok ten

¹⁷ Peredplata šohodni [online]. Presa [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://presa.ua/dlja-podpyschkyka>>.

przyniósł znaczący wzrost dokonywanych rejestracji. W tym czasie zarejestrowano (lub powtórnie zarejestrowano) 10366 gazet oraz 8194 tytułów czasopism. W następnych latach obserwowany jest spadek liczby tytułów gazet przy jednoczesnym wzroście liczby czasopism.

Według danych rejestru publicznego 1 stycznia 2013 roku w państwowym rejestrze drukowanych środków masowego przekazu znajdowały się 34 002 wpisy o rejestracji różnorodnych wydań, wśród nich 6012 odnosiło się do gazet, a 10 270 do czasopism¹⁸.

Wykres 4. Dynamika zmian wskaźników ilościowych mediów drukowanych

Źródło: opracowanie własne.

Jak zatem widać na wykresie, sytuacja na rynku wydawniczym czasopism wygląda na bardziej ustabilizowaną niż w przypadku gazet. Czasopisma dominują wśród wydań ogólnokrajowych. Począwszy od 1991 roku, kiedy to ich liczba wynosiła zaledwie 194 wydania, następuje – szczególnie od 2009 roku – stały jej wzrost, który osiągnął już granicę 10 700 tytułów¹⁹.

8 stycznia 2014 roku weszły w życie Zasady państwowej rejestracji drukowanych środków masowego przekazu, zatwierdzone decyzją Ministerstwa

¹⁸ Derżawnyj rejestr drukowanych ZMI ta informacijnych ahentstw jak subjektiw informacijnoji dijalnosti [online]. Departament derżawnoji Rejestraciji peredpłata šohodni [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://ddr.minjust.gov.ua>>.

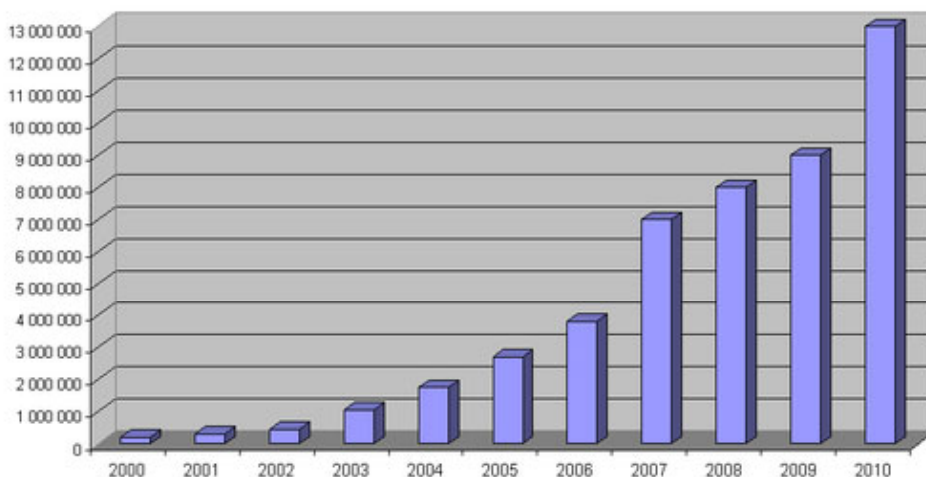
¹⁹ Ibidem.

Sprawiedliwości Ukrainy z 12 grudnia 2013 roku nr 2623/5, które uprościły rejestrację mediów drukowanych i agencji informacyjnych jako podmiotów działalności informacyjnych. Dzięki temu wzrosła liczba zarejestrowanych mediów²⁰.

Analiza zmian wskaźników ilościowych systemu medialnego daje podstawy, aby stwierdzić, że każdy z jego segmentów ma swoją oddzielną historię rozwoju. Ogólne tendencje ostatnich lat pokazują, że rynek czasopism rozwija się bardziej dynamicznie niż rynek gazet.

W odniesieniu do mediów internetowych brakuje dokładnych wskaźników ilościowych, ponieważ w środowisku badaczy w dalszym ciągu prowadzone są dyskusje nad wyróżnikami, dzięki którym można byłoby zdefiniować media internetowe. Analiza źródeł pozwala jednak skonstatować, że od lat 2009-2010 liczba mediów internetowych rośnie z każdym rokiem w postępie geometrycznym, podobnie zresztą jak liczba osób, które z nich korzystają. Dynamika wzrostu przedstawiona na wykresie 4 pokazuje, że roczny wzrost czytelników mediów internetowych może przyjmować nawet kilkumilionowe wartości.

Wykres 5. Dynamika wzrostu czytelników mediów internetowych

Źródło: opracowanie własne.

Do dziś ogólna liczba czytelników mediów internetowych na całym terytorium Ukrainy z wyłączeniem Krymu wzrosła o 59% i stanowi 21,8 mln

²⁰ Ibidem.

użytkowników. Takie wyniki badań przedstawił holding Factum Group Ukraine²¹.

W badaniach tych zwrócono uwagę, że najbardziej dynamicznie wzrasta liczba starszych czytelników. Co dziesiąty Ukrainiec w wieku 65 lat korzysta z Internetu. Spośród ogółu użytkowników 73% należy do przedziału wiekowego od 15 do 44 lat, natomiast 15% do przedziału 45-65 lat²².

Dostęp do Internetu ma co drugi mieszkaniec wsi, a 49% ogółu użytkowników zamieszkuje w największych miastach Ukrainy.

Stałym monitoringiem mediów internetowych zajmuje się kilka ośrodków, z których największy to Bigmir.net. W opracowanym przez niego rankingu znalazło się 250 wydań internetowych (ogólna liczba według portalu wynosi ponad 4 tys.). Wśród liderów znalazły się Korespondent, Ukraińska Prawda, Cenzor.NET, Siegodnia, Tełkanał 24, TSN.ua, ZN.ua, 112.ua i inne²³.

Rozwój przestrzeni medialnej odbił się nie tylko na zmianach ilościowych, ale przede wszystkim przyczynił się do zmian jakościowych, które analizowali w swoich badaniach W. Bradow²⁴, W. Hwozdew, O. Hojan, O. Zernacka, W. Iwanon, S. Kwit, H. Poczepecow, W. Rizun, J. Cymbaenko. A. Cziczanski i inni.

Analiza stanu badań jakościowych systemu medialnego pozwala wyodrębnić kilka aspektów, które szczególnie akcentują współcześni badacze, m.in.:

- tendencje zmian globalizacyjnych w masowej komunikacji stanowiły przedmiot badań W. Rizuna, O. Zerneckiej, W. Iwanowa, S. Kwita, M. Komowa²⁵ i innych;

- zjawiska transformacji społecznej i konwergencji mediów badali I. Artamonowa, O. Wartanowa, W. Hwozdew, Ł. Horodenko, O. Hradiuszko, G. Jenkins, D. Ducyk, O. Kałmykow, M. Kasetls, H. Kaczajewa, D. Kincaid, I. Kirija, N. Kyrzyłowa, D. Kraus, S. Quinn, M. Łukanina, M. Makejenko, S. Maszkowa, W. Rizun, W. Sołodow, S. Urazowa, W. Fiłak, M. Fomenko, W. Cwik i inni;

²¹ Killkist' rehularnych internet-korystuwacziv w Ukraini zrosła do 21, 8 mln [online]. Gazeta [dostęp: 2016-08-01]. Dostępny w Internecie: <http://gazeta.ua/articles/life/_killkist-regulyarnih-internetkorystuvachiv-v-ukraini-zrosła-do-218-mln/633061>.

²² Ibidem.

²³ Riejting po gruppie SMI i pieriodika [online]. Bigmir [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <http://top.bigmir.net/show/mass_media>.

²⁴ W. Bradow, Peredumowy zarodżennia media rynku Ukrainy, Naukowi Zapysky 2 (43), 2013, s. 7-14.

²⁵ M.W. Komowa, Koncepcciji systemnoji transformaciji media, Ukraińskie Żurnalistykoznawstwo 14, 2013, s. 15-19.

– zmiany typologiczne w mediach, spowodowane pojawieniem się nowych środków komunikacji (interaktywnych i multimedialnych), które legły u podstaw – jak zaznacza J. Cymbaenko – powstania nowych wielowymiarowych rodzajów mediów, badali Ł. Horodenko, W. Riabczew, I. Fomiczowa, I. Artamonowa, B. Potiatynyk, M. Czabanenko²⁶;

– zmiany gatunkowe i treściowe badali M. Hurewycz, W. Łyzanczuk, W. Pelt, A. Tretyczny, O. Serbenska i inni²⁷.

W ciągu ostatnich dekad miał miejsce gwałtowny rozwój technologii informatycznych i komunikacyjnych. Globalizacja procesów technologicznych stymulowała przejście do trójwymiarowości 3D – przestrzeni, które przenikają do sfer naszej działalności zawodowej – oraz komunikacji interpersonalnej.

Współczesne środki masowego przekazu nie pozostały naturalnie poza tym procesem, lecz logicznie wpisały się i dostosowały do tych zmian, wykorzystując najnowsze technologie oraz całe instrumentarium środków komunikacji w celu zwiększenia intensywności przekazu, wymiany i rozpowszechniania informacji oraz wpływania na kształt opinii publicznej.

Analizując współczesną przestrzeń medialną oraz zmiany, które w niej zachodzą w ostatnich dziesięcioleciach, należy przede wszystkim prześledzić funkcjonowanie dwóch platform komunikacyjnych:

1) *offline media* – do których należą media drukowane (gazety i czasopisma) oraz audiowizualne (radio i telewizja); niektórzy badacze nazywają te media tradycyjnymi;

2) *online media* – zasoby internetowe, które:

- a) mają swoje odpowiedniki w mediach drukowanych (portale informacyjne, np. Ukraińska Prawda, Cenzor.NET, Liwyj bereh itd.), strony internetowe gazet i czasopism (np. „Dzerkało Tyżnia”, „Deń”, „Wysokyj Zamok”, „Ukraiński Tyżdeń” itd);
- b) mają swoje odpowiedniki w mediach audiowizualnych (telewizja internetowa oraz radio internetowe);
- c) należą do agencji informacyjnych (np. Reuters, UNIAN, Ukrinform, Gał-Info itd.).

Odrębnie traktujemy środki komunikacji masowej – portale społecznościowe, blogi, które często przejmują na siebie informacyjną funkcję mediów,

²⁶ J. Cymbaenko, Problematyka transformacji w mediakomunikacjach, Naukowi Zapysky Instytutu Żurnalistyky 57, 2014, s. 199-202.

²⁷ M. Mazur, Żurnalisty-praktyky w informacijnij dijalnosti telebaczennia: problema žanru [online]. Elektronnoja biblioteka Instytutu żurnalistyky [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2361>>.

przekazując chociażby newsy, ale ostatecznie nie zaliczają się do środków masowego przekazu, pozostając narzędziami komunikacyjnymi. Istnieją dość konserwatywne poglądy badaczy (Ł. Horodenko, W. Iwanow, J. Cymbalenko), że blogosfera nie ma nic wspólnego z zawodową działalnością dziennikarską²⁸.

Cechą różnicującą te dwie platformy medialne jest to, że *offline media* prowadzą komunikację jednokierunkową, podczas gdy *online* są znacznie bardziej dynamiczne i – dzięki współczesnym technologiom – dają możliwość dwukierunkowej komunikacji, która jest realizowana poprzez komentarze, *chaty* itp. Dzięki temu możliwe jest badanie zmian na poziomie modeli przyswajania i reagowania na informacje. Jeszcze 10-15 lat temu braliśmy do ręki gazetę i czytaliśmy ją od deski do deski, łącznie z horoskopem. Obecnie strumienie informacyjne, które krążą w przestrzeni medialnej, porywają nas w głąbię bezustannie aktualizowanych informacji newsowych. Objętość dostarczanej informacji znacznie się zwiększyła, przez co coraz trudniej pozyskiwać i oddzielać informację ważną od drugorzędnej, choć z drugiej strony beneficjent może sam filtrować otrzymywane treści.

Permanentna aktualizacja i zwiększanie masy informacyjnej powoduje również zmiany treściowe – obserwowane są zmiany na poziomie struktury wiadomości. Styl języka mediów internetowych jest zdecydowanie niższy niż w mediach tradycyjnych, ale jednocześnie wzmacnia się siłę wyrazu produktu informacyjnego poprzez multimedialność, grafikę 3D, wideo, hiperłącza i hiperteksty. Wszystko to znacznie wzmacnia odbiór przekazu medialnego i bardziej przyciąga uwagę. Dzięki tym środkom ułatwiony jest szybki dostęp do informacji, co jest szczególnie ważne w systemie, w którym jest ona stale aktualizowana.

Tradycyjne media nie mają takiego arsenału współczesnych środków komunikacyjnych, dlatego główny akcent kładą na język, którego styl jest znacząco wyższy, oraz na praktykowanie tradycyjnych form prezentowania informacji.

Nowe środki informacji zmieniły również krajobraz gatunków dziennikarskich. Jest to szczególnie odczuwalne w mediach internetowych. Informacja nie jest podawana tutaj w sposób sfabularyzowany, tak jak w mediach tradycyjnych, lecz w formie bezpośredniej transmisji. Widzimy często niezmontowane wideo, nagrane na miejscu przez świadków wydarzeń za pomocą

²⁸ J. Cymbalenko, Transformacja wydiw żurnalistyki: onlajnowa żurnalistyka, Naukowi Zapsky Instytutu Żurnalistyki 52, 2014, s. 117-121.

telefonu lub innego rejestratora obrazu. Stąd też zmiana gatunków na przeglądy, monitoringi, rankingi, fotorelacje lub po prostu obraz wideo „na żywo”. Naukowcy z Kijowskiego Instytutu Dziennikarstwa badający zmiany w gatunkach dziennikarskich, które zaszły w przestrzeni medialnej w ostatnich latach, mówią o dyfuzji gatunków, przejściu jednych gatunków w drugie lub jeszcze inaczej o zacieraniu się granic gatunkowych i płynnym przeciekaniu informacji w formie „strumieni informacyjnych”, przez co sam proces udostępniania informacji ulega globalizacji.

Zmiany na poziomie gatunku i treści oraz pojawienie się nowych środków wzmacniania siły przekazu spowodowały transformacje w rodzajach dziennikarstwa, co stanowi przedmiot burzliwych dyskusji wśród badaczy. Spróbujmy prześledzić tendencje rozwoju dziennikarstwa w sieci. Praktyka funkcjonowania przemysłu medialnego w Internecie – jak zaznacza J. Cymbaenko – daje podstawy do wyodrębnienia dwóch głównych kierunków transformacji:

- w obrębie zawodowego dziennikarstwa (co zostało omówione wcześniej);
- w obrębie alternatywnych praktyk dziennikarskich.

Pierwszy kierunek, według J. Cymbaenki, jest „wynikiem adaptacji tradycyjnych mediów do internetowych warunków przekazu informacji”. W nauce jest on dość dobrze zbadany i nie wywołuje większych dyskusji. Tymczasem „drugi kierunek posiada wiele sprzecznych tłumaczeń i brakuje mu definicji, którą można by uważać za ogólnie przyjętą”²⁹.

System alternatywnych praktyk dziennikarskich opiera się na technologii web 2.0, głównie na blogosferze i sieciach wymiany danych (np. YouTube). Niektórzy badacze (I. Artamanowa, S. Demczenko, Ł. Zemlianowa, R. Krejh i inni) w swoich pracach utożsamiają go z nowymi mediami lub nowym dziennikarstwem. Autorzy artykułu skłaniają się bardziej do tez W. Iwanowa, W. Rizuna i Ł. Horodenki zawartych w monografii „Teoria komunikacji sieciowej”³⁰ oraz do poglądów B. Potiatynka przedstawionych w „Dziennikarstwie internetowym”³¹, a także innych badaczy, którzy stoją na stanowisku, że te narzędzia komunikacyjne nie mają nic wspólnego z dziennikarstwem jako sferą działalności zawodowej, natomiast należą do efektywnych sposobów masowego przekazu informacji.

W kontekście analizy zmian przestrzeni medialnej na Ukrainie od czasu uzyskania niepodległości warto rozpatrzyć również jej polityczne i komercyj-

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ł. Horodenko, *Teorija mereżewoji komunikaciji*, Kyjiw 2012.

³¹ B. Potiatynk, *Internet-żurnalistyka*, Lwiv 2010.

ne aspekty. W ciągu ostatnich dziesięcioleci krajowy rynek medialny został bowiem w pełni podzielony pomiędzy konkretne holdingi medialne. Spowodowało to monopolizację krajowej przestrzeni informacyjnej na poziomie ogólnonarodowym oraz regionalnym wraz z dokładnym podziałem na sfery wpływu i kierunki uprawianej polityki informacyjnej.

Przemiany na rynku medialnym w ciągu dwóch ostatnich dekad uregulowały status podmiotów, które na nim działają. Intensywny rozwój technologii informacyjnych i komunikacyjnych stworzył możliwość pojawienia się nowych mediów i doprowadził rynek medialny do podziału na platformę mediów typu *offline* i platformę mediów typu *online*. Sytuacja ta sprzyja pojawianiu się nowych relacji rynkowych i komunikacyjnych mających dynamiczny charakter i stanowiących perspektywę dla dalszych badań.

Rozdział 7

WYCHOWANIE I SYSTEM OŚWIATY NA UKRAINIE W LATACH TRANSFORMACJI USTROJOWEJ

Rozwiązywanie problemów, które pojawiają się w sferze wychowania i oświaty, możliwe jest dzięki dostosowaniu ukraińskiego ustawodawstwa do standardów międzynarodowych, a w dalszej kolejności dzięki stworzeniu jednolitego systemu kształcenia, który łączyłby w sobie najlepsze zagraniczne wzorce z tradycjami krajowymi.

WYCHOWANIE DORASTAJĄCEGO POKOLENIA, UCZNIÓW I STUDENTÓW W OKRESIE NIEPODLEGŁOŚCI UKRAINY

OGłoszenie niepodległości państwa ukraińskiego w 1991 roku uwarunkowało konieczność reform wszystkich jego sfer: ideologii, polityki, gospodarki, kultury, a także systemu oświaty i wychowania. Strategia rozwoju oświaty i wychowania była na Ukrainie zorientowana na

stworzenie efektywnego systemu kształcenia ustawicznego i wychowania w celu osiągnięcia wysokich wskaźników oświatowych, zagwarantowanie możliwości samodoskonalenia i rozwoju duchowego obywateli oraz budowanie potencjału intelektualnego i kulturalnego jako najwyższej wartości narodowej¹.

Proces tworzenia nowego systemu oświaty i wychowania podporządkowany jest idei budowy społeczeństwa obywatelskiego i ściśle związany jest z wdrażaniem standardów europejskich w zakresie ochrony praw i wolności człowieka. W okresie niepodległości przyjęto szereg ustaw i innych aktów

¹ Derżawna nacionalna prohrama „Oswita” („Ukrajina XXI stolittia”), decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 3 grudnia 1993 r., nr 896.

prawnych, które odpowiadały duchowi humanitaryzmu i demokracji w dziedzinie oświaty oraz humanizowały system wychowania.

W 1991 roku decyzją kolegium Ministerstwa Oświaty Ukrainy zatwierdzono „Koncepcję średniej szkoły ogólnokształcącej na Ukrainie”, w której przeprowadzono krytyczną analizę systemu oświaty i wychowania w państwie totalitarnym oraz zaakcentowano, że:

(...) we współczesnych warunkach szkoła powinna być ważnym czynnikiem odrodzenia narodowego, pielęgnowania wśród młodzieży świadomości narodowej i poczucia godności, a także środkiem walki z nihilizmem narodowym. (...) odnowienie kulturologicznej funkcji szkoły powinno odbywać się na zasadach humanizmu i demokracji oraz dominacji wartości ogólnoludzkich nad wartościami klasowymi lub narodowymi².

Podstawowe zadania strategiczne budowy systemu oświaty i wychowania na Ukrainie zostały zatwierdzone w państwowym programie narodowym „Oświata” („Ukraina XXI wieku”) i należą do nich:

- odnowienie i rozbudowa narodowego systemu oświaty jako najważniejszego ogniwa wychowania świadomych obywateli Ukrainy, formowanie wykształconej i twórczej jednostki, dbanie o jej zdrowie fizyczne i psychiczne, zagwarantowanie priorytetowości rozwoju człowieka, transmisja kultury i duchowości w jej zróżnicowanym całokształcie opartym na krajowych i światowych wzorcach;
- wprowadzenie oświaty na poziom, jaki ma ona w krajach rozwiniętych, poprzez głęboką zmianę jej zasad konceptualnych, strukturalnych i organizacyjnych;
- odejście od monopolu państwa w sferze oświaty poprzez utworzenie na równoprawnych zasadach niepaństwowych szkół i placówek oświatowych oraz demokratyzację państwowych szkół i placówek oświatowych;
- wypracowanie wielowymiarowej polityki inwestycyjnej w dziedzinie oświaty³.

W ciągu wszystkich lat niepodległości wychowanie młodzieży szkolnej i studenckiej realizowane jest poprzez kontakt młodzieży z kulturą narodową i tradycjami narodowymi. Młodzi ludzie uświadamiają sobie swoją przynależność narodową, rozwijają świadomość i stosunek emocjonalny do ojczyzny, języka ukraińskiego oraz do swego narodu, jego historii i kultury.

² Koncepcija serednioji zahalnooswitnioji szkoły Ukrajinny, Informacijnyj Zbirnyk Ministerstwa Oswity Ukrajinny 1, 1992, s. 3-7.

³ Derżawna nacjonalna prohrama „Oswita” („Ukrajina XXI stolittia”), decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 3 grudnia 1993 r., nr 896.

Podstawowymi zasadami działalności wychowawczej placówek oświatowych są zasady wychowania narodowego:

- ludowość wychowania – narodowe ukierunkowanie wychowania realizowane jest dzięki opanowaniu języka ojczystego, kształtowaniu świadomości narodowej, miłości do ziemi ojczystej i narodu; wszczepianiu szacunku do kultury, dziedzictwa narodowego i tradycji, a także kultury i tradycji wszystkich narodów zamieszkujących Ukrainę;

- wychowanie zgodne z naturą człowieka – uwzględnienie wieloaspektowej natury człowieka, specyfiki wiekowej i indywidualnej dzieci, ich różnicowania pod względem anatomicznym, fizjologicznym i regionalnym;

- wychowanie zgodne z kulturą – organiczny związek z historią narodu, jego językiem, tradycjami kultury i życia codziennego, sztuką ludową, rzemiosłem, tworzenie wspólnoty duchowej i łączności pokoleniowej;

- humanizacja wychowania – stworzenie lepszych warunków dla rozwoju talentów dziecka, humanizacja relacji pomiędzy wychowawcą a wychowanymi, postawienie celów wychowawczych w centrum procesu dydaktyczno-wychowawczego, szacunek do jednostki ludzkiej, rozumienie jej potrzeb i rozwój wzajemnego zaufania; wychowywanie człowieka z wpojonymi zasadami humanizmu, szczerego, życzliwego i miłosiernego;

- demokratyzacja wychowania – odejście od autorytarnego stylu wychowania; współpraca wychowawców i wychowanków; traktowanie jednostki jak najwyższej wartości, ustanowienie jej prawa do wolności, rozwoju talentu i indywidualności; formowanie świadomości relacji pomiędzy ideami wolności, prawami człowieka a odpowiedzialnością obywatelską;

- ustawiczność kształcenia – dążenie do spójności i etapowości wychowania, przekształcenie go w proces, który trwa przez całe życie człowieka; nierozzerwalność nauki i wychowania, formowanie spójnej i wszechstronnie rozwiniętej jednostki;

- etniczacja procesu wychowania – napełnienie procesu wychowania treściami narodowymi, ukierunkowanymi na formowanie świadomości obywatelskiej. Zasady etniczacji w tym samym stopniu dotyczą przedstawicieli wszystkich narodów Ukrainy; to także stworzenie warunków do uczęszczania do ojczystej szkoły wszystkich dzieci, pielęgnowanie poczucia dumy narodowej i poczucia przynależności do swojego narodu, kształtowanie u dzieci mentalności swojego narodu, czynienie z nich przedstawicieli kultury narodowej i kontynuatorów tradycji rodziców. Zasady etniczacji stanowią nieodzowny składnik socjalizacji dzieci;

- dyferencjacja i indywidualizacja procesu wychowania – uwzględnienie w pracy wychowawczej fizycznego, psychicznego, społecznego, duchowego

oraz intelektualnego rozwoju wychowanków, stymulowanie ich aktywności oraz rozwój twórczego indywidualizmu każdej jednostki;

- konsekwencja, systematyczność i wariacyjność form i metod wychowania – kształtowanie świadomości, samodzielności i inicjatywy twórczej uczniów i studentów, harmonijne połączenie opieki pedagogicznej z samodzielnością i inicjatywami wychowanków;

- zapewnienie kontaktu wychowanka ze środowiskiem – wszczepianie zamiłowania do pracy i szacunku do niej; zapoznanie wychowanków z podstawowymi dziedzinami gospodarki; rozwój u dzieci i młodzieży umiejętności adaptacji do warunków wolnego rynku;

- integralność procesu wychowania – koordynacja pedagogicznych zadań szkoły, rodziny i społeczeństwa; wspomaganie kształcenia i wychowania w rodzinie jako ważnego ogniwa w procesie wychowania; pomoc w rozwijaniu kompetencji pedagogicznych rodziców; koordynacja i ujednolicanie pedagogicznego wpływu na dzieci różnych instytucji społecznych.

Zasady te, niekiedy z pewnymi przekształceniami, legły u podstaw wszystkich przyjętych później koncepcji i deklaracji w kwestii realizacji procesów kształcenia i wychowania w narodowym systemie oświaty na Ukrainie.

Narodowy składnik przenika treści kształcenia na wszystkich poziomach struktury oświatowej, poczynając od wychowania przedszkolnego, i realizowany jest poprzez naukę języka ukraińskiego, mającego status języka urzędowego, historii narodu ukraińskiego, jego tradycji, zwyczajów, ideałów, kultury, twórczości ludowej itd.

W planach nauczania dla różnych placówek oświatowych wprowadzone zostały zarówno przedmioty obowiązkowe, jak i fakultatywne. W trakcie ich nauczania wprowadza się narodowe elementy oraz realizuje się wychowawczy potencjał każdej z dyscyplin. Uczniowie i studenci włączani są w proces dbania o tradycje narodowe, zabytki kultury i pomniki przyrody oraz kultywowanie tradycji twórczości ludowej.

Uwzględniając doświadczenie wielu krajów europejskich, w tym postradzieckich, w 2006 roku kolegium Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy przyjęło dokument „O konceptualnych zasadach nauki przedmiotów humanistycznych w ogólnokształcących placówkach oświatowych”, dla którego podstawą było:

ukierunkowanie państwa na wychowywanie w szkole ukraińskiej wszechstronnie i harmonicznie rozwiniętych uczniów przejawiających postawę obywatelską i patriotyczną oraz posiadających szeroki światopogląd, przygotowanych do aktywnej życia twórczego, samorealizacji oraz wykonywania zadań obywatela.

Instytut Technologii Innowacyjnych oraz Treści Kształcenia Ukrainy zlecił druk i wdrażanie programów nauczania oraz podręczników z przedmiotów: podstawy etyki chrześcijańskiej oraz podstawy etyki religijnej, które wprowadzone zostały jako dyscypliny fakultatywne dla klasy 5 i 6⁴.

W celu wprowadzenia nowej idei konieczne było stworzenie środków, ale potrzebni byli również wykonawcy omówionych wyżej reform. Palącym problemem stało się przygotowanie kadry nauczycielskiej, która pełniłaby rolę przekaźnika tradycji i kultury, potrafiłaby przekazywać w trakcie procesu dydaktyczno-wychowawczego ideały ludowej pedagogiki, dbałaby o wzmocnienie intelektualnego i moralnego potencjału narodowego i rozwój dziedzictwa kulturowego. W związku z tym w 2002 roku został zatwierdzony państwowy program „Nauczyciel”, mający na celu rozwiązywanie problemów działalności zawodowej pedagogów w tej sferze przy pomocy państwa⁵.

W programach kształcenia kadr nauczycielskich i pracowników pedagogicznych dominują przedmioty z wyraźnie zaznaczonymi treściami narodowymi. Stale aktualizowane są koncepcje wychowawcze i opracowywane nowe kierunki wychowania młodego pokolenia. W „Koncepcji wychowania dzieci i młodzieży w ramach narodowego systemu oświaty”, która została zatwierdzona w 1996 roku, oprócz narodowych zasad wychowania znalazły się również inne kierunki, takie jak: patriotyzm, moralność, kształcenie artystyczne, nauczanie podstaw prawa, świadomość ekologiczna i rozwój kultury fizycznej. Dokument ten przewiduje określone zadania w ramach narodowego systemu oświaty dla:

- wychowania w rodzinie jako naturalnego i ustawicznego ogniwa w systemie wychowania, które warunkuje rozwój człowieka we wszystkich stadiach jego rozwoju;
- przedszkolnych placówek oświatowych jako pierwszej państwowej instytucji wychowawczej, która ma za zadanie realizację narodowej polityki w dziedzinie wychowania;
- ogólnokształcących placówek oświatowych, które powołane są do realizacji w pełnym zakresie celów i zadań wychowania narodowego poprzez kształtowanie światopoglądowe uczniów, rozwijanie w nich aktywności badawczej, epistemologicznej oraz kulturalnej; placówki te realizują postulaty

⁴ Prokonceptualni zasady wyuczennia w zahalnooswitnich nawczalnych zakładach predmetiw duchowno-moralnoho spriamuвання, decyzja Kolegium Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy z dnia 29 czerwca 2006 r., nr 8/1-2.

⁵ Derżawna prohrama „Wczytel”, decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 28 marca 2002 r., nr 379.

wychowania patriotycznego, moralnego, estetycznego, fizycznego, pracowniczego i seksualnego;

- placówek kształcenia zawodowego i technicznego, których działalność ukierunkowana jest na kształtowanie jednostki jako przyszłego wykwalifikowanego pracownika, wykształcenie w niej szacunku do własności prywatnej, społecznej i państwowej, szacunku do bogactw naturalnych Ukrainy i jej tradycji pracowniczych;

- pozaszkolnych placówek oświatowych, które realizują program przygotowania świadomej inteligencji narodowej, wspierają odnowę intelektualną, wychowują duchową elitę kraju, pomnażają jej potencjał kulturalny itd.⁶

Zadania wychowania narodowego realizowane są poprzez szereg działań podejmowanych przez różnego rodzaju instytucje, poczynając od wychowania w rodzinie i w placówkach przedszkolnych. Systematyczny monitoring realizacji zadań procesu wychowawczego w placówkach oświatowych daje podstawy do wyciągania odpowiednich wniosków i do projektowania przyszłych rozwiązań w tej sferze.

Decyzją m.in. Ministerstwa Oświaty i Nauki, Młodzieży i Sportu Ukrainy nr 1243 z dnia 31 października 2011 roku zostały zatwierdzone „Podstawowe kierunki wychowania uczniów klasy 1-11 szkół ogólnokształcących”, które mają za zadanie zwiększenie poziomu procesu wychowawczego w tych placówkach. Zgodnie z tym dokumentem celem wychowawczym jest

formowanie moralnej i kompetentnej życiowo jednostki, która pomyślnie realizuje się w społeczeństwie jako obywatel, członek rodziny oraz pracownik. Cel wychowawczy jest wspólny dla wszystkich ogniw systemu wychowania i stanowi kryterium efektywności procesu wychowawczego⁷.

W wychowaniu młodego pokolenia zaproponowano podejście projekto-technologiczne, do którego podstawowych elementów należą:

- konkretny cel działalności wychowawczej;
- zadania, które konkretyzują dany cel;
- grupa docelowa działalności wychowawczej (konkretny uczeń, grupa, klasa, szkoła);
- oczekiwany rezultat końcowy;
- kryteria oceny efektywności wpływu wychowawczego;

⁶ Koncepcja wychowania dzieci i młodzieży w narodowym systemie oświaty, decyzja kolegium Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy z dnia 28 lutego 1996 r., nr 2/4-8.

⁷ Osnowni orijentiry vychovannia uchniw 1-11 klasiw zahalnooswitnich nawczalnych zakladiv, rozporządzenie Ministerstwa Oświaty i Nauki, Młodzieży oraz Sportu z dnia 31 października 2011 r., nr 1243.

- treści działalności wychowawczej łączącej osobę wychowawcy i wychowanka;
- formy wychowania;
- metody realizacji pracy wychowawczej;
- czas, w którym będzie realizowana praca wychowawcza w ramach danego projektu.

Treści wychowawcze przewidują formowanie systemu wartości ogólnokulturalnych i obywatelskich, a wraz z nimi społecznie ważnych cech jednostki, które wpływać będą w przyszłości na jej stosunek do społeczeństwa i państwa, innych ludzi, pracy, przyrody, sztuki i samej siebie.

Treści tematyczne pracy wychowawczej zgodnie ze wspomnianym dokumentem są określone dla każdej grupy wiekowej między 1 a 11 klasą. Zaproponowano w nim również listę obiektów przyrodniczo-ekologicznych znajdujących się w różnych regionach kraju oraz przykłady wycieczek tematycznych dla uczniów i studentów, podczas których mogą oni odwiedzać ważne ośrodki historyczne, krajoznawcze, geograficzne i etnograficzne⁸.

Analiza powyższych dokumentów pokazuje, że w większości wypadków nosiły one deklaracyjny charakter, co zostało zresztą zaakcentowane w „Koncepcji wychowania patriotyczno-narodowego dzieci i młodzieży”:

W ciągu ostatnich lat opracowano szereg różnych dokumentów, w tym: „Koncepcję narodowego systemu wychowania” (1996), „Koncepcję narодно-patriotycznego wychowania” (2009), „Koncepcję ogólnokrajowego programu wychowania patriotycznego obywateli na lata 2013-2017”, „Koncepcję edukacji i wychowania obywatelskiego” (2012) i inne. Tymczasem żadna z nich nie była wdrożona w życie i nie były podejmowane żadne kroki w celu ich realizacji poprzez zmianę kierunków rozwoju państwa i polityki oświatowej ze względu na odmienne wizje elit rządzących w kwestii ideologii i kierunków rozwoju oświaty⁹.

Z tezą tą można się zgodzić jedynie w pewnym stopniu, ponieważ podczas tzw. rewolucji godności na ulice wyszły tysiące młodych ludzi, którzy urodzili się i wychowali w niepodległej Ukrainie, którzy świadomi są swojej misji obywatelskiej, znają cenę wolności, przejmują się własnym losem i losem przyszłych pokoleń, rozumieją swoją historyczną rolę i działają w imię dobra własnego państwa.

⁸ Ibidem.

⁹ Pro zatwierdzenia Koncepciji nacionalno-patriotycznoho wychovannia ditej i mołodi, zachodiv szczodo realizaciji Koncepciji nacionalno-patriotycznoho wychovannia ditej i mołodi ta metodycznych rekomendacij szczodo nacionalno-patriotycznoho wychovannia y zahalnooswitnich nawczalnych zakładach, rozporządzenie Ministerstwa Oświaty i Nauki z dnia 16 czerwca 2015 r., nr 641.

REFORMA UKRAIŃSKIEGO SYSTEMU OŚWIATY W OKRESIE NIEPODLEGŁOŚCI

Rozwój państwa ukraińskiego wymagał opracowania polityki oświatowej oraz utworzenia nowego efektywnego systemu oświaty. Transformacja relacji społecznych, wyzwania, przed którymi stoi demokratyczne społeczeństwo ukraińskie – wszystko to wymagało odpowiedniego ustawodawstwa zgodnego z zasadami innowacyjnego rozwoju społeczno-gospodarczego. Za pierwszy państwowotwórczy dokument w zakresie reformy oświaty można uważać ustawę o oświacie, która została przyjęta decyzją Rady Najwyższej USRS 3 maja 1991 roku. Od momentu uzyskania niepodległości przez Ukrainę ustawa ta była znacząco zmieniana, a zmiany były wnoszone niemal co roku, zgodnie z nowymi aktami prawnymi, które uchwałała Rada Najwyższa (46 zmian i uzupełnień według stanu ze stycznia 2016 roku).

Państwowy program narodowy „Oświata” („Ukraina XXI wieku”) stał się drogowskazem w budowie narodowego systemu oświaty i wychowania. Program określa strategię rozwoju oświaty na Ukrainie na najbliższe lata oraz wyznacza perspektywę na wiek XXI, wymienia konkretne działania w celu reformowania krajowej oświaty i dostosowania jej treści nauczania do wymagań współczesnego świata, potrzeb zarówno społeczeństwa, jak i konkretnej jednostki społecznej, a także doskonalenie programów nauczania w zakresie nauk humanistycznych, matematyczno-przyrodniczych oraz kształcenia zawodowego na wszystkich poziomach systemu oświaty.

Kolejne kroki przewidywały reformowanie wszystkich struktur systemu oświaty oraz zmiany w działalności placówek oświatowych różnych typów i form własności. Zmiany miały dotyczyć również organizacji oraz metodyki nauczania i wychowania.

EDUKACJA PRZEDSZKOLNA

W 2001 roku została przyjęta ustawa o edukacji przedszkolnej, zgodnie z którą wprowadzono obowiązkową edukację przedszkolną dla dzieci starszego wieku przedszkolnego. Ustawa określa typy przedszkolnych placówek oświatowych, ich zadania i zawiera „państwowe standardy w zakresie poziomu rozwoju i wychowania dziecka oraz warunki, w których powinny być one osiągnane”¹⁰.

¹⁰ Ustawa Ukrainy Pro doszkilnu oswitu, decyzja Rady Najwyższej Ukrainy z dnia 11 lipca 2001 r., nr 2628-III.

W 2010 roku wszedł w życie „Państwowy program rozwoju kształcenia przedszkolnego do 2017 roku”, w którym przeprowadzono analizę przyczyn wyniknięcia problemu deficytu przedszkolnych placówek oświatowych. Tym samym celem programu stało się opracowanie i wdrożenie mechanizmu rozwoju edukacji przedszkolnej, zapewnienie ochrony praw konstytucyjnych dzieci w wieku przedszkolnym oraz udzielenie państwowych gwarancji w kwestii dostępności i bezpłatności tego typu edukacji w państwowych i komunalnych przedszkolnych placówkach oświatowych, przede wszystkim dla dzieci pięcioletnich. W programie zaproponowano dwa warianty rozwiązania powyższych problemów:

1) na poziomie władz lokalnych i samorządowych bez wsparcia ze strony państwa;

2) poprzez rozwój edukacji przedszkolnej ze wsparciem ze strony państwa (wariant optymalny, dający możliwość rozwiązań systemowych)¹¹.

Szczególną uwagą zwrócono na edukację przedszkolną także w „Narodowej strategii rozwoju oświaty na Ukrainie do 2021 roku”, która zwiera następujące postulaty:

– wznowienie funkcjonowania zamkniętych w poprzednich latach przedszkolnych placówek oświatowych i rozbudowa ich sieci w celu pełnego zaspokojenia potrzeb ludności;

– objęcie wszystkich dzieci w wieku 5 lat obowiązkową edukacją przedszkolną poprzez zwiększenie możliwych form jej realizacji;

– stworzenie optymalnych warunków organizacyjnych, sanitarnych, metodycznych i technicznych w celu prawidłowego funkcjonowania przedszkolnych placówek oświatowych;

– udoskonalenie sieci zespołów oświatowo-wychowawczych (na wzór przedszkolnej placówki oświatowej i szkoły ogólnokształcącej); utworzenie przedszkolnych placówek oświatowych różnych typów własności i godzin pracy;

– aktualizacja treści, metodyki i środków nauczania, wychowania i rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym zgodnie z wymogami „Podstaw edukacji przedszkolnej” i innych programów z zakresu rozwoju dziecka¹².

¹¹ Derżawna cilowa socialna prohrama rozwytku doszkilnoji oswity na period do 2017 roku, decyzja Rady Ministrów Ukrainy z dnia 13 kwietnia 2011 r., nr 629.

¹² Nacionalna stratehija rozwytku oswity w Ukraini na period do 2021 roku, ukaz Prezydenta Ukrainy z dnia 25 czerwca 2013 r., nr 344/2013.

Należy zaznaczyć, że obecnie udało się wyhamować proces zamykania przedszkolnych placówek oświatowych, polepsza się stan ich wyposażenia, choć wiele problemów nie zostało jeszcze rozwiązanych.

EDUKACJA OGÓLNOKSZTAŁCĄCA (PODSTAWOWA ZE ŚREDNIĄ)

We wrześniu 1991 roku zatwierdzono „Koncepcję szkoły ogólnokształcącej”, w której określono jej cele i zadania oraz wyznaczono podstawowe standardy na tym poziomie edukacji.

W 1999 roku Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła ustawę o edukacji ogólnokształcącej, która określa strukturę szkoły ogólnokształcącej, organizację procesu wychowawczo-dydaktycznego w różnego typu placówkach oświatowych oraz wymienia szereg standardów państwowych, reguły zarządzania tym poziomem edukacji itd. Na początku stycznia 2016 roku ustawa miała łącznie 22 zmiany i uzupełnienia.

W 2000 roku rząd przyjął „Zasady funkcjonowania ogólnokształcących placówek oświatowych” oraz standardy państwowe odnoszące się do poziomu szkolnictwa podstawowego.

W celu integracji ukraińskiej oświaty z europejskim i światowym systemem edukacji oraz na podstawie decyzji rządu z dnia 16 lipca 2000 roku o przejściu ogólnokształcących placówek oświatowych na nowy system funkcjonowania i 12-letni okres nauczania następuje stopniowe przejście na nowy system oceniania uczniów z 12-punktową skalą, a także na ocenianie semestralne i wspomniane w dokumencie 12-letni okres nauczania.

Wprowadzony w życie program państwowy „Nauczyciel” stawiał za cel realizację najważniejszych zadań z zakresu modernizacji systemu oświaty z uwzględnieniem wymagań współczesnego społeczeństwa i gwarantowania pracownikom oświaty możliwości rozwoju i samorealizacji¹³. Zgodnie z tym aktem prawnym uchwalane były programy regionalne, które z kolei uwzględniały sytuację w oświacie na konkretnym poziomie lokalnym.

W 2004 roku decyzją rządu zatwierdzono „Państwowy standard bazowej i pełnej edukacji” na poziomie szkoły średniej, który określał obowiązkowe i fakultatywne treści nauczania oraz wymagania odnośnie do profilu absol-

¹³ Derżawna prohrama „Wczytel”, decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 28 marca 2002 r., nr 379.

wentów¹⁴. O ile w swym całokształcie proces standaryzacji należy uznać za pozytywny, to jednak na jego początkowym etapie odczuwalne były brak synchronizacji z innymi koncepcjami i programami edukacyjnymi oraz niedostateczne uwzględnienie współczesnych rozwiązań w organizacji procesu nauczania.

Niejednoznacznie zostało przyjęte wprowadzenie zewnętrznego systemu oceniania absolwentów szkół ogólnokształcących. W 1993 roku próba jego wprowadzania zakończyła się niepowodzeniem. Dopiero w 2006 roku zostało utworzone Ukraińskie Centrum Oceniania Jakości Kształcenia, a od 2008 roku przejście absolwenta przez system zewnętrznego niezależnego oceniania jest warunkiem przyjęcia na studia.

W 2011 roku działający od 2001 roku 12-letni system szkolnictwa ogólnokształcącego zamieniono na system 11-letni. Powodem zmiany były negatywna opinia uczniów i rodziców odnośnie do poprzedniego systemu i brak możliwości wyboru zawodu. Jednocześnie wprowadzono nowe standardy: „Państwowy standard dotyczący edukacji podstawowej” (decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 20 kwietnia 2011 roku, nr 462) oraz „Państwowy standard bazowej i pełnej edukacji na poziomie szkoły średniej” (decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 23 listopada 2011 roku, nr 1392). Zgodnie z tymi standardami nauka języków obcych zaczyna się w pierwszej klasie, informatyki – w drugiej, obowiązkowe są także dwie przerwy dla ćwiczeń ruchowych na każdej lekcji. Nowością dla standardów bazowej i pełnej edukacji na poziomie szkoły średniej jest wprowadzenie drugiego języka obcego od 5 klasy oraz sytuacja, w której na poziomie 10 i 11 klasy 50% programu nauczania stanowią przedmioty fakultatywne. Oprócz tego w starszych klasach część przedmiotów może być prowadzona w obcym języku, ale nie jest to obowiązkowe.

Ukierunkowanie na zachodni model edukacyjny oznacza powrót do 12-letniego okresu nauki w szkole ogólnokształcącej, dlatego też w najbliższym czasie zostaną wprowadzone zmiany w zasadach akredytacji szkół oraz skasowane formalne rankingi ich działalności.

Reforma systemu szkół ogólnokształcących przewiduje optymalizację ich funkcjonowania, urozmaicenie modeli organizacji procesu nauczania, ich dyferencjację, humanizację i demokratyzację, a także stworzenie warunków dla indywidualnego rozwoju uczniów zgodnie z ich zdolnościami i zainteresowaniami wraz z rozwojem kształcenia profilowego i zawodowego.

¹⁴ Derżawnyj standart bazowoji i pownoji serednioji oswity, decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 14 stycznia 2004 r., nr 24.

SZKOLNICTWO WYŻSZE

Głównym celem reform w oświacie jest polepszenie warunków funkcjonowania szkół wyższych oraz podniesienie jakości kształcenia.

Reforma szkolnictwa wyższego pozostaje jednym najtrudniejszych zagadnień. Podstawowe jej kierunki zostały określone przez szereg dokumentów i aktów prawnych. Program „Oświata” („Ukraina XXI wieku”) przewiduje następujące zadania strategiczne dla sfery szkolnictwa wyższego:

- przejście do elastycznego, dynamicznego i etapowego systemu kształcenia specjalistów, który stworzy możliwość zaspokojenia potrzeb jednostki w zakresie wykształcenia zgodnego z jej zainteresowaniami i zdolnościami;
- utworzenie sieci szkół wyższych, których profile, formy i terminy nauki w nich, a także źródła finansowania uwzględniałyby interesy studenta, regionu, w którym znajduje się dana szkoła wyższa, oraz państwa;
- podwyższenie poziomu edukacji i kultury w społeczeństwie;
- wprowadzenie szkolnictwa wyższego Ukrainy na poziom, na którym znajduje się on w krajach rozwiniętych, z dalszą jego integracją ze wspólną międzynarodową¹⁵.

W ukazie Prezydenta Ukrainy nr 832/95 z dnia 12 września 1995 roku o podstawowych kierunkach reformy oświaty na Ukrainie podkreślono, że:

(...) szkolnictwo wyższe potrzebuje głębokiej reformy w celu: ochrony swojego potencjału i utrzymania liczby kształconych specjalistów, wzmocnienia pomocy państwowej dla priorytetowych kierunków oświaty oraz podniesienia poziomu ukraińskiej nauki do poziomu światowego. Kierunki reformy szkolnictwa wyższego powinny być skorelowane z reformami gospodarczymi¹⁶.

Narodowa doktryna rozwoju oświaty, zatwierdzona w 2012 roku, jest ukierunkowana na:

(...) zapewnienie wysokiego poziomu kształcenia oraz mobilności zawodowej absolwentów szkół wyższych na rynku pracy poprzez wzmocnienie relacji pomiędzy szkołami wyższymi a przedsiębiorstwami oraz poprzez elastyczność programów i technologii kształcenia¹⁷.

¹⁵ Derżawna nacjonalna prohrama „Oswita” („Ukraina XXI stolittia”), decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 3 grudnia 1993 r., nr 896.

¹⁶ Pro osnovni napriamy reformuwannia wyszczoji oswity w Ukraini, ukaz Prezydenta Ukrainy z dnia 12 września 1995 r., nr 832/95.

¹⁷ Nacjonalna doktryna rozwytku oswity, ukaz Prezydenta Ukrainy z dnia 17 kwietnia 2002 r., nr 347/2002.

W związku z przystąpieniem Ukrainy do Procesu Bolońskiego został opracowany „Program działań w ramach wdrażania zasad Deklaracji Bolońskiej do ukraińskiego systemu szkolnictwa wyższego i nauki”. Wprowadzony został europejsko-transferowy oraz kredytowo-modułowy system organizacji procesu kształcenia we wszystkich szkołach wyższych na Ukrainie, tymczasem w „Państwowym programie rozwoju szkolnictwa wyższego na lata 2005-2007” stwierdzono, że reformy nie są pomyślnie wdrażane, i postulowano, by:

(...) zwiększyć potencjał szkolnictwa wyższego, usunąć przyczyny, które spowalniają jego adaptację do wymagań społecznie zorientowanej gospodarki rynkowej i światowego obszaru kształcenia, w dalszej kolejności stworzyć dla obywateli możliwości zdobywania wyższego wykształcenia, podnieść poziom szkolnictwa wyższego, udoskonalić mechanizmy jego finansowania i zarządzania nim, utworzyć programy stypendiów socjalnych dla studentów, a także rozbudować system partnerstwa z przedsiębiorcami w zakresie kształcenia wyspecjalizowanych kadr na potrzeby rynku pracy¹⁸.

W celu poprawy jakości nauki w systemie oświaty uniwersyteckiej opracowano „Państwowy celowy program socjalny i naukowo-techniczny «Nauka na uniwersytetach» na lata 2008-2012”, który został zatwierdzony decyzją Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 19 września 2007 roku, nr 1155.

Wynikiem głębokiej analizy funkcjonowania systemu oświaty w 2013 roku było zatwierdzenie narodowej strategii rozwoju oświaty na Ukrainie do 2021 roku, w której wymienione zostały podstawowe problemy, wyzwania, ryzyka, cele, kierunki i zadania stojące przed szkolnictwem wyższym, w tym:

- dostosowanie szkół wyższych i systemu zarządzania szkolnictwem wyższym do potrzeb gospodarki narodowej i potrzeb rynku pracy;
- stworzenie uniwersytetów badawczych, poszerzenie autonomii szkół wyższych;
- przegląd i zatwierdzenie nowego systemu zatrudnienia pracowników dydaktycznych i naukowo-dydaktycznych;
- opracowanie standardów szkolnictwa wyższego ukierunkowanych na kompetencyjność i skorelowanych z nową strukturą edukacyjno-kwalifikacyjną (edukacyjno-naukową) szkolnictwa wyższego oraz z Narodowymi Ramami Kwalifikacji;
- poszerzenie współpracy szkół wyższych z instytutami Narodowej Akademii Nauk Ukrainy oraz Narodową Akademią Nauk Pedagogicznych

¹⁸ Derżawna prohrama rozwytku wyszczozji oswity na 2005-2007 roky, decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 8 września 2004 r., nr 1183.

Ukrainy w zakresie rozwoju badań naukowych w sferze szkolnictwa wyższego;

- współpraca szkół wyższych z pracodawcami, w tym przy tworzeniu standardów szkolnictwa wyższego, organizacji praktyk studenckich i rozwiązywaniu problemów związanych z pierwszym zatrudnieniem absolwentów;
- udoskonalanie systemu zewnętrznego niezależnego oceniania absolwentów szkół ogólnokształcących w celu stworzenia równych warunków dla wszystkich kandydatów na studia wyższe;
- wymiana wyposażenia oraz zasobów materiałowo-technicznych i naukowo-dydaktycznych w szkołach wyższych¹⁹.

Analiza koncepcji i aktów prawnych dotyczących systemu oświaty pokazuje, że nie odpowiadały one potrzebom kraju, społeczeństwa i jednostki. W każdym nowym dokumencie pojawiały się nowe zadania, podczas gdy poprzednie nie były wykonane lub były wykonane jedynie częściowo.

Ogromne nadzieje społeczeństwo i wspólnota akademicka wiązały z przyjętą w 2014 roku ustawą o szkolnictwie wyższym, w której określone zostały polityka państwa w tej sferze, struktura szkolnictwa wyższego oraz wymagania dotyczące tworzonych programów nauczania i ich realizacji. Ustawa przewiduje przebudowę sieci szkół wyższych, ich typizację (uniwersytet, akademia, instytut, college), utworzenie Narodowej Agencji Jakości Szkolnictwa Wyższego, nadanie szkołom wyższym autonomii dydaktyczno-naukowej i finansowej, zwiększenie transparentności poprzez publikację na stronach internetowych szkół wyższych sprawozdań finansowych i raportów na temat jakości kształcenia itd.

Ustawę o szkolnictwie wyższym, która zasadniczo zmienia standardy funkcjonowania ukraińskich szkół wyższych oraz właściwie cały system oświaty, bezsprzecznie należy uznać za rewolucyjną. Jednak od momentu jej wejścia w życie wprowadzono już 11 poprawek w związku z jej niedostosowaniem do obowiązującego porządku prawnego. Zmiany spowodowały powstanie w pewnych obszarach próżni prawnych, które zapełniane są przez błędnie skonstruowane statuty szkół wyższych.

Proces tworzenia ukraińskiego systemu oświaty i wychowania powiązany był z reformą wszystkich jego poziomów. Reforma systemu odbywała się nierównomiernie, w wolnym tempie i z częstymi powrotami do starych rozwiązań. Postawione przed nią cele nie zawsze były osiągane. Na poziomie

¹⁹ Nacionalna stratehija rozwytku oswity w Ukraini na period do 2021 roku, ukaz Prezydenta Ukrainy z dnia 25 czerwca 2013 r., nr 344/2013.

ustawodawczym rozpoczęto regulację typów i form własności szkół wszystkich poziomów kształcenia oraz organizacji procesu nauczania. Okres zmian prawa w sferze systemu oświaty nie zakończył się jednak i trwa do dziś.

W niniejszym artykule nie zostały przywołane wszystkie akty prawne, które regulują działalność struktur oświatowych na Ukrainie i wyznaczają kierunki polityki państwa w tej sferze.

Można wymienić szereg działań, które zostały podjęte w celu realizacji strategicznych celów w rozwoju systemu oświaty. Należą do nich:

- wprowadzenie obowiązkowego kształcenia przedszkolnego dla starszych dzieci;
- wstrzymanie procesu zamykania przedszkolnych placówek oświatowych i rozpoczęcie rozbudowy ich sieci;
- przywrócenie trójstopniowej 12-letniej szkoły ogólnokształcącej;
- stałe udoskonalanie systemu zewnętrznego niezależnego oceniania dla szkół ogólnokształcących;
- tworzenie krajowych standardów kształcenia odpowiadających normom europejskim;
- zaktualizowanie listy kierunków i specjalności, na których odbywa się kształcenie w szkołach wyższych;
- opracowywanie nowych podręczników dla różnych typów szkół;
- rozwijanie systemu kształcenia językowego;
- opracowywanie alternatywnych modeli organizacji procesu kształcenia i wychowania (e-learning, metodyka interaktywna, kształtowanie kompetencji kluczowych itd.);
- cyfryzacja procesu nauczania i wychowania.

Pomimo tych osiągnięć wciąż nierozstrzygniętych pozostaje wiele kwestii związanych z brakiem stabilności politycznej, częstymi zmianami elit rządzących, długotrwałym kryzysem gospodarczym, sytuacją socjalną i demograficzną itd.

Poziom wykształcenia i wychowania obywateli na niepodległej Ukrainie świadczy o tym, że nie zaszły kardynalne zmiany w tej sferze, szczególnie na terenach wschodnich i południowych obwodów, które tymczasowo okupowane są przez Rosję. Budzenie się świadomości narodowej wśród młodzieży ukraińskiej zauważalne jest w obwodach centralnych i zachodnich. System wychowania zbudowany na starym modelu radzieckim spowodował pewne rozchwianie, brak ideałów wśród młodych ludzi, często konsumpcyjny sposób życia oraz pasywność w życiu obywatelskim.

Idealy narodowo-patriotyczne, wzmocnienie roli rodziny oraz społeczności w wychowaniu dzieci, zwiększenie możliwości wpływania rodzin na proces kształcenia i wychowania – wszystko to było deklarowane w wielu koncepcjach i programach i nie zostało wprowadzone w życie. Polityka oświatowa nie zaspokaja potrzeb społeczeństwa. Stan zasobów materiałowo-technicznych w placówkach oświatowych na wszystkich poziomach kształcenia nie jest zadowalający. Prestiż nauki i oświaty na Ukrainie wciąż jest niski, głównie ze względu na niski poziom płac pedagogów i naukowców.

Niektóre grupy społeczne (np. dzieci z obszarów wiejskich, dzieci wymagające specjalnej opieki pedagogicznej, dzieci szczególnie uzdolnione, dzieci migrantów) mają ograniczony dostęp do kształcenia na potrzebnym im poziomie.

Zbyt duże obciążenie programowe uczniów i studentów, niska jakość lub brak podręczników, materiałów oraz narzędzi dydaktycznych nie pozwalają na indywidualizację procesu nauczania. Powinna wzrosnąć również jakość kształcenia osób dorosłych oraz poziom studiów podyplomowych.

Proces wdrażania nowych technologii do systemu oświaty odbywa się zbyt wolno; sale komputerowe często wymagają wymiany sprzętu, a wiele placówek oświatowych w ogóle nie ma dostępu do Internetu.

Decentralizacja zarządzania systemem oświaty oraz jego dostosowanie do wymogów współczesnego rynku pracy również odbywa się w wolnym tempie. Organy zarządzające systemem oświaty nie są w stanie kompleksowo rozwiązywać istniejących problemów i koordynować działań wszystkich instytucji oświatowych.

Ukraińska nauka wciąż zachowuje potencjał do udziału w międzynarodowym partnerstwie naukowo-technicznym i innowacyjnym, jednak niski poziom (niezgodny zresztą ani z europejskim, ani z ukraińskim prawem) jej dofinansowania nie pozwala na prowadzenie badań naukowych i powoduje degradację ukraińskiej nauki i systemu oświaty²⁰.

Okres transformacji niesie za sobą szereg ryzyk, które utrudniają realizację zadań w zakresie rozwoju narodowego systemu oświaty i wychowania. Współczesny rynek pracy wymaga od absolwentów głębokiej wiedzy oraz umiejętności, które potrafiliby oni samodzielnie stosować w niestandardowych i wciąż zmieniających się warunkach. „Społeczeństwo wiedzy” powinno zostać zamienione przez „społeczeństwo życiowo kompetentnych obywateli”.

²⁰ Posiedzenie komitetu Rady Najwyższej Ukrainy ds. Oświaty i Nauki z dnia 17 lutego 2016 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://rada.gov.ua/news/Novyny/125766.html>>.

Perspektywa tworzenia się na Ukrainie współczesnego społeczeństwa informacyjnego wymaga refleksji nad rolą i miejscem Ukrainy w Europie i świecie, połączenia doświadczeń międzynarodowych z tradycją krajową oraz koordynacji działań wszystkich uczestników przemian politycznych i społeczno-gospodarczych na Ukrainie.

Rozdział 8

SZTUKA UKRAIŃSKA NA PRZEŁOMIE XX i XXI WIEKU. POLE POSZUKIWAŃ KONCEPTUALNYCH

Sytuacja w życiu artystycznym Ukrainy w momencie zmiany ustrojowej – od systemu radzieckiego totalitaryzmu do państwowości narodowej – niosła za sobą szereg cech, które stworzyły nowy paradygmat funkcjonowania kultury estetycznej w tym kraju. Pierwsze symptomy dały się już zauważyć pod koniec lat 80., gdy rozpoczął się demontaż Związku Radzieckiego wraz z jego doktryną ideologiczną „jednego narodu radzieckiego” na czele z Rosją jako „starszym bratem”. Podłoże dla tych procesów na Ukrainie stworzył ruch dysydencki lat 60. i 80., którego specyfika polegała na tym, że większość działaczy, w tym W. Czornowił, bracia M.B. Horyniowie, małżeństwo Kałyńców, Ł. Łukianenko, Ł. Taniuk, J. Swersiuk i inni, była organicznie powiązana z kołami intelektualnymi wielkich miast – Kijowa, Lwowa, Charkowa, Odessy. W rezultacie idee państwowości przez nich głoszone miały bezpośredni wpływ na sferę ówczesnej kultury.

Wraz z wprowadzeniem przez M. Gorbaczowa zasad pierestrojki na Ukrainie zaczęła upowszechniać się idea jawności (*głasności*) i towarzysząca jej liberalizacja życia kulturalnego. Literatura, muzyka, teatr i malarstwo pozbywały się oficjalnych i monopolistycznych struktur organizacyjnych. Związki twórców odchodziły od ideologicznych praktyk przeszłości, tracąc tym samym możliwość pełnego koordynowania działalności artystów danej dziedziny sztuki. Tendencje decentralizacyjne doprowadziły natomiast do powstawania niewielkich struktur w postaci towarzystw, stowarzyszeń i klubów, które podejmowały się realizacji rozmaitych projektów artystycznych.

Koniec totalitaryzmu w praktyce kulturalnej oznaczał powrót do źródeł tradycji artystycznych i ich najwybitniejszych twórców. W ukraińskiej rzeczywistości proces ten miał szczególne znaczenie, ponieważ moskiewsko-bolszewicki reżim w ciągu trzech powojennych dekad stosował system zakazów

zarówno w stosunku do znacznej części ukraińskiej klasyki, jak i do ogółu zjawisk doby modernizmu, pojmowanego jako wrogie radzieckiemu społeczeństwu „zepsucie duchowne”. Takie kierunki i style w sztuce I połowy XX wieku, jak ekspresjonizm, futurizm czy surrealizm, były uważane za szkodliwe, a nazwiska głównych przedstawicieli modernistycznego ruchu artystycznego wymieniane były z negatywną konotacją. Ideologia totalitarna poprzez absolutyzację społecznej funkcji sztuki profanowała synkretyczną naturę twórczości i stawiała na piedestale tych twórców, którzy w swych dziełach wychwalali radziecką rzeczywistość, a podejmowaną przez siebie tematykę synchronizowali z politycznymi manifestami władzy.

Od końca lat 80. do połowy lat 90. XX wieku transformacje w systemie kultury ukraińskiej, w tym również w sztukach wizualnych, miały spójny charakter, chociaż zachodziły nierównomiernie w zależności od danego centrum kulturowego. Było to związane z historycznym i kulturowym zróżnicowaniem Kijowa, Lwowa, Odessy, Charkowa, Użhorodu, Iwano-Frankowska i innych miast. O ile w miastach obwodowych sprawniej powracano do miejscowych tradycji artystycznych, o tyle w stolicy Ukrainy przez długi jeszcze czas funkcjonowały przeciwstawne tendencje, co prowadziło niekiedy do konfrontacji estetycznych.

Przedstawić tu należy kilka reprezentatywnych faktów pochodzących z różnych lokacji twórczych. Kijów jako stolica państwa dość intensywnie zaczął zmieniać swoją infrastrukturę kulturalną. W 1992 roku Kijowskiemu Instytutowi Artystycznemu przywrócono nazwę Ukraińskiej Akademii Sztuk Pięknych. W 1998 roku została ona przeorganizowana w Akademię Sztuk Wizualnych i Architektury (w 2000 roku otrzymała status narodowej). Akt ten nawiązywał w symboliczny sposób do tradycji Ukraińskiej Akademii Sztuk Pięknych z lat 1919-1922. Profesorowie i studenci NAOMA (obowiązujący dzisiaj skrót nazwy) zaczęli odwoływać się do tradycji narodowej szkoły akademickiej, której fundatorami byli H. Narbut, W. Kryczewski, O. Muraszko, M. Bojczuk, A. Manewycz, M. Buraczek i inni czołowi przedstawiciele ukraińskiego modernizmu.

Właśnie wówczas, na początku lat 90. ubiegłego wieku, ukraińscy historycy sztuki zaczęli intensywnie badać zjawiska awangardy artystycznej, które w poprzednich dziesięcioleciach oficjalnie były tematem tabu. Odbył się szereg konferencji i wystaw poświęconych K. Malewiczowi, O. Archypence, M. Bojczukowi, O. Bohomazowi, D. Burliukowi, H. Narbutowi. Z „niebytu” powrócili J. Mychałiw, W. Maksymowycz, K. Piskorski i inni. Wszystko to

łącznie miało bezpośredni wpływ na współczesny proces twórczy, który został poddany istotnym transformacjom.

Niespotykana dotąd atencja w stosunku do spuścizny kulturalno-artystycznej sprzyjała zmianom w świadomości społecznej Ukraińców. O ile w czasach radzieckich większość wymienionych nazwisk funkcjonowała w kontekście rosyjskiego modernizmu, to na początku lat 90. rozpoczęto proces badania danych zjawisk z pozycji ich ukraińskiego pochodzenia twórców lub też poprzez kontekstualizację dyskursu duchowo-kulturowego, w którym dorastali konkretni twórcy. W ten sposób rekonstruowano życie kulturalne Kijowa końca XIX i początku XX wieku, śledzono „kijowskie korzenie” wybitnych filozofów pokroju M. Bierdiajewa czy P. Jurkewycza, pisarza M. Bułhakowa, poetów symbolistów P. Tyczyny, M. Semenka i innych. Należy podkreślić, że proces ten miał charakter dość spontaniczny i żywiołowy, ponieważ oddziaływanie dawnej oficjalnej polityki kulturalnej na artystów starszego i średniego pokolenia wciąż było znaczące. Działalność swoją kontynuował Związek Artystów Ukrainy, który w 1998 roku otrzymał status narodowego. Jednak nawet po uwolnieniu się spod kurateli Moskwy Związek w sposób inercyjny odwoływał się do praktyk z czasów epoki totalitarnej, organizując m.in. wielkie kolektywne wystawy według przestarzałych schematów gatunkowych i tematycznych. Do tego warto dodać, że w latach 90. i na początku nowego wieku za pośrednictwem Związku Artystów Ukrainy były realizowane zamówienia publiczne na budowę nowych pomników w stolicy i innych miastach Ukrainy. Istnieje zresztą wiele innych przykładów świadczących o tym, że totalitarny sposób myślenia urzędników spowalniał zmiany strukturalne w funkcjonowaniu sztuki w tym historycznym momencie.

Jednocześnie aktywizowały się środowiska młodych twórców, które tworzyły alternatywne w stosunku do Związku organizacje artystyczne. Do najbardziej znaczących w Kijowie należały grupy „Spojrzenie” (utworzona w 1988 roku przez O. Melnyka, P. i O. Małyszaków, P. Honczara i innych), „Malowniczy rezerwat” (utworzona w 1992 roku przez T. Silwaszi, O. Babaka, A. Krywołapa, M. Krywenka, M. Hejka, O. Żywotkowa i innych), „Bractwo św. Alipiusza”, „Komuna Paryska” oraz inne organizacje powstające niekiedy *ad hoc* w celu realizacji danego projektu artystycznego. Wraz z ich powstawaniem poszerzało się pole poszukiwań konceptualnych w sztuce ukraińskiej. Poglądy twórców i ich stosunek do tradycji, modernizmu, postmodernizmu, transawangrady, a w późniejszym czasie również do sztuki współczesnej, uległy polaryzacji.

Niektóre wspólne cechy liberalizacji życia kulturalnego i artystycznego dały się zaobserwować również w innych dużych centrach historycznych Ukrainy. W Charkowie wzrosło zainteresowanie okresem lat 20. i 30. XX wieku, czyli czasem, w którym formowała się znana na całym świecie szkoła awangardy charkowskiej. Uwaga historyków sztuki koncentrowała się wokół takich postaci, jak W. Kryczewski, W. Jermiłow, A. Petrycki, B. Kosariew, W. Meller i innych przedstawicieli konstruktywizmu. Działający tutaj od 1963 roku Charkowski Instytut Przemysłu Artystycznego w 2001 roku otrzymał status Państwowej Akademii Sztuki i Designu, dziedzicząc tym samym spadek po tradycji charkowskiego modernizmu w dziedzinie sztuk wizualnych i designu. W Odessie w tym samym okresie zasadniczego znaczenia nabrały próby symbolicznego nawiązania do historii znanego Towarzystwa Artystów Południoworosyjskich oraz wystaw awangardy artystycznej z drugiej dekady XX wieku, szczególnie z udziałem W. Kandynskiego. Z Odessą była związana działalność takich wybitnych twórców, jak M. Bojczuk czy M. Żuk, co znacząco wpłynęło na pole poszukiwań conceptualnych twórców drugiej połowy XX wieku. Znanym ośrodkiem kształcenia artystycznego w dalszym ciągu jest Szkoła Plastyczna im. M.B. Grekowa (utworzona w 1865 roku). To właśnie w niej uczyli się ci artyści, którzy jeszcze w okresie radzieckim tworzyli sztukę alternatywą wobec socrealistycznego kanonu, a od lat 80. stali się liderami ruchu na rzecz swobody twórczej. Część z nich (W. Basaneć, W. Maryniuk, S. Sawczenko, W. Ciupko, O. Wołoszynow, O. Stowbur, W. Strelnikow, M. Stepanow i inni) na początku lat 90. utworzyła platformę artystyczną „Mamaj” (w XXI wieku w nieco innej konfiguracji ci sami twórcy kontynuują działalność w grupie „Łódź”).

Od końca lat 80. znacznie ożywiło się życie artystyczne we Lwowie. Ważny wkład w przywracanie tradycji wniosła młodzieżowa organizacja kulturalno-społeczna „Towarzystwo Lwa” utworzone w 1987 roku, porządkująca zaniedbane mogiły szeregu działaczy kultury ukraińskiej, polskiej i żydowskiej na Cmentarzu Łyczakowskim i Janowskim.

Literacko-artystyczna grupa „Jewszan-Zioło” zorganizowała szereg wydań upamiętniających postać poety B.I. Antonycza, kompozytora W. Barwińskiego, artysty i organizatora życia kulturalnego Lwowa w latach 20. i 30. XX wieku P. Kożuna. Na początku lat 90. można było zaobserwować tendencję do organizacji imprez mających na celu pogłębienie wiedzy na temat narodowej historii i kultury. Konferencje i wystawy, na których prezentowane były materiały archeologiczne i archiwalne, wyjaśniały mieszkańcom Lwowa

znaczenie takich pojęć, jak kultura trypolska, chrystianizacja Ukrainy, mentalność, elita i naród współczesny.

Ważne dla odrodzenia pełnowartościowego procesu kulturalno-artystycznego stało się zbliżenie „kontynentalnej” i „emigracyjnej” gałęzi kultury ukraińskiej. Indywidualne wystawy we Lwowie czołowych artystów mieszkających na stałe za granicą S. Hordyńskiego (1989) czy E. Kozaka (1990). Ich pobyt w ojczyźnie po ponad pięćdziesięcioletniej wymuszonej emigracji przywracał miastu uniwersalne zjawiska kulturalne dwudziestolecia międzywojennego.

Wspominane wydarzenia wywoływały rezonans społeczny i inspirowały do powstawania nowe środowiska twórcze, które w swych programach odwoływały się do konkretnej tradycji w sztuce. Tendencje te z czasem jeszcze bardziej rosły w siłę i owocowały zakrojonymi na dużą skalę projektami naukowo-wystawienniczymi. Wspólnymi siłami pracowników muzeów z różnych miast Ukrainy przygotowano następujące wystawy monograficzne: „Błogosławie i modłę się (z okazji 125-lecia urodzin metropolity A. Szeptyckiego)” (Muzeum Historii Religii, 1989); „Bojczuk i bojczukiści. Bojczukizm” (Lwowska Galeria Sztuki, 1992); „Biblia w sztuce światowej” (Lwowska Galeria Sztuki, 1992); Iwan Łewynski i jego doba” (Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie, 1993); Sztuka Lwowa I połowy XX wieku (Lwowska Galeria Sztuki, 1994), „Golgota Ukraińskiej Cerkwi” (Muzeum Historii Religii, 1996), „Piotr Iwanowycz Chołodny (Muzeum Narodowe we Lwowie, 1997). Szereg wydarzeń poświęcono upamiętnieniu postaci pisarza i artysty Brunona Schulza (Lwów – Drohobycz, 1993), a także urodzonych w Galicji pisarzy Leopolda von Sacher-Masocha (Muzeum Historii Religii, 1995) i Józefa Rotha (Lwów-Brody, 1995). Wystawy i wieczory literackie akcentowały wkład w rozwój kultury wybitnych działaczy Kościoła: P. Mohyły, J. Slipego, artystów H. Mazurenki, P. Andrusiw, N. Chasewycza, R. Lisowskiego, I. Starczuka, W. Hawryluka, O. Charkiwa, P. Mehyka, B. Kriukowa, I. Iwancia, reformatora ukraińskiego teatru Ł. Kurbasa, filozofów i kulturologów M. Szlemkewycza, W. Janiwa, pisarzy J. Małaniuka, J. Łypy, O. Olżycza, kompozytorów M. Werbyckiego, S. Ludkiewicza O. i N. Nyżankiwskich¹.

Do życia artystycznego międzywojennego Lwowa nawiązywały nowe stowarzyszenia artystyczne. Utworzone jeszcze w 1988 roku nieformalne towarzystwo artystów nowej awangardy „Centrum Europy” kontynuowało swoją

¹ Zob.: R. Jaciw, Mytci suczasnosti, [w:] Lwiwszczyna: Istoryko-kulturni ta krajeznawczy narysy, J. Biriulow (red.), Lwiv 1998, s. 371-388.

działalność w latach 90. w niewielkich mobilnych grupach twórczych. Towarzystwo artystyczne „Szlak” (1988) zajęło się organizacją wystaw i widowisk w różnych miastach Ukrainy i za granicą. „Szlak” był inicjatorem pierwszej we Lwowie indywidualnej wystawy artysty i dysydenta O. Załywachy (Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie, 1989). „Szlak” współpracował także z kijowską organizacją „Spojrzenie” podczas organizacji obchodów Dnia Jedności Ukrainy (Lwów – Kijów, 1991). Klub Ukraińskich Artystów (KUM, 1989) został założony głównie przez młodych członków Związku Artystów Ukrainy. Jego programowym postulatem była aktywizacja życia kulturalnego we Lwowie. Oprócz szeregu wystaw zbiorowych oraz innych imprez społeczno-kulturalnych KUM wydawał również czasopismo „Mystec’ki Studiji”, poświęcone historii, teorii i praktyce kultury ukraińskiej i światowej oraz wydanie dla dzieci „Kumanec” (1994). Ta mobilna grupa artystów i historyków sztuki zrealizowała cykl projektów wystawienniczych, ukierunkowanych na uniwersalizację doświadczeń kulturowych XX wieku. Projekty artystyczne skierowane do masowej publiczności realizowało „Towarzystwo Lwa”. Do jego dokonań należało m.in. wznowienie działalności ośrodka wytwarzającego ceramikę gawarecką we wsi Gawareczyzna (Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie, 1989). Kulturologiczną działalność tego towarzystwa wzmocniło powstałe w 1989 roku twórczo-produkcyjne stowarzyszenie „Gerdan” (później „Firma Gerdan”), które przygotowało pierwszą we Lwowie wystawę „Chrześcijańskie motywy we współczesnej sztuce ukraińskiej”, a w następnych latach było głównym organizatorem pierwszego biennale poświęconemu współczesnej sztuce ukraińskiej „Lwów-91 – Odrodzenie”. Ta duża impreza odbyła się dzięki finansowemu wsparciu międzynarodowej fundacji „Odrodzenie” oraz przy współpracy z Klubem Artystów Ukraińskich i ekspertów z Lwowskiej Galerii Sztuki i Muzeum Narodowego we Lwowie. Wśród 250 uczestników znaleźli się przedstawiciele wszystkich regionów Ukrainy oraz twórcy emigracyjni. Cennym źródłem, które zachowało się po tym wydarzeniu, jest katalog biennale, który dokumentuje ówczesny stan i rozwój sztuk wizualnych na Ukrainie. Centrum Sztuki Współczesnej organizowało cykl międzynarodowych wystaw grafiki „Interdruk” (Muzeum Historii Religii). W 1990 roku na jednej z nich zaprezentowało się ok. 200 autorów z ponad 40 państw.

Bieżącym procesom twórczym towarzyszyły reformy w systemie kształcenia artystycznego. Ukraiński Instytut Poligraficzny otrzymał status Akademii Drukarstwa (1994), na bazie Lwowskiego Państwowego Instytutu Sztuki Stosowanej i Dekoracyjnej utworzono Lwowską Akademię Sztuk Pięknych,

a Lwowską Szkołę Sztuki Stosowanej im. I. Trusza zamieniono na College Sztuki Dekoracyjnej i Stosowanej im. I. Trusza. Reforma zmieniła programy nauczania i postawiła nacisk na zajęcia praktyczne. Utworzenie Akademii Sztuk Pięknych było realizacją marzeń wielu pokoleń lwowian o własnej uczelni z profilem artystycznym. Jednak koniunktura współczesnego życia tworzy bariery dla absolwentów, przez co jedynie jednostkom udaje się kontynuować rozwój twórczy i nie zagubić się w pstrokatym kalejdoskopie prądów artystycznych. W 1996 roku dzięki otwarciu Lwowskiego Pałacu Sztuki – obecnie jednego z największych na Ukrainie – częściowo rozwiązano problem z przestrzenią wystawienniczą we Lwowie. W jego pomieszczeniach odbywają się nie tylko wystawy, ale i prezentacje książek, koncerty i spotkania z gośćmi Lwowa.

Życie kulturalne nie sprowadza się jednak do atmosfery sal wystawowych, koncertowych czy teatralnych, a odbywa się także w muzeach, pracowniach artystycznych, na placach i w kawiarniach. Twórczy instynkt obecny jest także na „wolnym rynku sztuki”, który przez lata rozwijał się na placu przed Muzeum Narodowym we Lwowie i stał się katalizatorem gustów estetycznych przeciętnego konsumenta kultury. Jeszcze jednym znakiem tamtego czasu stało się zjawisko „sentymentalnej bohemy”, w ramach którego część artystów, literatów i muzykantów demonstrowała swoje przywiązanie do idei „czystej sztuki”, uciekając tym samym od racjonalizmu życia. O hasło „umrzeć nie w Paryżu” z odrazą myśleli ci, którzy dążyli do pełni życia duchowego, pozbawionego prowincjonalizmu i samolubstwa.

Na koniec warto wspomnieć o tych imprezach, które były ukierunkowane na przezwycięzenie wszelkiego rodzaju barier między Ukrainą a światem zachodnim. W 1989 roku została zapoczątkowana praktyka plenerów i sympozjów w obwodzie lwowskim. Jednym z takich przedsięwzięć było Międzynarodowe Sympozjum Szklą Artystycznego, które stało się ważnym wydarzeniem w życiu miasta i odbywało się na terenie Lwowskiej Fabryki Ceramiki i Rzeźby. Bodaj najlepiej organizacyjnie wypadło drugie sympozjum (1992), w którym wzięli udział artyści reprezentujący 17 państw. Wykonane podczas sympozjum dzieła utworzyły wspólną kolekcję w przyszłym Muzeum Szklą. W 1989 roku na terenie muzeum „Zamek Oleski” odbyło się republikańskie sympozjum i plener rzeźby. Jego organizatorem był lwowski oddział Związku Artystów. Wydarzenie stało się ważnym krokiem w kierunku tworzenia nowych zespołów artystyczno-krajobrazowych na bazie istniejących już zabytków architektury. Następnym plener – plastyki i kamienia – zorganizowany przez twórczo-produkcyjne stowarzyszenie „Gerdan” odbył się w 1992 roku, a jego

rezultaty zostały „wpisane” w historyczne środowisko Lwowa (w dzielnicy Podzamcze). W 1995 roku podobne przedsięwzięcie o międzynarodowym statusie zorganizowano w Truskawcu. W 1994 roku w obwodzie lwowskim odbył się pierwszy plener malarski „Majdan-94”. Czternastu artystów z różnych miast Polski i Ukrainy w ciągu trzech tygodni tworzyło na terenie obecnego Parku Narodowego „Beskidy Skolskie” w Karpatach, a ich prace trafiły do muzeum w Drohobyczu, tworząc pierwszą kolekcję sztuki współczesnej.

Po powyższym przeglądzie dynamiki życia artystycznego w wielkich centrach kulturalnych na Ukrainie w okresie postradzieckim omówię teraz szereg paradoksów synchronicznych, którymi przeniknięty był proces twórczy tamtych lat. Część zawartych tutaj rozważań była już opublikowana w mojej autorskiej publikacji sprzed kilkunastu lat „Synchroniczne paradoksy rozwoju ukraińskiej literatury i sztuki pod koniec XX wieku”². Jeśli postawić sobie zadanie ułożenia tablicy synchronicznej wydarzeń, pojawiających się idei i zjawisk oraz personaliów tamtego okresu, można natrafić na pewne trudności z pogodzeniem szeregu elementów. Przejście od idei i stylu totalitaryzmu (ze wszystkimi uwarunkowaniami historyczno-kulturowymi) do systemu nieregulowanej twórczości naznaczone jest wyraźnymi cechami asynchroniczności. Przejawia się ona m.in. w braku korelacji między pojawieniem się nowych form relacji między twórcą a społeczeństwem a możliwością ich efektywnego zastosowania w praktyce. Ówczesna sytuacja w ukraińskiej kulturze daje wiele przykładów sprzeczności pomiędzy zamiarami a możliwościami. W oczywisty sposób ukraińska myśl teoretyczna nie była w stanie zaspokoić potrzeb ogółu zjawisk, które pojawiły się w praktyce artystycznej na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, a praktyka ta swoimi atrybutami zewnętrznymi zbliżała się do struktury zachodniego życia kulturalnego.

Powrotowi do wolności wyboru i swobody twórczej towarzyszyła skłonność do imitacji i naśladownictwa. Zwalczanie stereotypów odbywało się w sposób zarówno rewolucyjny, jak i ewolucyjny. Kalejdoskop życia politycznego ówczesnej Ukrainy nie spotykał się z adekwatną reakcją intuicji twórczej i intelektu. Upadek socrealizmu nie stał się wewnętrznym zwyczajem „kolektywnej świadomości” ukraińskiego artysty. U niektórych twórców – bez szczególnego zaangażowania emocjonalnego – zmieniało się jedynie ideologiczne ukierunkowanie, podczas gdy niezmienny pozostawał patos

² R. Jaciw, Synchronistyczni paradoksy rozwytku ukrajinskoji literatury i mystectwakincia XX stolittia, [w:] idem, Ukrajinsške mystectwo XX stolittia: ideji, jawszczza, personaliji, Lwiv 2006, s. 127-134.

oficjalnej kultury. Ci, którzy w niedawnej przeszłości nie nadużywali agitacyjno-moralizatorskiej tematyki, zgubili się w kosmosie osobistego konceptualizmu. Jeszcze inni szybko przyzwyczaili się do koniunktury zachodniego rynku wydawniczego i estetycznego, ignorując jawnie historyczny i kulturowy kontekst swojego środowiska. Każdy z tych czy innych typów funkcjonowania twórców w nowej dla Ukrainy rzeczywistości uzależniony był od ich profilu psychologicznego, światopoglądu, przekonań politycznych i religijnych, poziomu wiedzy czy nawet moralności i znajdował się w złożonej (a dokładniej mówiąc – sprzecznej) korelacji do panoramy powstałych wówczas zjawisk kultury.

Biorąc pod uwagę powyższe, rozpatrzyć warto kwestię ogólnej struktury kultury ukraińskiej od II połowy lat 80. do końca lat 90. W tym celu wykorzystuję własne określenie, moim zdaniem najlepiej oddające istotę procesów, które wówczas zachodziły. Jest nim: *nowa niepełność*. To określenie wywodzię z popularnego pojęcia „zdrowej” kultury w warunkach, gdy ma ona pełną strukturę, czyli inaczej mówiąc: nie ma niezagospodarowanych przestrzeni twórczych. *Niepełność* – to klasyczna cecha problemów ukraińskiego bytu duchownego, przyczyna jego podatności na najdrobniejsze przejawy ekspansji kulturowej. Osłabnięcie zależności pomiędzy urzędniczą decyzywnością a skalą oddolnych inicjatyw kulturalnych wzbogaciło życie twórcze o nowe formy i funkcje. Przełamanie państwowego monopolu miało jednak charakter żywiołowy i negatywnie wpłynęło zarówno na efekty pracy artystów, jak i na strukturę kultury ukraińskiej. „Służalcza” funkcja, charakterystyczna dla sztuki w społeczeństwie totalitarnym, zmieniając jedynie ideologiczny kierunek, w dalszym ciągu trywializowała życie kulturalne. Wyższe warstwy władzy otaczały się wyselekcjonowanymi zespołami i hołubiły określonych twórców, którym dawały legitymację do reprezentowania na zewnątrz kultury niepodległej Ukrainy. Posiadając bardzo mgliste kompetencje, instytucje zarządzające kulturą (ministerstwo, wydziały kultury na poziomie obwodów i miast) w dalszym ciągu wspierały finansowo przede wszystkim własne inicjatywy, które najczęściej kontekstowo nie wpisywały się we współczesność i utrwały stereotyp sztuki jako „ideologicznego drogowskazu”.

Uściślijmy, że historyczność pojęcia niepełności w określeniu ram funkcjonowania zjawisk kultury przywoływana jest w związku z oczywistym brakiem równowagi w ówczesnej strukturze bytu duchownego. Najnowsza ukraińska historiografia wypracowała polemiczną tradycję odnośnie do wzajemnego powiązania pojęć niepełnego narodu i niepełnej literatury (ton tej dyskusji

nadawał swego czasu D. Czyżewski)³. Historyk I. Łysiak-Rudnicki, szukając własnych argumentów „za” i „przeciwko” stosowaniu tych pojęć, pisał jeszcze na początku lat 80.: „Pełność lub niepełność literatury określa nie obecność lub brak pewnych cech, a raczej to, czy jest ona w stanie zaspokoić kulturalne potrzeby własnego społeczeństwa w danym historycznym momencie”⁴. Projektując tę myśl na posttotalitarną rzeczywistość, można dopatrzeć się dwojakości stanu „zaspokojenia potrzeb kulturalnych”. Z jednej strony w okresie transformacji ustroju państwowego na Ukrainie, składnika kulturalnego jakoby wystarczyło (*sic!*) dla zsynchronizowanego z tendencjami politycznymi dążenia do pewnej rzeczywistości. Wystarczyło na tyle, na ile mogła go zaproponować inteligencja twórcza po wyjściu ze stanu duchowej stagnacji. Proces przewartościowywania – zarówno w pojęciu ogólnym, jak i estetycznym – spowodował jednak niemalże karykaturalne deformacje, dlatego też swego czasu zaproponowałem nieco skandalizujący wariant terminologiczny w celu zdiagnozowania stanu przejściowego kultury jako „ucieczki z komsomołu”⁵. Nawiązuje on do niegdyś popularnego hasła „Komsomoł – awangarda młodzieży”. Owo „być w awangardzie” na stałe zakorzeniło się w psychice aktywistów frontu kultury. Na czele ideologii *pierestrojki* stanęli „uciekinierzy” o wyostrzonym poczuciu swojej awangardowej roli. Z czasem także krytyka (literacka i artystyczna) znalazła się w polu oddziaływania tego progresywnego zwrotu politycznego. Nastął czas, w którym o zjawiskach kultury można było pisać w sposób dowolny, skrajnie subiektywny i obliczony na skandal. W jaki sposób wykorzystać tutaj wiedzę? Czy uargumentować nowatorstwo swojej myśli, jeżeli kryteria bezpowrotnie straciły na ważności? Wyjście znaleziono dzięki organizacji samego procesu: socrealizm w swojej agonalnej fazie integrował się w postmodernizm, a akceptowalny termin „socart” został poddany manipulacjom. W ten sposób niedawne rany zaczęły się goić. Idea pozostała, a „uciekinierzy” znowu byli w awangardzie.

Wiążąc te spostrzeżenia z wciąż jeszcze aktualną polemiką na temat strukturalnej „pełności” czy „niepełności” ukraińskiej kultury, należy zauważyć, że wszelkie próby nadgonienia straconego czasu w słabo zagospodaro-

³ D. Czyżewskyj, *Istorijska ukrajinśkoji literatury: Wid poczatkiw do doby realizmu*, Ternopil 1994.

⁴ I. Łysiak-Rudnyćkyj, *Zauwahi do problemy „istorycznych” ta „neistorycznych” nacij*, [w:] idem, *Istoryczni ese*, I, Kyjiw 1994, s. 31.

⁵ R. Jaciw, „Wtecza z komsomołu” jak metod i styl suczasnoji mystećkoji krytyky w Ukraini, [w:] *Treti naukowi czytannia Fondu Dmytraszełesta u Lwowi. Mystectwoznawstwo ta problemy interpretacji kulturnych fenomeniw, tezy dopowidej*, Lwiw 1995, s. 43-46.

wanych przez rodzimą tradycję dziedzinach twórczych – jeśli były dokonywane „po komsomolsku” – wzmocniały jedynie rozbieżności między zamierzeniami a możliwościami współczesnej praktyki literackiej i artystycznej.

Puste miejsca w strukturze kultury odziedziczonej po totalitarnym społeczeństwie wypełniane były nierzadko nietwórczym naśladownictwem. Zapożyczenia, wyrwane z kontekstu kultur wywodzących się z nieprzerwanej tradycji demokratycznej samoregulacji estetycznej, stawały się ciałami obcymi w łonie duchowego organizmu narodowego. Jednak najciekawsze dopiero miało nadejść. Nieobecność mocnego rdzenia historyczno-kulturowego i masowej świadomości „etnokulturowej samowystarczalności” – zawartej w najlepszych dziełach z dziedziny filozofii, literatury, architektury, malarstwa, muzyki, teatru itd. – spowodowały brak krytycyzmu w stosunku do sztucznych zewnętrznych zapożyczeń.

Mało tego, „uciekające” przed reżimową przeszłością społeczeństwo potrzebowało „igrzysk”, a wyprzedzająca własną świadomość (*sic!*) wyemancypowana prasa hołdowała każdemu wybrykowi z pretensją do bycia antytezą socrealizmu. W ten sposób na imitacjach „platform” dla pewnych nurtów i gatunków (których swego czasu zabraniała bolszewicka ideologia strzegąca zazdrośnie „socjalistycznej kultury”) utworzyły się kierunki-widma. I właśnie ten fakt spowodował obecność licznych paradoksów synchronicznych.

Ukraińska rzeczywistość doby transformacji ustrojowej daje wiele przykładów wspomnianych obserwacji. W pierwszej należy zwrócić uwagę na brak realnej strategii państwowej, ukierunkowanej na wzbogacenie intelektualnego kontekstu życia kulturalnego.

PUBLIKACJE

W warunkach prawdziwego rynku wydawniczego słabe wysiłki państwa, aby zaproponować własnemu obywatelowi ambitną książkę, stają się praktycznie niezauważalne. Obecnie trudno powiedzieć, co – oprócz podręczników – stanowi priorytet wydawniczy dla wysokich rangą urzędników. Nawet na pełne wydanie dzieł Tarasa Szewczenki brakuje środków finansowych. W co zmienia się proces literacki bez wydawanych antologii i intelektualnej przestrzeni dla bieżących krytycznych dyskusji, szczególnie wokół zagadnienia przyszłości sztuki ukraińskiej i światowej? Projekty bibliograficzne, archiwistyczne i w końcu encyklopedyczne dotyczą jedynie niewielkiego obszaru wiedzy o własnej tradycji kulturowej.

DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACYJNA I ARTYSTYCZNA

Decentralizacji życia artystycznego towarzyszyły oddziedziczone po poprzednim systemie politycznym oczekiwania, że państwo lub związki artystyczne będą w dalszym ciągu dystrybuować wszelkie dobra i przywileje. Tymczasem państwo – po pozbyciu się ideologicznego instynktu – nie inicjowało zmian relacji między artystą a społeczeństwem. Upadek organu koordynującego – Związku Artystów – pogłębił bezbronność twórców w realiach nowych stosunków rynkowych. Niewydolność państwa w zakresie wsparcia materialnego artystów, jego pasywność w kwestii prywatyzacji pracowni artystycznych, rezygnacja z organizacji zakrojonych na szeroką skalę projektów wystawienniczych zwiększyły jedynie chaos w procesie rozwoju sztuki. Jednym z najbardziej odczuwalnych błędów w tej sferze był brak priorytetów w realizacji programów naukowych i conceptualnych. Powinny nimi być: wspieranie powstawania sieci centrów sztuki współczesnej, powiększanie kolekcji muzeów państwowych wraz z udostępnieniem jak największej liczbie odbiorców szerokiego spektrum wybitnych zjawisk kultury ukraińskiej, które wcześniej reżim bolszewicki usunął z kontekstu kultury narodowej, a także popularyzacja sztuki ukraińskiej na świecie w formie wystaw, konferencji oraz wydawnictw monograficznych i katalogowych.

Po wymienieniu tych przykładów można przejść do kolejnych, które warunkowane były poprzednimi. W zaproponowanym tu modelu będzie to druga kolumna wyobrażonej tablicy synchronicznej. Przejawy działalności artystycznej zaczynają tutaj zbliżać się do siebie pod względem estetycznym. Oto współczesny artysta, przy całym jego pragnieniu wczucia się w swoje „środowisko”, pozostaje jakoby poza kontekstem historii ukraińskiej kultury. Nie ma on możliwości zestawienia swego doświadczenia z rodzimą klasyką, ponieważ poziom jej reprezentacji i interpretacji nie wytrzymuje żadnej krytyki. Tymczasem państwo – nie dbając o estetyczny fundament – współpracuje niekiedy z takimi artystami poprzez politykę zamówień publicznych. W takich sytuacjach zleceniobiorca odkłada „na później” wyższe kryteria twórcze i bez większej refleksji poddaje się koniunkturze. Według rosyjskiego literaturoznawcy L. Rubinsteina „zniesienie cenzury estetycznej wiąże się z brakiem zainteresowania sztuką ze strony społeczeństwa”⁶. Zarówno adresat, jak i zamawiający nie dostrzegają zakłamania twórcy, które jest nieunik-

⁶ Ł. Rubinsztajn, *Woprosy literatury. Biesiedu wiediet Zara Abdullajewa, Družba Narodow* 1997, 6, s. 179.

nione ze względu na warunki, w jakich wykonywane jest zamówienie. Czy rzeźbiarz ma szansę w ciągu kilku miesięcy przeanalizować istotę życia duchowego danego historycznego bohatera, aby znaleźć odpowiednią i niepowtarzalną koncepcję plastyczną, którą ma zawrzeć w jego pomniku? Jaki będzie końcowy rezultat pracy, jeśli autor zadowala się jedynie materiałem wizualnym i – jak to często bywa – rezygnuje z pracy badawczej i analitycznej? Dostępność zabronionych wcześniej tematów spowodowała pod koniec lat 80. i na początku lat 90. prawdziwy *boom* eseistyki literackiej i popularnonaukowej, gatunków portretowych i heroiczno-alegorycznych w sztukach wizualnych, kina dokumentalnego i fabularnego (na podstawie mniej znanych ogółowi tekstów literackich). Proces „nadganiań pośpiechem”, polegający na chęci wyprzedzenia innych poprzez wykorzystanie świeżego tematu czy nowego języka, osłabił estetyczną celowość literatury i literaturoznawstwa, a także sztuki i jej historii, tym bardziej że, jak pisał K. Lorenc, „paniczny pośpiech pozbawia człowieka zdolności do refleksji”⁷. Przypisujący duże znaczenie psychologii twórczości poeta i kulturolog J. Łypa jeszcze w latach 30. XX wieku zwracał uwagę na to, co można zaobserwować również dzisiaj: „Toczy się walka przeciwko myśleniu, które osłabiane jest przez konwenanse i symbole kultury. W dzisiejszej refleksji za mało jest wysiłku i energii, a za dużo wydeptanych dróg”⁸.

Dotychczas rozpatrywałem powyższe przykłady w rozróżnieniu na elitarne lub masowe ukierunkowanie kultury. Podczas klasyfikacji pojęcia asynchroniczności taki podział może odwrócić uwagę od uniwersalnej natury istniejących paradoksów. Przechodząc do następnego, trzeciego szeregu przykładów (czyli do trzeciej kolumny wyobrażonej tablicy), należy postawić sobie pytanie, o jakich literackich czy artystycznych kanonach może być mowa, jeśli tak bardzo chybotliwe jest to pojęcie w świadomości samych twórców. Odpowiedzmy na to słowami jednego z bohaterów powieści U. Samczuka „Ucieczka od siebie”:

Ukraiński styl to nie Gogol ani szarawary. Styl ten pochowano pod ruinami Kijowa jeszcze za czasów Batu-chana. Jego ostatnim przykładem było „Słowo o pułku”... Podobnie jak europejski styl został pogrzebany pod ruinami Weimaru. Teraz zapomniał styl Ameryki⁹.

⁷ K. Lorenc, Wosiem' smiertnych griechow cywilizowanego czelowieczestwa, Znanije-Siła 1991, 1, s. 4.

⁸ J. Łypa, Rozmowa z Zachodom, [w:] My, Lito, Warszawa 1934, s. 137.

⁹ U. Samczuk, Zustricz inszych, Suczasnist' 7-8, 1980, s. 5.

Wyzwolenie kultury spod zaimportowanej ideologii bolszewickiej wznowiło od razu dyskusje o „wielkiej literaturze”, o europejskim kontekście duchowości ukraińskiej. I chociaż wciąż pokutuje myśl, „że w dalszym ciągu identyfikujemy się z tym, co przewidziała dla nas rosyjska historia (ponieważ), nie uświadomiliśmy sobie jeszcze własnej tożsamości kulturowej i historycznej” (O. Tołoczko)¹⁰, to jednak europejski kierunek przeważa w minionych i teraźniejszych debatach na temat ukraińskiej sztuki i literatury. Wolność wyboru nasiliła skłonność ukraińskich artystów do sprawdzonych w świecie idei i koncepcji twórczych. Szeroki kontekst poszukiwań wraz ze wzmocnieniem komunikatywnej funkcji kultury ukraińskiej zwiększył liczbę nowych zjawisk artystycznych. Jednak właśnie na tym polu zwiększyły się symptomy wtórności, imitacyjności i braku estetycznej korelacji z etnokulturowym otoczeniem, które pozornie dawało grunt dla działań twórczych.

Nierozsądne byłoby dzisiaj kultywowanie i „odradzanie” myśli modernistycznej czy sztuki awangardowej z początku stulecia, szczególnie gdy miałyby iść to w parze z przeciwstawieniem tego kulturze społeczeństwa postmodernistycznego – uważają niektórzy współcześni kulturologowie¹¹.

Z innej strony sztuczne „wejście do postmodernizmu” bez pozbycia się psychologii „uciekiniera z komsomołu” trąci takim samym anachronizmem.

Ukierunkowanie na konceptualizację stosunkowo szybko zmieniło charakterystykę zjawisk kultury ukraińskiej, jednak nie było w stanie zmienić jej rdzennego systemu. Mając w pamięci poprzednie przykłady, prześledzić można sytuację z innych płaszczyzn. Do typowych praktyk w literaturze i sztuce drugiej połowy lat 80. i początku lat 90. XX wieku należą odwołania do symboliki biblijnej, dzięki którym autor starał się wyrazić system wartości współczesnego świata. Najczęściej jednak takie próby były nadmiernie wyabstrahowane lub też odwrotnie – zbyt schematyczne, by stać się znaczącym wydarzeniem w kulturze. Zauważmy, że wysiłki te wyprzedziły działania elit cerkiewnych i naukowych, mających na celu odrodzenie na Ukrainie tradycji teologicznych. Innym przykładem takiego „przyśpieszenia” może być fakt odwrotu autorów od tematu w stronę formy. Wystarczyło zaledwie kilka lat, by typowe oblicze ukraińskiej sztuki radzieckiej odmieniło się nie do poznania. Przy czym należy pamiętać, że radykalnymi formalistami zostali ci, którzy jeszcze niedawno chwalili się swoimi socrealistycznymi sukcesami.

¹⁰ M. Riabczuk, Zło banalne j metafizyczne: recepcja Rosji u publicystyci żurnaliw „Kultura” ta „Suczasnist”, Suczasnist’ 10, 1997, s. 130.

¹¹ W. Pawliw, O. Krywenko, Hałyčke bezkulturja: piwstolittia pozadu, a skillkypoperedu?, Nowa Chwyła 3, 1996.

Nowe pokolenie, pragnące nowych wartości w sztuce i literaturze, nie mogło dłużej czekać, aż rzeczywistość zsynchronizuje wszystkie ogniwa postępu kulturowego. W końcu, jak pisze T. Hundorowa: „z socjologicznej i estetycznej perspektywy możliwości dla eksperymentu wskutek zmieszania stylów i struktur kultury masowej oraz modernizmu wydawały się szczególnie produktywne”¹². Zresztą samo pojęcie paradoksu w pełni wpisuje się w ramy postmodernizmu, a w danym wypadku – w ukraińską rzeczywistość kulturową początku lat 90. XX wieku.

Aby przejść do następnego okresu, podsumować trzeba tę część:

1) realia polityczne końca lat 80. i początku lat 90. XX wieku otworzyły przestrzeń odnowienia kultury ukraińskiej jako systemu. Intensywność procesów demokratycznych wyprzedziła powrót kolektywnej świadomości pisarzy i artystów klasycznych do wartości kultury i cywilizacji;

2) zmiany w strukturze gatunkowej sztuki nie zawsze były dostatecznie umotywowane estetycznie. Odbywały się pod wpływem kultur wywodzących się z państw o długotrwałej tradycji ustroju demokratycznego;

3) zjawiska artystyczne i konkretne dzieła znajdują się w złożonych relacjach z etnokulturowym, politycznym i moralnym kontekstem ówczesnego czasu;

4) materiał faktograficzny świadczy o asynchroniczności na linii: dziedzictwo kulturowe – świadomość artysty – materializacja idei twórczej. Obecność podobnych paradoksów spowodowana jest przez przejściowy stan społeczeństwa zmierzającego ku nowemu systemowi wartości i jego kultury. Wszystko to łącznie dowodzi, że synchroniczna paradoksalność jest jednym z wymiarów kultury ukraińskiego postmodernizmu, który w latach 90. zaczął nabierać pewnych cech jakościowych.

Pierwsze dziesięciolecie po wyjściu ukraińskich sztuk wizualnych spod władzy radziecko-imperialnego paradygmatu było naznaczone przez eklektyzm zarówno inicjatyw organizacyjnych, jak i metodologii twórczej artystów, którzy zmuszeni byli tworzyć w historycznie różnych środowiskach kultury. Jednak pomimo wymienionych problemów właśnie w latach 90. sformułowały się nowe wektory europeizacji myśli artystycznej, które z czasem przyczyniły się do zintegrowania sztuki ukraińskiej ze światową przestrzenią artystyczną. Rozpatrzmy najważniejsze tendencje, które zmieniły panoramę zjawisk sztuki ukraińskiej w zakresie estetyki.

¹² T. Hundorowa, *Postmodernistka fikcja Andruchowycza z postkolonialnym znakiem pytania*, *Suczasnist'* 9, 1993.

Biorąc pod uwagę skalę indoktrynacji ideologii „realizmu socjalistycznego” (w centralnej, południowej i wschodniej części Ukrainy od lat 30. XX wieku natomiast w części zachodniej od lat 40. XX wieku), dziedzictwo totalitaryzmu w nowej rzeczywistości historycznej weszło do metodologii „prześciowych” zjawisk estetycznych, które przenikały z innego (zachodniego) paradygmatu kulturowego. Świadczyło o tym wiele faktów, między innymi trwająca do dzisiaj dyskusja, czy na Ukrainie może istnieć postmodernizm. Groteskowy na pierwszy rzut oka problem zawiera w istocie ważną kwestię teoretyczną: jaka jest kondycja ukraińskich sztuk plastycznych w posttotalitarnej epoce? Czy zakończył się już etap zmian jakościowych w procesie liberalizacji życia artystycznego, a jeśli tak, to jakie są cechy charakterystyczne dla współczesnej sztuki ukraińskiej?

Wcześniej podjęto tu próbę zdefiniowania „synchronicznego paradoksu” na materiale z lat 90., kiedy eklektyzm wydarzeń i zjawisk owocował kontrowersyjnymi rozwiązaniami. W późniejszym dziesięcioleciu sytuacja zmieniła się znacząco. Z jednej strony, na dalszy plan zeszły te artefakty artystyczne, które reprezentowały „gusta elit politycznych” poprzedniej epoki. Cieszący się do niedawna sporymi sukcesami artyści, których dzieła zajmowały czołowe miejsca na tematycznych wystawach zbiorowych, nie potrafili zaadaptować się do warunków wolnego rynku idei estetycznych. Pozostawali w tyle ze względu na swój nadmierny patos, banalność i formalne zapóźnienie. Oczywiście nie wszyscy oni zostali wyrzuceni „na śmietnik historii”. Po krótkim społecznym *katharsis* część z nich „wracała” do kontekstu historii ukraińskiej sztuki, ale już w innej roli – jako ofiary systemu totalitarnego albo jako „niezłomni walczący” z narzuconą komunistyczną ideologią.

Jednak nie ta okoliczność stała się wiążąca dla nowego wektora rozwoju sztuk wizualnych na Ukrainie. Bardziej doniosły wpływ miał mechanizm pamięci kulturowej, na podstawie której tworzyła się właśnie ta estetyczna świadomość łącząca współczesność z najważniejszym dorobkiem twórczym przeszłości. Na Ukrainie dojrzywało poczucie „dumy narodowej” motywowane tym, że:

- 1) Ukraina jest ojczyzną światowej awangardy artystycznej;
- 2) Ukraińcy dziedziczą tradycję cywilizacji kultury Cucuteni – Tryple;
- 3) ukraińska sztuka etniczna należy do szczytowych osiągnięć sztuki światowej;
- 4) Ukraina dała światu wybitnych twórców w różnych dziedzinach nauki i sztuki, takich jak rzeźbiarz J. Pinzel, poeta i malarz T. Szewczenko, poeta i filozof I. Franko, uczonek W. Wernadski, nowatorzy sztuki O. Archypenko,

K. Malewicz, A. Warhol, M. Pryjmaczenko, artysta i mistyfikador B. Schulz, poeta B.I. Antonycz, śpiewaczka operowa S. Kruszelnicka, reżyserzy O. Dowżenko czy S. Paradżanow. Stopniowo zmieniało to świadomość społeczną i wzmacniało Ukrainę w kontaktach między państwowych.

Pamięć kulturowa pozwoliła „duchowo okrzepnąć” różnym środowiskom artystycznym, które uświadamiały sobie wagę symbolicznego związku z tymi czy innymi postaciami narodowej i światowej kultury. Dla Kijowa ważni stali się filozof M. Bierdajew, artyści O. Muraszka, H. Narbuta, W. Kryczewski, K. Malewicz, O. Archypenko. O. Ekster. O. Bohomazow jako przedstawiciele światowego modernizmu. To do nich odwoływali się przedstawiciele młodego pokolenia kijowskich artystów w trakcie poszukiwań dróg zrywania z totalitarną przeszłością. Dla Charkowa ostatniej dekady XX wieku ponownie ważne stało się zjawisko ukraińskiego konstruktywizmu w sztuce i architekturze wiązane z W. Jermiłowem, W. Mellerem, A. Petryckim, O. Chwostenką-Chwostowem, B. Kosariewem i wieloma ugrupowaniami artystyczno-literackimi, do których należeli M. Zerow, M. Chwyłowy, M. Kulisz czy reżyser i eksperymentator Ł. Kurbas. Istniejące w Charkowie silne tradycje w dziedzinie sztuki stosowanej i związku z niemieckim Bauhausem stały się decydującym czynnikiem dla rozwoju współczesnej kultury estetycznej właśnie w tym nurcie. Wraz z kultem W. Kandinskiego i częstym odwoływaniem się do twórczości S. Delaunay, M. Bojczuka czy twórczego wolnomyślicielstwa pokolenia artystów końca XX wieku w Odessie wzmacniali swój konceptualny związek z przeszłością regionu. To tutaj – dzięki artefaktom dyfuzji cywilizacji – wytworzyła się szczególna atmosfera wpisywania autorów w metafizyczną przestrzeń antycznego Nadczarnomorza i tajemnic dawnych kultur. W Użhorodzie na przełomie XX i XXI wieku młode pokolenie artystów zainteresowało się polikulturową mozaiką procesu artystycznego, powiązanego z takimi nazwiskami, jak M. Munkácsy, S. Hollósy, a szczególnie A. Erdeli, którego twórczość należy do dorobku kultury narodowej Ukraińców, Węgrów i Słowaków.

Swoje niepowtarzalne cechy rozwoju artystycznego miały również inne miasta Ukrainy – Dniepropietrowsk, Czerniowce, Kamieniec Podolski, Krzemieniec, Iwano-Frankiwnsk, Łuck, Równe i inne. W nich również odnawiano historyczno-artystyczne wyznaczniki lokalnej tradycji, do których odwoływały się miejscowe środowiska i grupy twórcze. Jednak najbardziej przenikliwa recepcja pamięci kulturowej należy do Lwowa, w którym w dalszym ciągu kultywuje się tradycję modernizmu artystycznego lat 1910-1939, w tym Akademii Niezależnych Twórców Ukraińskich we Lwowie, grupy

„Artes”, polskiego formizmu, szkoły Ołeksy Nowakiwskiego, mecenatu metropolity greckokatolickiego A. Szeptyckiego itd. Dziedzictwo modernistycznych tradycji Lwowa i jego związków z Krakowem, Wiedniem, Warszawą i Paryżem odzwierciedla się również na poziomie kształcenia artystycznego, o czym świadczą profesorskie pracownie Lwowskiej Narodowej Akademii Sztuk Pięknych.

Niewspółmierność skali i historycznej specyfiki wymienionych środowisk artystycznych spowodowała w efekcie nierównomierny rozwój współczesnej sztuki ukraińskiej. Kijów jako miasto stołeczne ma więcej możliwości otrzymywania środków publicznych i prywatnych dla inwestycji kulturalnych. Bliskość Ministerstwa Kultury Ukrainy oraz innych instytucji rządowych do pewnego stopnia pomaga przedstawicielom miejscowego środowiska twórczego w finansowaniu ich projektów artystycznych. Z tej samej przyczyny właśnie w Kijowie realizowane są ważne artystyczne przedsięwzięcia międzynarodowe w odpowiednio przygotowanych do tego miejscach (początkowo miało to miejsce w Ukraińskim Domu, obecnie w Arsenale Artystycznym). Kijowscy artyści mają więcej szans, aby reprezentować Ukrainę na międzynarodowych forach artystycznych, w tym na Biennale w Wenecji. To tutaj swoje siedziby mają prywatne galerie oligarchów, którzy inwestują w dzieła sztuki lub zajmują się mecenatem sztuki. Specyfika wielkiego miasta stołecznego określa pewne standardy rynku sztuki wraz z kategoriami (nie zawsze estetycznymi) oceny dzieł. Idące z Kijowa wzorce wpływają również na to, jak oceniana jest sztuka w pozostałych miastach, przy czym nie zawsze jest to adekwatne do rzeczywistej istoty danego zjawiska.

Dominacja stołecznych standardów w zakresie zarządzania sztuką nie zawsze jednak musi wpływać na priorytetowość tych czy innych wydarzeń w regionie. Co więcej, to właśnie w mniejszych ośrodkach (takich jak Lwów, Iwano-Frankiwszk czy Odessa) inicjatywy organizacyjne przynoszą dość pozytywne rezultaty, m.in. w rozwoju międzykulturowego dialogu. Zauważalną tendencją w latach 2000-2010 stały się wspólne projekty twórców z Ukrainy, Polski, Litwy, Węgier, Słowacji, które w nowy sposób modyfikują proces artystyczny w Europie Środkowo-Wschodniej. Liderem pod tym względem jest Lwów, w którym odbywa się wiele wystaw współczesnych polskich artystów i który z dużym szacunkiem odnosi się do swej polikulturowej atmosfery dwudziestolecia międzywojennego. Zwiększona – dzięki otwarciu Pałacu Sztuki – przestrzeń wystawiennicza wraz z muzeami, centrum kultury „Dzyga” oraz niewielkimi prywatnymi galeriami sprzyja aktywnej integracji współczesnej sztuki Lwowa z ogólnoeuropejskim kontekstem.

Bez wątpienia wymienione czynniki wpływają nie tylko na społeczną recepcję kultury artystycznej na Ukrainie, ale również na treść twórczych poszukiwań artystów. Obecnie mają one bardzo zróżnicowany charakter i odpowiadają ogólnym tendencjom w rozwoju sztuk wizualnych na świecie. Inna rzecz, że projekty wystawiennicze na Ukrainie do dzisiaj zachowują cechy z lat ubiegłych, ponieważ metodologia pracy galerii i muzeów w wielu aspektach pozostaje anachroniczna. Teoretycy sztuki dyskutują często o postmodernizmie, uważając, że na Ukrainie ostatecznie nie zaistniały jego klasyczne cechy. Wiele dużych wystaw (miejskich i ogólnoukraińskich) przypomina kolektywne wystawy tematyczne z poprzedniej (totalitarnej) epoki, a prezentowane dzieła świadczą o eklektyzmie myślenia formalnego i obrazowego znacznej części artystów. Jako przeciwwaga do tych „salonowych” ekspozycji w szeregu miast (Kijów, Lwów) organizowane są festiwale sztuki współczesnej, mające na celu poszerzenie spektrum praktyk twórczych ukraińskich artystów. Stosunek odrębnych rodzajów i gatunków w sztukach wizualnych pozostaje jednak niezmienny. Instalacje, video-art czy object-art reprezentowane są jedynie w niewielkim stopniu.

Biorąc pod uwagę niezmienną popularność malarstwa, grafiki i rzeźby jako bazowej triady sztuk plastycznych, można prześledzić wyraźne linie poszukiwań stylu, które świadczą o przywiązaniu do pewnej tradycji lub priorytetów właściwych dla danego środowiska twórczego. Spora liczba współczesnych twórców uważa za konieczną identyfikację swojego pochodzenia poprzez konceptualizację źródeł etnicznych. Można wymienić niektóre z głównych rezerwuarów idei i obrazów, do których sięgają twórcy z różnych regionów Ukrainy: są to artefakty kultury trypolskiej (motywy ornamentalne na ceramice i innych przedmiotach użytku codziennego), pisanki i ludowa wyszywanka, tradycyjne malarstwo dekoracyjne (w tym szczególnie popularne z ośrodka petrykowskiego na Naddnieprzu), twórczość artystki ludowej M. Pryjmaczenko i inne. Ta tendencja we współczesnym malarstwie nie jest oczywiście wiodąca, ale zaświadcza o ważności związku z tradycją dla współczesnych twórców. Niezbyt często prowadzi to jednak do ważnych odkryć estetycznych, często kończy się na banalnych rozwiązaniach i imitacji (zamiast konceptualizacji) neostylu. Bardziej produktywnie wydaje się parafrazowanie klasyki ukraińskiego modernizmu, który, jak wiadomo, był zabroniony przez dłuższy czas na Ukrainie. Wielu malarzy i grafików zainspirowało się awangardowym neobizantyzmem M. Bojczuka, niektórzy rzeźbiarze zwrócili się w stronę twórczości O. Archypenki z jego metafizycznymi eksperymentami z objętością i przestrzenią, ale i tutaj znajdujemy niewiele przykładów efek-

tywnego wykorzystania tego podejścia. Zazwyczaj rzecz sprowadza się do stylizacji, której nie towarzyszy konceptualne odczytanie modernizmu.

We współczesnej dynamice rozwoju sztuki ukraińskiej to jedynie niektóre z tendencji, które zapełniają mapę twórczego dorobku. W ostatnich latach „estetyczne konfrontacje” znacznie przybrały na sile w związku z nadejściem nowego pokolenia twórców, które nie jest już obciążone doświadczeniem totalitaryzmu. Należy też zwrócić uwagę, że współcześni twórcy w 2010 roku osiągnęli cały szereg sukcesów na prestiżowych aukcjach w Europie i w Ameryce. Rozwija się rynek dzieł sztuki, coraz lepiej wygląda sposób prezentacji sztuki ukraińskich na międzynarodowych przeglądach. Jeszcze niedawno znany historyk sztuki O. Fedoruk pisał o hermetyzmie sztuki ukraińskiej jako spadku po totalitarnej przeszłości.

Wewnętrzny hermetyzm został u nas zaprowadzony w dobie postsocrealizmu i jest nim alienacja twórcza, pozostawanie poza głównymi przedsięwzięciami artystycznymi, brak znajomości języków, próba działania „na własną rękę”, brak praktycznych nawyków w popularyzacji swojej twórczości, atomizacja środowisk twórczych, obawa przed chwytami marketingowymi, które dawno już stosowane są na Zachodzie, dzikie i niecywilizowane wyobrażenia o zarządzaniu sztuką i poczuciu obowiązku, brak filantropii ukierunkowanej na rozwój sztuki...¹³.

Przyszedł czas, kiedy hermetyzm w kulturze ukraińskiej osłabł, chociaż otwarty dialog ze światem jeszcze nie w pełni zafunkcjonował. Tym niemniej, przewyciężając poprzednią epokę historyczną – nie tylko argumentami kultury, ale i poprzez walkę z rosyjskim okupantem – Ukraina wchodzi w jakościowo nowy etap, wzmocniona głębszymi sensami kulturowymi, które coraz częściej stają się obiektem zainteresowania dla współczesnego świata.

¹³ O. Fedoruk, *Hermetyzm ukrajinskocho mystectwa: Czy je meża istorycznoju spadkojemnistiu?*, [w:] idem, *Peretyn znaku: vybrani mystectwoznawczy statti*, knyha tretia, Kyjiw 2008, s. 86.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Decyzja Sądu konstytucyjnego Ukrainy w sprawie wniosku 252 parlamentarzystów Ukrainy w kwestii konstytucyjności Ustawy Ukrainy, Pro wnesennia zmin do Konstytuciji Ukrainy z dnia 8 grudnia 2004 r., nr 2222-IV z dnia 30 września 2010 r., nr 20-rp 2010.
- Derżawna cilowa socialna prohrama rozwytku doszkilnoji oswity na period do 2017 roku, decyzja Rady Ministrów Ukrainy z dnia 13 kwietnia 2011 r., nr 629.
- Derżawna nacionalna prohrama „Oswita” („Ukrajina XXI stolittia”), decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 3 grudnia 1993 r., nr 896.
- Derżawna prohrama „Wczytel”, decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 28 marca 2002 r., nr 379.
- Derżawna prohrama rozwytku wyszczoji oswity na 2005-2007 roky, decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 8 września 2004 r., nr 1183.
- Derżawnyj standart bazowoji i pownoji serednioji oswity, decyzja Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 14 stycznia 2004 r., nr 24.
- Hołowa Wenecjańskijsi komisiji radyt’ Poroszenku przyzupynyty lustraciju [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/3/7057345>>.
- Koncepcija serednioji zahalnooswitnoji szkoły Ukrainy, Informacijnyj Zbirnyk Ministerstwa oswity Ukrainy 1, 1992.
- Koncepcija wychowania ditej ta mołodi u nacionalnij systemi oswity, decyzja kolegium Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy z dnia 28 lutego 1996 r., nr 2/4-8.
- Memorandum chrystyjanskych konfesij Ukrainy pro nesprzyjniattia syłowych dij u miżkonfesijnych widnosynach, Uriadowyj kurjer, 23.07.1997.
- Nacionalna doktryna rozwytku oswity, ukaz Prezydenta Ukrainy z dnia 17 kwietnia 2002 r., nr 347.
- Nacionalna stratehija rozwytku oswity w Ukraini na period do 2021 roku, ukaz Prezydenta Ukrainy z dnia 25 czerwca 2013 r., nr 344.
- Osnowni orijentyry wychowania uczniw 1-11 kłasiw zahalnooswitnich nawczalnych zakładiw, rozporządzenie Ministerstwa Oświaty i Nauki, Młodzieży oraz Sportu z dnia 31 października 2011 r., nr 1243.
- Postanowa Kabinetu Ministriw Ukrainy Pro utworennia Derżawnoho departamentu u sprawach religij, 26 trawnia 2005 r., nr 390.
- Postanowa Kabinetu Ministriw Ukrainy Pro zatwierdżennia Położennia pro Derżawnyj departament u sprawach religij, 18.08.2005 r., nr 70.
- Projekt Zakonu pro wnesenniazmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo nedotorkannosti narodnych deputatiw Ukrainy ta suddiww, Projekt Ustawy Ukrainy nr 1776 z dnia 16 stycznia 2015 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53602>.

- Pro Konstytucijnju assambleju. Ukaz Prezydenta Ukrainy nr 328/2012 z dnia 17 maja 2012 r.
- Pro oczyszczenia władzy Ustawa Ukrainy nr 1682-VII z dnia 16 września 2014 r.
- Pro osnowni napriamy reformuwannia wyszczoji oswity w Ukraini, ukaz Prezydenta Ukrainy z dnia 12 września 1995 r., nr 832/95.
- Pro perelik pamjatok architektury, jaki ne pidlahajut' peredaczi u postijne korystuwannia religijnym orhanizacijam, wid 5 kwitnia 1991 r., nr 83.
- Pro pidtrymku inicjatywy szczodo stworennia Konstytucijnoji asambleji, ukaz Prezydenta Ukrainy z dnia 21 lutego 2011 r., nr 224.
- Pro swobodu sowisti ta relihijni orhanizaciji, Zakon nr 987-XII, wid 23.04.1991.
- Pro wnesennia dopowneń i zmin do Zakonu Ukrajinskoji RSR Pro swobodusowisti ta relihijni orhanizaciji, zakon nr 3795-XII, wid 23.12.1993.
- Pro wnesennia zminy do zakonu Ukrainy Pro oczyszczenia władzy szczodo dodatkowych zachodiwi z zabezpeczennia oboronozdadnosti derżawy, Ustawa Ukrainy nr 132-VIII.
- Pro zasudżennia komunistycznoho ta nacional-socialistycznoho (nacystśkoho) totalitarnych reżymiw w Ukraini ta zaboronu propahandy jichnioji symwoliky, Ustawa Ukrainy nr 317-VIII z dnia 9 kwitnia 2015 r.
- Pro zatwerdżennia Koncepciji nacionalno-patriotycznoho wychowannia ditej i mołodi, zachodiwi szczodo realizaciji Koncepciji nacionalno-patriotycznoho wychowannia ditej i mołodi ta metodycznych rekomendacij szczodo nacionalno-patriotycznoho wychowannia y zahalnooswitnich nawczalnych zakładach, rozporządzenie Ministerstwa Oświaty i Nauki z dnia 16 czerwca 2015 r., nr 641.
- Proekt Zakonu pro wnesennia zmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo pownoważen orhaniw derżawnioji władzy ta miscewoho samowriaduwannia, Projekt Ustawy Ukrainy nr 4178a z dnia 26 czerwca 2014 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513>.
- Proekt Zakonu pro wnesennia zmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo nedotorkannosti narodnych deputatiw Ukrainy ta suddiwi), Projekt Ustawy Ukrainy nr 1776 z dnia 16 stycznia 2015 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53602>.
- Proekt Zakonu pro wnesennia zmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo decentralizacji władzy), Projekt Ustawy Ukrainy nr 2217 z dnia 1 lipca 2015 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53602>.
- Proekt Zakonu pro wnesennia zmin do Konstytuciji Ukrainy (szczodo prawosuddia), Projekt Ustawy Ukrainy nr 3524 z dnia 25 listopada 2015 r. [online]. Rada [dostęp: 2017-01-29]. Dostępny w Internecie: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209>.
- Program reform gospodarczych na lata 2010-2014, Zamożne suspilstwo, konkurentospromożna ekonomika, efektywna derżawa z dnia 2 czerwca 2010 r. [online]. Prezydent [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf>.
- Pro widnowłennia diji okremych położeń Konstytuciji Ukrainy, Ustawa Ukrainy nr 742-VII z dnia 21 lutego 2014 r.
- Prokonceptualni zasady wywczennia w zahalnooswitnich nawczalnych zakładach predmetiw duchowno-moralnoho spriamuwannia, decyzja Kolegium Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy z dnia 29 czerwca 2006 r., nr 8/1-2.

- Pytannia formuwannia taorhanizaciji dijalnosti Konstytucijnoji asambleji. Ukaz Prezidenta Ukrainy z dnia 25 stycznia 2012 r., nr 31.
- Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro Nacionalnu radu Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia [online]. Dostępný w Internecie: <<http://alex-ua.com/lawdoc/zakon4.html>>.
- Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro Położennia pro Derżawnyj komitet Ukrainy u sprawach religij, 14 lystopada 2000 r., nr 1229.
- Ukaz Prezidenta Ukrainy Prooptymizaciju systemy centralnych orhaniw wykonawczoji władzy, wid 9.12.2010, nr 1085.
- Ukaz Prezidenta Ukrainy Pytannia Ministerstwa justycji Ukrainy, 20 kwitnia 2005 r., nr 701 – pro likwidaciju Derżawnoho komitetu u sprawach religij.
- Ukaz Pro newidkladni zachody szczodo ostatocznoho podolannia nehatywnych naslidkiw totalitarnoji polityky kołyszńioho Sojuzu RSR stosowno religiji ta widnowlennia poruszonych praw cerkow i religijnych orhanizacij, nr 279, 21.03.2002.
- Ustawa Ukrainy Pro doszkilnu oswitu, decyzja Rady Najwyższej Ukrainy z dnia 11 lipca 2001 r., nr 2628-III.
- Wniosek Komisji Weneckiej CDL-AD(2014)044 [online]. COE [dostęp: 2017-01-28]. Dostępný w Internecie: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2014\)044-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2014)044-ukr)>.
- Wystup Prezidenta Ukrainy Wiktora Janukowycza nazasidanni Hromadśkoji humanitarnoji rady [online]. Oficynyj sajt Prezidenta Ukrainy [dostęp: 2010-13-05]. Dostępný w Internecie: <<http://www.president.gov.ua/new>>.
- Zwit Nacionalnoji rady Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia za 2014 rik [online]. NRRiT [dostęp: 2017-01-28]. Dostępný w Internecie: <<http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2014/Zvitna%20informacia/Zvit.pdf>>.
- Zwit Nacionalnoji rady Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia za 2014 rik [online]. NRRiT [dostęp: 2017-01-28]. Dostępný w Internecie: <<http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2014/Zvitna%20informacia/Zvit.pdf>>.
- Zwit Nacionalnoji rady Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia za 2012 rik [online]. NRRiT [dostęp: 2016-01-09]. Dostępný w Internecie: <http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2012/Zvitna%20informacia/Zvit_2012.pdf>.
- Zwit Nacionalnoji rady Ukrainy z pytań telebaczennia i radiomowlennia za 2014 rik [online]. NRRiT [dostęp: 2016-01-09]. Dostępný w Internecie: <http://nrada.gov.ua/userfiles/file/2014/Zvitna%20informacia/Zvit_2014.pdf>.

Literatura naukowa

- Babiński G., Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość, Kraków 1997.
- Basin M., Charakterystyka rozwytku miżkonfesyjnych widnosyn w Ukraini u 2009 roci [online]. IRF [dostęp: 2011-11-23]. Dostępný w Internecie: <http://www.irf.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=508%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=uk>.
- Bielikowa N., Miżkonfesijni konflikty w Ukraini ta poszuk szlachiw jich podolannia (90-i roky XX stolittia) [online]. IAI [dostęp: 2006-04-21]. Dostępný w Internecie: <http://www.iai.gov.ua/_u/iai/dtp/CONF/7/articles/sec2/s2a1.html>.

- Biłonożko J., Chid Balcerowyczem, abo szczo take szokowa terapija po-polsky [online]. Eurointegration [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/04/25/7048348>>.
- Bitwa patriarchow. Filariet zapodozrił Kirilla wżełanii postroit' impieriju, Politikaw Ukrainie, Obszczesto, [online]. Polemika [dostęp: 2010-07-26]. Dostępny w Internecie: <<http://polemika.com.ua/news-74236.html>>.
- Bojeczko W., Hanża O., Zacharczuk B., Kordony Ukrainy: istoryczna perspektywa ta sučasnyj stan, Kyjiw 1994.
- Bradow W., Peredumowy zarodżennia media rynku Ukrainy, Naukowi zapysky 2 (43), 2013.
- Brix E., Galicja jako „austriacki” mit, [w:] J. Purchla, W. Kos, Ż. Komar, M. Rydiger, W.M. Schwarz (red.), Mit Galicji, Kraków 2014.
- Burakowa Ł., Czomu Hruziji wdałosia, Kyjiw 2013.
- Burdiak W., Rotar N., Polityczna kultura krajyn Jewropy w konteksti intehracyjnych procesiw, Czerniwci 2004.
- Buziewicz M., Stąd nasz ród! Bełż, Krystynopol, Ostrów, Sokal, Uhnów, Waręż: „Akcja HT – 1951”, Ustrzyki Dolne 2000.
- Centr Razumkowa: Dumka hromadian Ukrainy pro władu, politykiw, sytuaciju w krajini ta wpływ ekonomicznoji kryzy (rezultaty opytuwanńa 27.02-5.03.2009 r.) [online]. Centr Razumkowa [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=82>.
- Cependa J., Ukrainińsko-polski widnosyny 40-50 rokiw CHCH stolittia: etnopolitycznyj analiz, Kyjiw 2009.
- Chmelko J., Dynamika pidtrymky naselenniam suwerenitetu Ukrainy u perszych desiatylittiach jiji derżawnoji nezależnosti (1991-2014 roky), Naukowi zapysky NaUKMA, Sociołohiczni Nauky 161, 2014.
- Ciolner E., Istorija Awstriji, Lwiw 2001.
- Cymbańenko J., Problematyka transformacij u mediakomunikacijach, Naukowi Zapysky Instytutu Żurnalistyky 57, 2014.
- Cymbańenko J., Transformacija wydiw żurnalistyky: onłajnowa żurnalistyka, Naukowi Zapysky Instytutu Żurnalistyky 52, 2014.
- Czalenko A., Geopoliticeskije wojny w ukraińskoj cerkwi. W UPC boriutsia storonniki sojuza s Moskwoj i niezawisimosti ot nieje [online]. Segodnya [dostęp: 2010-07-13]. Dostępny w Internecie: <<http://www.segodnya.ua/print/news/14152962.html>>.
- Czalenko A., Ukrainińska cerkow'. Geopoliticeskij faktor, Politika w Ukrainie [online]. Polemika [dostęp: 2010-07-28]. Dostępny w Internecie: <<http://polemika.com.ua/news-74356.html>>.
- Czmelyk R., Mróz L., Pamięć pzzedzielona rzeką, [w:] M. Zowczak (red.), Na pograniczu „nowej Europy”. Polsko-ukraińskie sąsiedztwo, Warszawa 2010.
- Czmelyk R., Mróz L., Sąsiedztwo przez drut kolczasty, Przegląd Wschodni XII, 3 (47).
- Czmelyk R., Wpływ zminy typu ukraińsko-polskoho pohranyczczia na transformaciju katehorij swij/inszyj, Narodoznawczy zoszyty 2, 2012.
- Czukut S., Poczepecow H., Informacijna polityka, Kyjiw 2008.
- Czyżewskij D., Istorija ukraińskoj literatury: Wid początkiwdo doby realizmu, Ternopil 1994.
- Danyluk T., Ideolohiju wizytu Kirilla formuwały w administraciji prezydenta, Rozmowa z religioznawcą Andrijem Juraszem, Lwiwska hazeta 29 (574), 2010.

- Demškyj D., Pohranyzczia jak peczwork. Refleksiji z Biłorusi, Narodna Tworczyzist' ta Etnohrafija 1, 2007.
- Derżawnyj rejestr drukowanych ZMI ta informacyjnych ahentstw jak subjektiv informacijojej dijalnosti. Do Dnia Nezaleznosti: szczo ukrajinci dumajut' pro Ukrainu, Fundacja „Inicjatywy demokratyczne” im. Ilka Kuczeriwa) [online]. DIF [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/do-dnjanezaleznosti-sho-ukrajinci-dumayut-pro-ukrainu__1440150573.htm>.
- Donbas w etnopolitycznomu wymiri, W. Kotyhorenko i in. (red.), Kyjiw 2014 [online]. IPIEND [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <http://www.ypiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=181>.
- Dornik W., Kasianow H., Lib P., Lajdinger H., Miller A., Musiał B., Rasewycz W., Ukrajina miż samowyznaczenniam ta okupacijoje: 1917-1922 roky, Kyjiw 2015.
- Drabinko A, Prawosławije w posttotalitarnej Ukrainy (wiechi istorii), dysertacja doktorska na stopień doktora teologii, obroniona w Kijowskiej Akademii Duchownej w 2002 r.
- Druzenko H., Podija roku 2005 uderżawno-relijijnych wzajemynach – jurydycznyj analiz [online]. Rełijijno-informacijna służba Ukrainy [dostęp: 2006-03-02]. Dostępny w Internecie: <www.risu.org.ua/religion.and.society/analysis/article8664>.
- Dudek A., Obrzędy i zwyczajje doroczne gminy Wola Uhruska, [w:] Gmina Wola Uhruska na tle Euroregionu Bug. Język i kultura, F. Czyżewski (red.), Wola Uhruska 2003.
- Dwa roky pisa Majdanu: ukrajinci pidtrymujut' demokratiju, ale rozczarowani newyprowadanymy oczikuwanniamy [online]. IFES [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <http://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_public_opinion_in_ukraine_sept_2015_data_slides_ukr_final.pdf>.
- Eberhardt P., Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku, Warszawa 1994.
- Fedoruk O., Hermetyzm ukrajinskocho mystectwa: Czy je meża istorycznioju spadkojemnistiu?, [w:] O. Fedoruk, Peretyznaku: wybrani mystectwoznawczy statki, knyha tretia, Kyjiw 2008.
- Fenton S., Etniczność, Warszawa 2007.
- Fukuyama F., Szczo take korupcija i jak z neju borotysia [online]. Pravda [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://www.epravda.com.ua/columns/2016/06/9/595365>>.
- Geopoliticzeskije wojny w ukraińskoj cerkwi [online]. UT [dostęp: 2010-07-13]. Dostępny w Internecie: <http://www.ut.net.ua/Publication/3127>>.
- Grigorjanc W., O niekotorych woprosach gosudarstwienno-cerkownych odnoszenij w Ukrainie i ARK, [w:] Rehionalni proekciji derżawnoji polityky, zbirnyk naukowych prac Krymskocho filalu NISD, 1, Simferopl 2003.
- Grigorjewa R., Kaspierowicz G., Idientycznost' i diemograficzeskaja charakteristika nasielenija, [w:] R. Grigorjewa, M. Martynowa (red.), Bielorusko-russkoje poganiczje. Etnologiczeskoje issledowanije, Moskwa 2005.
- Hawryluk J., Wid Wołodymyrowych pochodiw do linii Kerzona, Toronto-Biłostok 2013.
- Herasina Ł.M., Rozenfeld J.M., Osypowa N.P., Panow M.I., Sachań O.M., Stawyccka O.W., Politołohija: pidrucnyk, Charkiw 2001.
- Hnatiuk O., Odwaga i strach, Wrocław-Wojnowice 2015.
- Horodenko Ł., Teorija mereżewoju komunikaciji, Kyjiw 2012.
- Hromadianske suspiłstwo w szczasnij Ukraini: specyfika stanowlennia, tendenciji rozwytku, F.M. Rudyca (red.), Kyjiw 2008.

- Hruszewskij M., Istorija Ukrajiny-Rusy, II, Kyjiw 1992.
- Hruszewskij M., Istorija Ukrajiny-Rusy, III, Kyjiw 1993.
- Hryhorjew O., Transformacija politycznoji systemy Ukrajiny: ewolucija konstytucjonalizmu [on-line]. ONU [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1514/1/Вестник%20ОНУ%20Соц%20г%2014%20вып%2013.497-505%2B.pdf>>.
- Derżawnyj rejestr drukowanych ZMI ta informacyjnych ahentstw jak subiektyw informacijojej dijalnosti [online]. Departament derżawnoji Rejestracijojej peredpłata šohodni [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://ddr.minjust.gov.ua>>.
- O. Hryhorjew, Transformacija politycznoji systemy Ukrajiny: ewolucija konstytucjonalizmu [online]. ONU [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1514/1/Вестник%20ОНУ%20Соц%20г%2014%20вып%2013.497-505%2B.pdf>>.
- Hundorowa T., Postmodernistška fikcija Andruchowycza z postkołonialnym znakom pytania, *Suczasnist'* 9, 1993.
- Hwozdiew W., Mediakonwerhencija jak czynnyk transformacij ZMI ta jichnoji audytoriej [online]. *Social Science* [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://social-science.com.ua/article/917>>.
- Jaciw R., „Wtecza z komsomolu” jak metod i styl suczasnoji mysteckojoj krytyky w Ukrajani, [w:] *Treti naukowei czytannia Fondu Dmytraszelesta u Lwowi. Mystectwoznawstwo ta problemy interpretacijojej kulturnych fenomeniw, tezy dopowidej*, Lwiv 1995.
- Jaciw R., *Myci suczasnosti*, [w:] *Lwiwszczyna: Istoryko-kulturni ta krajeznawczy narisy*, J. Biriulow (red.), Lwiv 1998.
- Jaciw R., *Synchronistyczni paradoksy rozwytku ukrajinskojoj literatury i mystectwa kincia XX stolittia*, [w:] R. Jaciw, *Ukrajinske mystectwo XX stolittia: ideji, jawyszczza, personaliji*, Lwiv 2006.
- Jarzyńska K., *Ukraińska gra patriarchy Cyryla* [online]. *Komentarze OSW 144* [dostęp: 2014-08-14]. Dostępny w Internecie: <<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukrainska-gra-patriarchy-cyryla>>.
- Jędraszczyk K., *Cerkiew w życiu społeczno-politycznym Ukrainy w latach 1991-2010*, *Studia Europaea Gnesnansia* 3, 2011.
- Kappeler A., „Powerch kordonu”: koncepcija prykordonnia jak objekt doslidżennia, *Ukrajina Moderna. Pohranyczczia – okrajiny – peryferiji* 18, 2011.
- Kiś R., *Jak zupynyty rozukrajiniuwannia Ukrajiny?*, Lwiv 2012.
- Komowa M.W., *Koncepcijej systemnojoj transformacijojej media*, *Ukrajinske Żurnalistykoznawstwo* 14, 2013.
- Konieczna J., *Polszcza-Ukrajina: wzajemnyj obraz*, Warszawa 2001
- Kowalski W., *Walka dyplomacyczna o miejsce Polski w Europie (1939-1945)*, Warszawa 1985.
- Kozłowski I., *Wstanowłennia ukrajinsko-polskocho kordonu 1941-1951 rr.*, Lwiv 1998.
- Krasowska H., *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, Warszawa 2012.
- Kubijowycz W., *Etniczni hrupy piwdennozachidnojoj Ukrajiny (Hałyczyny) na 1.1.1939*. *Nacionalna statystyka Hałyczyny*, Wiesbaden 1983.
- Krasiwskij O., Kuchta B., Lipencew A., *Politołohija*, Lwiv 2004.
- Krywenko O., Pawliw W., *Hałycke bezkulturja: piwstolittia pozadu, a skilky poperedu?*, *Nowa Chwyla* 3, 1996.

- Kwitaszwili O., Ukrajinski likarni – ce nenadbannia narodu, a joho sorom, Ukrajins'kyj tyzden' 51 (423), 24 grudnia 2015.
- Kyrcziw R., Polowi notatky i materialy z etnokulturnych perechrest', Narodoznawczy zoszyty 2, 2012.
- Łanowyj W., „Skromna czariwnist” oliharchiji [online]. Pravda [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/26/405262>>.
- Łeszczenko W., Transformacija politycznoji systemy ta rol politycznych elitu rozwytku suspilstwa, Wicze 11, 2009.
- Łorienc K., Wosiem' smiertnych griechow cywilizowanego czelowieczestwa, Znanije-Siła 1, 1991.
- Łypa J., Rozmowa z Zachodom, [w:] My, Lito, Warszawa 1934.
- Łysiak-Rudnyckyj I., Zauwahy do problemy „isto-rycznych” ta „neistorycznych” nacij, [w:] I. Łysiak-Rudnyckyj, Istoryczni ese I, Kyjiw 1994.
- Maczuskyj W., Polityczna modernizacija w suczasnij Hruziji, Naukowi zapysky Instytutu politycznych i etnonacionalnych doslidzeń im. I.F. Kurasa NAN UKRAJINY 6 (56), Kyjiw 2011.
- Makarczuk S., Istoryko-etnohraficzni rajony Ukrainy, Lwiw 2012.
- Mazur M., Żurnalisty-praktykyw informacijij dijalnosti telebaczennia: problema žanru [online]. Elektronnoja biblioteka Instytutu żurnalistyky [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2361>>.
- Moroz W., Miż kamikadze howoriaczy [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-18]. Dostępny w Internecie: <www.pravda.com.ua/columns/2015/11/6/7087663>.
- Moskałec N., Doswid i problemy reformuwannia politycznoji systemy w Ukraini na suczasnomu etapi, Derżawne upravlinnia: udoskonalennia ta rozwytok 7, 2012.
- Musajewa-Borowyk S., Samofałow A., Chimiczna reakcija. Czerez szczo zczepylisia Saakaszwili i otoczenia premjera [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/articles/2015/11/23/7089909>>.
- Nacionalna bezpeka i oborona 10, 2002.
- Nacionalna bezpeka i oborona 8, 2007.
- Nahorna Ł., Polityczna kultura ukrajins'koho narodu: istoryczna retrospektywa i suczasni realiji, Kyjiw 1998.
- Olszański T., Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci, Kraków 2003.
- Pawluczuk W., Ukraina. Polityka i mistyka, Kraków 1998.
- Perstniowa N., W oczikuwanni „odeśkoho dywa”, Dzerkało Tyżnia. Ukraina 33, 11 września 2015.
- Polityczna istorija Ukrainy XX stolittia. U szesty tomach, I. Kuras (red.), 6, Wid totalitaryzmu dodemokratiji (1945-2002), Kyjiw 2003.
- Potiatnyk B., Internet-żurnalistyka, Lwiw 2010.
- Priezident i cerkow' na Ukrainie: spieczyfika otoszenij, Wisnik Suwntu: Sieria Filosofia 115, 2011, Siewastopol 2011.
- Problemy modernizacijipolitycznych system suczasnosti, O. Danyliana, Ł. Herasinoji (red.), Char'kiw 2008.
- Pylhun N., Powietkin D., Stanowłennia hromadians'koho suspilstwa w Ukraini w umowach siohodennia, Jurydycznyj Wisnyk 2 (35), 2015.

- Radczenko O., Politycznyj režym w Ukraini ta teoriji modernizaciji: wybir szlachu demokratyzaciji, Aktualni Problemy Derżawnoho Uprawlinnia 1 (29), 2007.
- Relihija i włada w Ukraini: problemy wzajemowidnosyn, Informacijno-analityczni materiały do Kruhłoho stołu na temu: „Nieskonfederowani widnosyn w Ukraini, jich osoblywosti i tendenciji rozwytku”, 8.02.2011 r., Kyjiw.
- Resznetnikow J., Podalszi perspektywy harmonizaciji derżawno-konfesijnych widnosyn w Ukraini (Dopowid’ na konferenciji „Tolerantnist’ miżkonfesijnych widnosyn”), Zaporizka derżawna inżynerna akademija, 26.10.2007 r.
- Resznetnikow J., Pytannia prawowoho zabezpečennia proces upowernennia kołyszniho cerkownoho majna w Ukraini [online]. Relihijno-informacijna służba Ukrainy [dostęp: 2007-11-03]. Dostępny w Internecie: <http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/18877>.
- Riabczuk M., Zło banalne j metafizyczne: recepcija Rosiji u publicystyci żurnaliw „Kultura” ta „Suczasnist’”, Suczasnist’ 10, 1997.
- „Sofija”: Riezultaty socyologiczeskogo oprosa (3-12 fiewrala 2009 g.) [online]. Sofia [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://sofia.com.ua/page 112.html>>.
- Romaniuk R., Kraweć R., Wariaham tut ne misce. Czomu jde Chatija Dekanoidze [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://www.pravda.com.ua/articles/2016/11/14/7126804>>.
- Rubinsztiejn Ł., Woprosy literatury. Biesiedu wiediet Zara Abdułajewa, Družba Narodow 6, 1997.
- Rudycz F., Politolołhija: Pidrucznik, wyd. 3 uzup. i popr., Kyjiw 2009.
- Samczuk U., Zustricz inszych, Suczasnist’ 7-8, 1980.
- Sereda W., W poszukiwaniu pojednania, Biuletyn Ukraiński 7/8 (19/20), 1995.
- Smyrski L., Na początku był Kain – wizje ukraińskiej historii w kontekście teorii etniczności, [w:] Ł. Smyrski, M. Zowczak (red.), Podole i Wołyń. Szkice etnograficzne, Warszawa 2003.
- Stroński H., Wzlot i upadek Micheiła Saakaszwilego w Gruzji, Przegląd Wschodnioeuropejski. Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, IV, Olsztyn 2015.
- Suczasnna upravlinśka elitaw Ukraini: jakisni charakterystyki, szlachy ta metody pidhotowky, Kyjiw 2003.
- Suczasnnyj rozwytok nacionalnoho media-seredowyszczu w Ukraini (audiowizualni ZMI) [online]. NISS [dostęp: 2016-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://old.niss.gov.ua/monitor/November/12.htm>>.
- Sula D., Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944-1951, Lublin 2002.
- Şzapował J., U roky dwóch repatriacij. U weresni 2004-ho wypowniujeťsia 60 rokiw z poczatku massztabnoho polsko-ukrajinskoho peresełennia, Dzerkało Tyżnia 35, 3 września 2004 r.
- Şzyszlak T., Trony i ołtarze. Polityka i religia na Ukrainie, Więż 7 (585), 2007.
- Terner F., Znacennia frontyru w amerykańskij istoriji, Ukrajina moderna. Pohranyczczia – okrajiny – peryferiji 18, 2011.
- Transformacija systemów politycznych państw byłego Związku Radzieckiego, R. Herbut, W. Baluk (red.), Wrocław 2010.
- Transformacija ustrojowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Płasczyny – wymiary – kierunki, S. Wróbel (red.), Warszawa 2010.

- Ukrajinske suspilstwo (trawień 2015) [online]. KMIS [dostęp: 2017-01-08]. Dostępny w Internecie: <<http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=529&page=4>>.
- Wilson A., Ukraińcy, Warszawa 2002.
- Wilson W., The Study of Administration, Political Science Quarterly 2, 1987.
- Wozniak T., Ostannia sprobna reformuwannia prokuratury, dali – hiljotyna [online]. Pravda [dostęp: 2017-01-28]. Dostępny w Internecie: <<http://blogs.pravda.com.ua/authors/voznjak/573700b4abb79>>.
- Zajeć O., Prezydentські wybory 2010: derżawno-cerkownyj aspekt [online]. UARS [dostęp: 2010-02-02]. Dostępny w Internecie: <<http://uars.org.ua/article.php?id=331>>.
- Zaryčkyj T., Paradyhma prykordonna i centro-peryferijni pidchody, Ukrajina Moderna. Pohra-nyczczia – okrajiny – peryferiji 18, 2011.
- Zwist pro zabezpečzenist' cerkow i religijnych orhanizacij Ukrainy kultowymy budiwlamy ta prymyszczenniam, prystosowanymy pid mołytowni stanom na 1 sicznia 2011 roku, Instytut religijnoji swobody, m. Kyjw [online]. IRS [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <http://www.irs.in.ua/files/statistic/2011.01.01_zvit_f2.pdf>.

Publicystyka

- Cukanowa A., Gruzinskaja inwazija Ukrainy [online]. Ukraina [dostęp: 2016-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://ukraina.ru/opinions/20160301/1015760130.html>>.
- Czerniajew A., Patriarch Kirill kak nowyj Nikon, Niezawisimaja Gazieta [online]. NG, 3.02.2010 [dostęp: 2012-02-12]. Dostępny w Internecie: <<http://religion.ng.ru/printed/236488>>.
- Dmitriczewa O., Priezident Ukrainy w Rossii – Wiktor Jaanukowicz?, Zierkało Niedili 42 (517), 16-22 października 2004 r.
- Dubrowskyj W., „Wariahy” i „hrekyy”: jak pry pasuwaty kostiumczyk, Dzerkało Tyżnia. Ukrajina 22, 17 czerwca 2016 r.
- Jakowenko N., Liknep dla profesora, Dzerkało Tyżnia 8 (736), 7-13 marca 2009 r.
- Leuchina A., Czemu gruzinskije riefomatory otliczajutsia ot ukrainskich, Chatija Dekanojidze: „Prymusyty pity może tilky wnutrisznie widczuttia, szczo dołaty protystojannia systemy bilsze nemożlywo”, Dzerkało Tyżnia. Ukrajina 17, 13 maja 2016 r.
- Pospielow P., Rossijskije Ukraincy za Janukowicza, Krieml – toże, Niezawisimaja Gazieta, 13 października 2004 r.
- Żułyński M., Pro nacionalnu identyčnist', abo czym rozrostajut'sia derżawy, Deń 223, 9 grudnia 2009 r.

AUTORZY TOMU

Ołeksandr Bezludny – prof., rektor, Uniwersytet Pedagogiczny im. Pawła Tyczyny w Humaniu (Ukraina)

Roman Czmełyk, dr, dyrektor Lwowskiego Muzeum Historycznego, Lwów

Bogdan Durniak, prof., rektor Akademii Poligraficznej (Akademia Drukarstwa) we Lwowie (Ukraina)

Roman Jaciw, dr, prorektor Lwowskiej Narodowej Akademii Sztuk Pięknych we Lwowie (Ukraina)

Katarzyna Jędraszczyk, dr, adiunkt, Instytut Kultury Europejskiej w Gnieźnie, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Wiktor Kotyhorenko, prof., Instytut Badań Etnonarodowych im. Kurasa Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk w Kijowie (Ukraina)

Orest Krasiwski, prof. zw. dr hab., Instytut Kultury Europejskiej w Gnieźnie, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Henryk Stroński, prof. zw. dr hab., Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Jarosław Uhryn, prof., prorektor Akademii Poligraficznej (Akademia Drukarstwa) we Lwowie (Ukraina)

Monografia zawiera bogaty materiał obrazujący różnorodne aspekty szeroko rozumianego rozwoju społeczeństwa i kultury Ukrainy w ostatnim ćwierćwieczu, które było przełomowym okresem w jej nowoczesnych dziejach. Po raz pierwszy w historii nowoczesnego ukraińskiego narodu rozwijał się on w ramach samodzielnego i niepodległego podmiotu. Państwo ukraińskie okazało się żywotnym i trwałym elementem europejskiej i światowej rzeczywistości, i choć jego rozwój nie przebiegał bez trudności, a nawet głębokich napięć i kryzysów, to sam fakt istnienia własnego państwa miał kardynalne znaczenie dla kształtowania się nowoczesnego narodu ukraińskiego i jego kultury.

Choć przemiany społeczno-polityczne, ekonomiczne, kulturowe i religijne nadal trwają, to po dwudziestu pięciu latach niepodległości Ukrainy mamy do czynienia z nową sytuacją jakościową. Ukraińskie społeczeństwo przeszło drogę zasadniczych przemian i dziś mocno już różni się od społeczeństwa dawnej radzieckiej Ukrainy. Od czasów rozpadu Związku Radzieckiego i powstania niepodległego państwa ukraińskiego dorosło już całe pokolenie w pełni wychowane i ukształtowane w warunkach niepodległości. To właśnie aktywności tego pokolenia zawdzięczamy tak silnie wyrażane w ostatnich latach przez Ukraińców dążenia w kierunku integracji europejskiej i atlantyckiej i chęć ostatecznego zerwania z pozostałościami dawnego systemu i uzależnieniem Ukrainy od Rosji.

Omówione szeroko w monografii zagadnienia pozwalają polskiemu czytelnikowi lepiej poznać i zrozumieć złożoną sytuację społeczno-kulturową współczesnej Ukrainy.

Książkę można nabyć / The book is available:

www.abc.biz.pl
abc@abc.biz.pl

ISBN 978-83-65287-33-5

